

SADRŽAJ

»Ecce homo!«	2
Brada	9
Žena.....	14
Katastrofa.....	18
Žalost.....	23
Sloboda.....	35
Bitanga	46
RJEČNIK.....	56

»Ecce homo!«

I.

Mijo se vraćao ove noći kući dva sata kasnije no obično. On se na to sad nije obazirao kao drugda. Jedamput je tako bio izostao, zabrbljao se s jednim znancem i na povratku bijaše mu neugodno kao đaćetu, što prvi put dolazi kući sa šetnje, a njegovi ga bijahu poslali u školu. Mijo življaše sâm s majkom već nekoliko godina. O tom životu nije vodio računa, jer taj je život bio jasan i jednostavan kao »knjiga računa«, gdje nema velikih i čestih potrošaka i primitaka, pak se točno od samoga suviška vremena - zabilježi i sračuna sve svaki dan. Baš tako! Mijo ustajaše u sedam i pol sati, onda u školu, gdje je učio glazbu, pa na objed, spavanje i opet u školu, onda u šetnju, večeru i najposlije uz glasovir, dok ne bi tihi i bojažljivi glas rekao:

- Već je deset!

U takome živovanju bijaše radi te jednostavnosti i jasnoće neka umirenost ponašanja i ljenjivo počivanje strasti. Zato, kad je ono bio izostao, bijaše i njemu neugodno i njegovoj majci krivo, pa kad mu je ona rekla: - Ta gdje si, zaboga?! - on se stao opravdavati, a bijaše već momak. Ne drugovaše u pravom smislu ni s kime. Njegovi su drugovi bili drugovi od nauke, s razgovorima o nauci i sa strastima rad nauke. Školski sat bijaše radni dan, odmor nedjelja, a šetnja od kuće do škole lumpacija i ples. U ovom uzanom, stisnutom bitisanju rešetavahu se strasti baš onako, kao što se u drugim mladićima rešetavaju od trotoara do kavane, od prvog ferala uveče do posljednjeg ujutro. One su bile nalik na šetnju uznika koji ide nogama kao svaki slobodni čovjek: razlika je u okolici, cipelama i svrsi. I makar se je ove večeri tako silno udaljio od svakidašnjosti, on ne bijaše toga još svijestan sebi. Žurio se, istina; ali u nesuzdržanom smješkanju, što se je bilo sraslo s usnama, odrazivaše se njegovo osjećanje. On se je našao u sasma novoj situaciji koja je iziskivala sve njegove sposobnosti, ne ostavljajući mu ni trenutka vremena da pomisli na nešto, što bi bilo izvan nje. Bijaše nalik na brodolomca, što se bori za život ne pitajući ni što je bilo ni što će biti u tome životu. Evo:

Vraćao se sa sastanka, što ga je imao kod prve klupe u parku. Sastanak u nastupu jeseni. Prvi hladni, stakleni lahor; prvi žuti, melanholični list i prvi rani suton. Šetalište prazno. I tu je Mijo došao vrlo rano. Bijaše uzbuđen i nemiran pred zagonetnom budućnosti; zanosan, što mu je urekla sastanak žena s razbuđenom strasti, što mu najedamput stade podavati snage i ambicije. Na pragu nečega novoga bijaše on već nalik brodolomcu i zaboravi na majku. Sav se podavaše momentu zirkajući u prolaznike i prisluškujući koracima bez daha. I možda baš ovo, što je bio kao »bez daha«, podavaše mu onu izgubljenost i zaborav, te je sada uništavao svaki obzir, spreman ostaviti svoj krevet prazan preko jedne, dvije i deset noći; postajaše tako »heroj bez daha«, nalik na heroje - ratne. I ona je došla. Nekoliko besmislica, stisak ruku, bliski dah i šaptanje - sve je to trajalo po sata. Ali Mijo je ovo nosio u sebi kao nešto vrlo veliko, ne dugo, ali široko. I zato mimoide stan i pođe dalje.

Sjećao se svega. Ona, Mica, bila mu je pred očima: ovisoka i tanka ko turistica, s kvačicom na nosu koja je prekrasno pristajala dosta razvučenim, nasmiješljivim usnama; s vrlo prozirnim obrvama, zaobljenim kao u Japanke, i zato vrlo pikantnim; s kosama, povrh čela kovrčastim; s ušiljenom bradom, bljedilom lica i modrim očima. Gledajući je sad ovaku, zamišljeno se je smješkao i koraćao dosta brzo, zagledavajući se u asfalt... »Došla je«, sjećao se sad. Odmah je bio prepoznao korak, pošao ususret i pružio ruku. Ona nije imala rukavica. A onda - on je rekao:

»Odavna vas čekam; čini mi se da vas već dvije godine čekam!« Mijo joj baš tako nije bio rekao, ali ova ga fraza sad uznese i on stade pjevuckati.

»Dvije vas već godine čekam, jest!«

I osjeti da ju je zaista čekao dvije godine. Sad mu se dapače pričini da se vrlo dobro sjeća onoga časa, kad je primio prvu vijest njezina dolaska. Prema jutru, što se izvijaše iz tame, nenadano i brzo, u nekoj omamici i raskoši, što mu je strujala čitavim tijelom i rasla poput uzavrele vode, kad podigne pokrovac - bijaše mu ta vijest stigla. I uzrujan pošao je da dočeka vlak. Vrlo je dugo čekao... A onda, prije no se je mogao sabrati, bijaše u pretjeranoj blizini njezina daha...

I sad - udaljujući se od prvoga sastanka - gledaše u tu prošlost, što bijaše čekanje. Ali zbiljska radost smete ga, te nije ostajao dugo kod te prošlosti, nego se našao u sadašnjosti, s njome u preporođenoj, radosnoj i poskočnoj duši. Opit od sreće bijaše sav u nekoj melodiji, što je bila tako slatka da je i nehotice rastvarao usta i kao pjevao, gubeći se u njezinu modrom, nasmiješljivom pogledu.

II.

Kad je došao kući, nije mu trebalo zvoniti. Vrata bijahu otvorena i majka je bila za njima.

- Gdje si, zaboga?!!

Iste riječi i isti usklik. Bilo je tiho i zato podmukli zvuk njezina glasa udari u tišinu dosta jasno i ne bijaše nalik na siktanje. Ali je to ipak bilo siktanje. Za tren, što stadoše jedno do drugoga, njihove se fiziognomije sudariše. Ona majčina, zgužvana, istočkana nekakim žutim mrljama, bijelih usana i kao posijedjela, ispačena, s vanredno tankim i krivim nosom i nekakim ispremetanim crtama po obrazu, čelu i podbratku - i ona njegova, nenadano izobličena, što je progutala smješkanje... sudariše se i pogledaše.

Onda je on zateturao pokraj nje i nešto nejasno izgovorio, pa odmah zatim dreknuo:

- Tu sam!

Sudar je bio žestok i oni se odbiše i, kao dvije kruglje, motahu se sve slabije - amo i tamo - dok ne stadoše u određenu daljinu, kad su već ležali svako u svome krevetu.

Ovdje je Mijo najprije odahnuo. On je bio pošao kući sretan i zadovoljan. Ali sad je osjetio da od svega onoga nije ostalo ništa. Htio je i opet začu u ono isto raspoloženje, zamišljajući Micu, ali pred njenom slikom padaše koprena, poluprozirna i zgužvana. Majka. I želeći odstraniti koprenu stane se zabavljati toli silno oko nje, te ga je počelo napunjavati cijeloga i on zaboravi na samu sliku. Jest, to bijaše majka. Njezin usklik, siktanje i zgužvana fiziognomija. Ali začudo - on se ne osjeti ovoga puta nimalo krivim. I sav ovaj veliki prijelom učini mu se vrlo običnim, te nije o samom prijelomu ni razmišljao: on je nastojao odstraniti koprenu.

»Šta? Šta hoće? I kojim pravom? Mislila me uprepastiti, ali ja se ne plašim nje. Ogorčila se, a to je ogorčenje vrlo glupo, neumjesno i naivno. I kako je izgledala i zašto to sve?!«

On nije obrazlagao svojih usklika. Nazvao je njezino ponašanje glupim i neumjesnim i tek kad je nepojmljivo uskliknuo: na što to sve?! - osjeti užasnu srdžbu. I začas ga je samo srdžba obuzimala, srdžba od hiljadu jednakih usklika, pogrda i upita koji ne nalažahu odgovora. Sve ono što je bila onaj prvi tren sastanka izrazila njegova fiziognomija i što on ne bi bio mogao nikad opredijeliti, sve se to sad izražavalo u njegovim mislima. On je nju osuđivao; on je bio uvjeren da je ona bila pretjerano glupa, da njezino ponašanje bijaše bez razloga, a želio joj i pokazati da je sve to suviše, da ona neće tako zapriječiti da on nastavi svoj put kojim je pošao. Ne uvidi li to, onda - zbogom! Nije on dijete - napokon. Sutra će on sve to razložiti, ovako jednostavno i mirno.

I ovako - lagano popuštajući i izvijajući se iz jedne misli u drugu - uvjeri se da se to sve može uistinu mirno rasuditi, i odluči na njezin izazov, siktanje i zgužvanu fiziognomiju odgovoriti ovako mirno, razložno i porugljivo.

III.

Kad je drugi dan ujutro sreo majku, pričini mu se da je i ona prošla isti slijed misli. On joj ne kaza ništa. Odluči dapače da prekine vrlo rano sa sastankom ili bar da izjavi da ide u kazalište. Htio ju je svakako umiriti i od njegova prkosa ne ostade ništa. Od mržnje i srdžbe pa do one odluke da će sve razložiti, proteklo je vrijeme mišljenja, istanjilo grubost i iscijedilo nakupljenu žuč, a od ove posljednje odluke do jutra protekla je cijela noć počinka, polurasudbe - i oni stajahu jedno do drugog s istim pomišljajima, pozama i fiziognomijama kao svako jutro.

- Majko!

Ona se spremila slušati, ali ne odgovori ništa.

- Večeras idem u kazalište.

Ona mu poda novac. I u taj čas on nije znao, bi li uistinu pošao u kazalište. Oklijevao je. Ali kako je došao na ulicu, on je počeo zaboravljati majku i postajati sve veseliji... Sastanak podveče u parku... sa ženom mladom, dražesnom i ljepuškastom... On se je udaljavao od jedne luke i što se je više primicao drugoj, ona je prva postajala dalja i manja, a ova veća i bliža.

Zato je on podveče pošao u park.

Pred njim je bila i opet Mica, brbljava, brza, sa sto besmislica, trica i novosti. I onda - najedamput - ona je zašutjela. Mijo je držao njezinu ruku i slušao izdisaje, šum haljine i tanko titranje njezinih vlasi. I tad je pogleda u bijeli, prokšeni vrat. A ona osjećajući da on sluša i gleda, svrati iz prikrajka oči u njega. I oči se sretoše. One njezine, bezvoljne, izgubljene i lutalačke i one njegove, energične, svijesne i nepomične. Ona mu se podavaše kao nemoć, a on je držaše kao snaga. I imajući ženu u svojim rukama, njezin posmijeh, suze i riječi - osjeti da je ogroman, jak i vrijedan.

Ona se otme: rastavljahu se. Ali on ne podnese. Pričini mu se da bi bez nje on savkolik, s cijelom ogromnošću, jakošću i vrijednošću postao sitan, slab i bezvrijedan, i sad osjeti, što mu je ona. Kao da je sve ono jako i vrijedno, što bijaše u njoj, sašlo u njega, a sve ono sitno i bezvrijedno, što bijaše u njemu, izgubilo se u njoj - i rastanak mu postade težak. On je zadrži. Bijaše ganut. Prošlost ga olako dirne, dugačka, tmurna i mlaka - majka bijaše tamo zgužvana i siktava - a tu ona, žena, mladost, smijeh, zanos, sve. Nikad toga ne osjeti. Nikad mu prošlost ne iznikne u takoj kukavnoj, podrtinastoj slici i pričini mu se da je tek sad proniknuo u svu mlakost i turobnost njezinu. Nenadano, jako svjetlo rasvijetli sve ono i u njezinome odlasku gledaše utruće toga svjetla. Ali i više! Ovo se svjetlo sipaše i na sadašnjost - sadašnjost bijaše sama to svjetlo, to ogromno, jako, nenadano svjetlo.

- Mica!

I njihova šetnja svezanih bokova, čestih stiskaja ruku i sudara glava, i cvijet što joj ga ubrao, i nocturno što joj ga u misli prikazao, i ona, Mica, njegova ljubav, mladost i zanos, i ova večer s melanholijom lišća i šutnjom smrznutoga zvijezda, i on, snaga, polet - sve, sve...

Njegov je cjelov bio dug i vlažan.

Miji navriješe suze na oči.

IV.

Ove ga večeri nije dočekala kod vrata. A on se zaboravio i došao u nevrjeme; došao je ranije no što bi trebalo da dođe.

- Tako rano?

Ona je znala sve. Fiziognomija ne bijaše besvijesna kao sinoć, ali bijaše slična onoj. Činilo se da je svaka crta (one ispremetane crte!) dobro promišljena. I uza svu sličnost ne bijaše na njoj ništa od onog sinoćnjeg očaja. Mijo baci novac na sto. I opet one iste siktave riječi, jačeg akcenta, kao odrezane:

- Gdje si bio, zaboga?!

On je bio odlučio odgovarati i razlagati razložno. I možda je već i misli prema tome upravljao, ali njegova fiziognomija stajala je već naprama njezinoj onako kao sinoć: svjesnija i tvrdoglavija pomičući se prema svakom trzaju majčinoga lica. Nevidne niti vezivahu uzajamno njihove crte i nevidna ih ruka potezala.

Od obrazloženja ne ostade ništa. Oni bijahu na istoj polaznoj točki, tek s nekim već iskustvom. I Mijo je pogleda:

- Bio sam.

Ne prosljedi; stao je slušati njezinu tužbu. Ona je pogodila da se radi o ženama. Zato se je toga uhvatila. Brzo, vrlo živo stade pripovijedati o pokojnome ocu. Njega, govoraše, upropastiše žene. A brat njegov, onaj nesretni Mirko, što je utekao za granicu, postao je varalica radi - žene. Iskustvo! Iskustvo! »A ti - govoraše Miji - što bi ti znao...«

A i Mijo je tu prestao slušati. Ono za brata - dogodilo se to pred deset godina - sad je tek doznao. I »sveta uspomena očeva« bila je zablacena i zato ni začas ne posumnja u istinitost njezinih riječi. Ove puste večeri, kod pjegave svjetlosti, iza prvih cjelova - on je čuo od rođene majke koja je poštivala očevu sjenu ovako nešto. To bijaše zacijelo istina. I tu se sustavi. Njezin govor bijaše sad uvjeravanje i zauzetost. Pa kad je ona rekla: - Čuvaj se žena! - on je odgovorio uvjeravanjem i istom brigom da nju umiri: - Ma kakih žena! Ja sam bio s Nikolom!

I više nije rekao ni riječi. Zagledao se nepomično pred sebe kao da pozorno prisluškuje laganom hodu svojih misli.

Jest! On je sad počeo da vodi računa o svome živovanju. U »knjizi računa« bijaše nešto neskladno i nejasno. Ovo je sve govorila majka s iskusnim pogledom u život; ovo je govorila majka, što hoće samo dobro svome sinu. A on, Mijo, osjeća da je kod Mice dobro; a ona, majka, kaže da je kod nje zlo. Ona možda ni ne zna, kaka je ta žena, što otima njemu večeri, one večeri koje je dosada sprovadao kod glasovira čekajući njezin: »Već je deset!« A on to njoj ne može da kaže. Čini mu se da bi majka i opet rekla da je kod Mice samo zlo. I možda bi imala pravo. Mijo je siromah i ona nema ništa. Kud dakle srcu i što ih čeka? Što?... I tu ga podiže čar neizvjesnosti i draženje neopredijeljenosti, što mu ga dosada podavala samo glazba za bijelih, zimnjih dana na škripljiv prasak leda... Ono isto, što ima u Čajkovskoga, kad doziva u pamet jednostavnim akordima ili samim notama stranicu iz »*Rudina*« - baš onu, gdje vjetar zavija, a beskućnik Rudin ide, ide i ide, bogzna kuda i zašto...

V.

Odsad započne igra zavaravanja. Majka je htjela da dokaže da je u kući, kod nje, sve dobro, ugodno i sretno, i poljepšavaše mu život. A on odgovaraše opsjenjajući je, kako ide ili u kazalište ili instrukciju, kako su glupe žene i kako krasno napreduje u naucima.

Slutili su oboje da lažu, ali ne bijaše razloga povjerovati u to. Mijo je, dapače, nagomilavanjem izmišljenih i proračunanih obećanja, osjećao neku dužnost da se pred njom prikazuje bez obzira na vjerojatnost onakim, kako to ona želi.

I da nije nešto nenadano prekinulo ovaj klimavi odnošaj, u kojega stalnost ne vjerovahu ni majka ni sin, bili bi se oboje privikli laži i možda priznali njezinu nužnost, pa se smirili i sredili.

Ali majka bijaše saznala da se njezin sin viđa češće na šetalištu s jednom vrlo lijepom djevojkom. Ona mu to i rekne.

Mijo se ne zbuni. On je to očekivao. Prema svojim slutnjama, koje naslućivahu nešto od laži u majčinu ponašanju, i prema svojem vladanju, koje dokazivaše laž s njegove strane, prema svojem dakle odnošaju, u kojem se je ta laž udomaćivala, on je znao da će i majka doznati, da će on sve poreći i oni će živjeti dalje. Postajaše već miran i »knjigu računa« vođaše kao iskusni i prometljivi knjigovođa, što unaša krivo račune, ali se sve najposlije slaže. I na eventualne prigovore svojega gospodara, on je spreman dokazati da su prigovori neumjesni, a ako to ne uspije, onda je pripravan udariti se u čelo, nazvati sebe blunom i priznati da je pogriješio.

Zato je on majci sve odlučno poricao. On nema nikake »svoje«, nikake »simpatije«. Nije najposlije lud, jer što će mu draga, kad se ni ne misli ženiti. On ima svoje više ciljeve; on ima svoje »ideale od sedam nota« i »simpatije od nekoliko vrlo nepopularnih imena«, što žena, ova naša glupa žena, ne bi nikada razumjela sa svojim »ovčjim mozgom«... A ako - ako ide s kojom, to je nešto treće; tu ulazi samo glazba i - ništa više.

Mijo je sebi u tonu grdno protuslovio. Ali, začudo, ovo očito protuslovlje bijaše njemu umjesno, razložno i logično. Pričini mu se da je tako djelovalo i na njegovu majku. Ona je najprije - izjavljujući mu »novost« - izgledala prezirno, zlobno, i ogorčeno. Onda pod dojmom njegovih dokaza počela opravdavati žene, braniti ih pred takim muškim klevetama i predrasudama da su glupe i da ne osjećaju ništa. A onda; kad je on pobio sama sebe i rekao da ih samo glazba veže, ugodio je njoj kao ženi i priznao opravdanost njezinih dokazivanja.

I kad su došli do te točke razgovora, izgledahu oboje umireni. Jer od one prve noći koja je bila nešto novo i neiščekivano, pa za ovo nekoliko dana laganja i opsjenjivanja pak napokon kroz ovaj razgovor - priviknuše se oboje na to da razgovaraju o - Mici. I besvijesnost, nespretnost, iskreni očaj, mržnja i ogorčenje pred ovom jasnom, običnom i rasuđenom činjenicom - sve ono od prve noći postajaše svijesno, razložno, razumno, postajaše - uobičajenost.

I jednoga dana prođe Mijo ispod majčinih prozora s Micom.

VI.

Majka ih je vidjela. Da se je Mijo dospio okrenuti, da je on uopće znao da ih ona gleda onim istim prezirnim ogorčenjem, pri kojem joj je vazda nos izgledao tanji, veći i iskrivljeniji, možda ne bi bio tako bliz Micinome dahu. Ali pred njim bijaše sunce, zaduvena svježina i posljednje zelenilo. Njezine se nasmješljive oči bacakahu pogledima, obijesnim. Ona ih sustavljalaše na profilu svoga ljubavnika kao ptica, što zasjeda granu, iskoprca se na njoj, pijucne i odleti. Išli su bez stisaka i bez cjelova; išli su kao jutarnji ljubavnici, zaljubljeni u petice svojih cipela, čavrljanje i šaputanje zavidnika.

Pa kad je Mijo došao na objed, prvo što je čuo (a majka je i više toga rekla) bila je majčina rečenica, duboko promišljena i izvrsno naperena:

- Fina roba! Vidjela sam je danas s tobom, a pred nekoliko vremena s jednim drugim.

I sad odmah, bez ikakvog premissljanja, Mijo je razumio da to nije istina. Da mu je to rekao tko drugi, bio bi možda posumnjao; ali saslušav to od majke, bijaše mu jasno da ne može biti istina. Majka je dakle slagala - i to mu se pričinilo sasna prirodno. Zato je samo slegnuo ramenima i rekao: »Pa?« - a onda, sutra, prošao i opet.

On nije znao da izaziva, makar je pošao samo da izazove. Išao je sasna uz Micu, govorio intimnije i smiješak, što mu je pritom titrao na usnama, osjećaše da je usiljen i neprirodan, ali ga nikako suspreći nije mogao.

Vrativši se kući dobro je čuo sve; on je i došao više zarad toga da čuje majku, negoli rad objeda. I kako je dosad dolazio mašinalno ne gledajući majke i ne razbirući njezinih pitanja, tako je danas došao navlastice pomnjivo joj motreći lice i prosuđujući svaku riječ.

On nije nikad kasnije mogao opredijeliti ondašnji izraz njezina lica, ali ga je vazda gledao. A tako je bilo i s njezinim razlaganjem. Ona je sve znala! Ta njegova Mica! Fina roba! Pitati valja samo gospođu N. I sve druge!... On je protuslovio porugljivo, i ona je govorila porugljivo. Ali oni su rasli u izrazima, akcentima i činjenicama. Kroz taj dijalog pogledavahu se naizmjenice: bljesak očiju iskazivaše slavodobitno zadovoljstvo. Jer oni gledahu naizmjenice samo svoje lice. Pa u tom porastu riječi, fakta i naglaska ispolji se jedno:

- Djevojčura...

Sva zloba, zavist, muka i prezir, što se prikrijaše slavodobićem najedamput provali.

- Nakazo...

I oni se rastadoše. Mijo je reagirao i rekao: »Nakazo«. Ova je riječ sama po sebi spuzla s njegovih usana i on je nije ni mario zadržati. U nabujalosti osjećaja mogao je biti nepravedan; ali on i kasnije morade priznati da je ona riječ sasna dobro i točno izražavala ustuk na onu: »Djevojčura«. Rasuđujući ponašanje vlastito priznade i opet da je bilo bez prigovora. On je opazio na svoju veliku radost da je majka zablatala sjenu očevu koja je dotada bila sveta, i isto tako izustila sada riječ koja dosada nije imala pristupa u njihovu kuću. I sravniv ovo dvoje postane mu jasno: ona je slagala. To je dokazano! Slagala je bila preko oca da mu otuđi Micu; slagala i preko nje da mu i opet otuđi - nju. I postane mu očito i razumljivo da se je cijela ova borba od tjedan dana vodila oko nje, mirne i nasmiješljive Mice: jedan je branio, drugi napadao. Protivnik je upotrebio sva sredstva i onda ispustio posljednje - a on, Mijo, reagirao i - održao pobjedu. Jer Mica bijaše njegova - on se raskrstio s majkom.

VII.

»U čemu bijaše dobro?« - mišljaše, »nitko ne ide u propast; a ja vidim i osjećam da je moj život nepojmljiv bez Mice. Nepojmljiv! A zašto mi onda ona otima - nju? Zašto?«

Došavši do toga pitanja uvidi odmah da to prestaje biti pitanje i nikako ne može ostati pitanje. Odgovor je bio u samom tečaju njegovih misli koje su to pitanje postavile. I odmah je uvidio da se je borba vodila oko njega samoga. Mica je tu bila kao jedno s njim, a majka se je borila za - njega. On je njoj *bio* život, Mica smrt - a Mica njemu život i majci smrt! On je dakle bio majci život i *postajaše* smrt!

»Moja je majka mrtva« - prošapta onim dubokim šaptom koji je šumio kroz grudi, grlo, usta i uši. »Moja je majka mrtva« - prošapta na pragu svojega života, pravoga, velebnoga života. Izašao kao pobjednik, što je preko mrtvoga heroja iznio svoju pobjedu. I u ovome momentu, kad je počitanje drhtalo nad umrlim i živim, u momentu uspomena i nada, u zadnjem spoju prošlosti i budućnosti, u

mirnoj formuli vječitog bitka - bijahu suze; suze što ukazivahu lice, osjećaje i prirodu - suze ogromne, pijane, histerične.

Mijo je ridao.

Brada

Obrijao sam bradu. Do tada sam naime imao bradu gustu, zašiljenu, crvenkastu. Zašto sam obrijao bradu? To je pitanje velevažno i zanimljivo! Ljudske psihe se ponajviše dotiču onih sitnica koje samo u životu velikih igraju veliku ulogu da ih učine zanimljivijima od njihovih djela. Naša duša nije ekonomija i znanost; ona je literatura, jer je vrlo elastična, slučajna, ekscentrična, originalna. Jedan je individuum živio godine i godine uredno, pošteno, solidno; najedamput plane i ubije; ili plane i siluje; ili opet plane i orobi.

Nigdje nije čudo, slučaj i religija tako očita kao u zlodjelima; nigdje se nevidovni duh ne izražava toli vidljivo kao kod ubojstva, pića i seksualnih ekscesa. Uvijek naime ulazi boštvo i duh onamo, gdje naša duša hoće da prosvjeduje protiv modernog društva ili da izrazi svoje intimne, besvjesne, živinske instinkte. Ignorante apostoli progovoriše u nekoliko jezika preko noći, veli priča; mladi je naš talenat počinio samoubojstvo preko noći, veli kronika. Jedan je jedini duh sveti ušao u svete duše i primakao ih onome božanstvu koje evocira sve ono, što se u našem socijalnom poretku ne može snaći i srediti. Vjera u moralno biće koje je nad ljudima - ta je vjera jedno isto u vjerenika i anarhiste. Hrist je dapače govorio o Bogu koji je nad nama i u nama, i opravdavao anarhiju prošlosti i budućnosti. Jedan je đaćić u pijanstvu govorio perfektno njemački, a bio se jadnik opio od žalosti i očaja, što je dobio drugi red iz - njemačkoga.

Tako je i jedan stariji već čovjek za čitavog života prijetio svom susjedu da će ga ubiti i - dakako! - nije ga ubio; a susjed je dapače tvrdio da želi svome neprijatelju svako dobro, i jedne mu je noći upalio kuću... Pas koji laje neće ugristi, jer laje i jer su psihologije ljudi i životinja slične u kontradikciji, apsurdima i čudesima.

Tako sam eto i ja najposlije obrijao bradu. Dotada sam ja bio čovjek vrlo ozbiljan, radin i solidan. Živio sam za nauku i nisam osjećao nikake potrebe veselice, dokolice i ljubavi. »Vi imate zacijelo već 30 godina« - govorahu mi - »tako ozbiljno i starački izgledate«. Ja sam imao tek 20 godina. »Vi ste zacijelo slikar« - primjećivahu drugi. Ja o slikarstvu nisam imao ni pojma. Uopće: držahu me za nešto što nisam bio, i davahu mi više godina, no sam uistinu imao. Djevojke su me kao »mladića« mimoilazile. Nijedna nije žedala moje usne, nije tražila moga društva, nije pomišljala na moje stiske. Jedamput sam bio došao u jedno selo i svi su me držali za učitelja! Drugi sam put vodio svog malog nečaka i svi su mislili da mi je to sin. Treći sam put pošao sa svojom 40-godišnjom tetkom u dućan i trgovac mi je rekao: »A, to je vaša milostiva!«

Jednom riječi: djevojke se za mene nisu otimale; imao sam svoj mir. Nije se zahtijevalo da na šetnji odgovaram na poglede, da noću slijedim uzvinute suknje, da u kavani počastim s dotičnom namjerom kasiricu. Tako sam ja živio i učio; iz svijeta ne primah nikakvih seksualnih podražaja, jer, no - nisam dražio i nisu me dražile.

Ali, ali! Nisam ni dražio ni razdraživao, ali sam svejedno izazivao. Onako suh, visok, obrašten dugom i suhom bradom, s poluprezirnim i suhim usnama, pogrbljena i učena stasa, i s dugim nosom, na kojem umorno počivahu očali - nisam nikako mogao proći neopažen. Čudnovat čovjek! šaputahu, a nestašna obospolna mladarija klicaše gurkajući se naizmjenice u rebra: »Kakvo čudovište!« Jedna je djevojčica bila dapače jedamput kriknula zagledav me iznenada, a druga, što je bila pokraj nje, bješe prasnula u smijeh. Ostale su mi, kad bih ih fiksirao, obraćale leđa. Tetka me je zaklinjala dan na dan da obrijem bradu; na ulici se svi osvrtaahu na mene i u javnim lokalima kao novodošla ličnost nijesam mogao ni sjesti za stol ni ispiti kavu. Ja dakle mira u potpunome smislu riječi nijesam imao. Ali ovo, što sam među svijetom zauzimao tako u oči udarajući, smješkanja, gurkanja i nesanih primjedbi vrijedan položaj, učini, te sam ja gubeći mir na ulici sticao spokojnost u sebi. »Među ljudima sam smiješan, a šta će meni ljudi? Živim sâm o sebi i o svom radu, za sebe i

za svoj rad.« Neki se logični, uvjereni i ledeni mizantropizam stvaraše u mojim osjećajima koji nijesu među svijetom mogli podnipošto mladenački, plemenito i toplo proteći, nabujati i prosuti se. Dolikovalo je meni tj. mojoj bradi, stajati kod uličnih iskaza mladarije postrance, primati patriotske deklamacije i izjave s bagatelnim, sažalnim smiješkanjem i proći bez interesa pokraj uličnih avantira pseta, licejka, mačaka i realaca.

Djevojačko ćeretanje koje je samo o sebi pusta besmislica, ako ga istrgneš iz onih začuđenih, naivnih i objesnih usta, očiju i grudi i svega onoga, što se sklada u nepojmljivu dražest pod taktom onih nestašnih kretanja, tanašnih prstiju i brzih koraka - nije iz mene moglo posve prirodno izvabiti smiješka, riječi i opčaranog pogleda. Govorahu mi: »Pa ti se ni ne znaš smijati« - a ja sam mislio: »Čemu da se svačemu smijem? Nijesam dijete!« A oni su mislili: »Da. Ti si već čitavi čovjek«.

Teško je reći da li je mojoj majci bila počudna moja brada. Uzevši u obzir položaj, svrhu i raspoloženje svake majke, moglo bi se reći da joj je brada smetala toliko, koliko ju je umirivala. Kod nas je bila na stanu moja mala rođaka koja se preda mnom nije htjela nikad nasmiješiti i zabrbljati. Majka je tu antipatiju svodila sebi u prilog, ali je ujedno mogla opaziti da ja nijesam više dijete.

Putovao sam mnogo, govorio malo; čitao uvijek. Šalio se nijesam nikada. Negdje me u tuđini titulirali sa »profesore«, a tu mi mogao nepoznati mirne duše reći i »doktore«. Po selima me držahu učenjakom, a neki su tvrdili da mi je u pogledu naobrazbe donekle ravan samo mjesni učitelj koji je nosio cviker. Ja sam nosio očale. Zato me ni seoske cure nijesu volile.

Moji ideali izadoše tako sasma iz života i ljudi među knjige i študije. Ispočetka me laktanja uzrujavahu, kasnije im se priviknuh i svagdje stadoh gledati - laktanja i upozoravanja na moju »čudnu i smiješnu« spobodbu. Ja sam reagirao: prezir i hladnoća stade odražavati svu okolinu koja je tako bez srca i opet s mnogo osjećanja izvrgavala ruglu - mene. Kadgod bi me dječurlija slijedila hihotajući, ja sam osjećao na sebi rug sparno, mučno i umorno, kao da je hihot onih zamusanaca svjetlo, što se sa staklenih, praznih pogleda prolaznika odrazuje i udara nepomično u mene. Tako je moj odnos prema svijetu uopće, odnos kako ostaje na ulici, u kazalištu, u javnosti - bio sav u mojoj bradi i očalima. Ljudi su prema tome mene prosuđivali i cijenili, i ja sam prema tome prosuđivao i cijenio - ljude. Izgled čovjeka učena, ozbiljna i smiješna!

Ja sam ta dva mnijenja ljudi - ozbiljan i smiješan - sâm spojio i tu je moj mizantropizam zašao u cinizam. Postajao sam sve hladniji i porugljiviji. Znao sam stajati na ulici i gledati u mnoštvo, kako se klanja, prolazi, kicoši i previja, i najodurniji mi postadoše ljudi uredni, lijepi i elegantni. »Sve je to pomada, karmin i parfem: parfem za naš njuh, karmin za naš vid, a pomada za opip...« Najantipatičniji mi postadoše mladići; ja sam zaljublivanje protegao na mladost, glupost i brčiće. Koketiranje mi postade nešto slična karikiranom majmunu, ljubav karikiranom koketiranju, a zabave, šetnje i plesovi karikature karikatura. Naprotiv sam zavolio bradate ljude, i sretajući ih pokadšto, ja bih se razmiljio i unježio, kao da sam našao srodnu i plemenitu dušu.

Ne. Ja nijesam bio normalan. Ja sam znao da na djevojke ne činim dojma dvadesetgodišnjeg mladića radi očala, brade i ozbiljna života. Ako bi me one gledale izdaleka, smješkaše se objesno i bezumno. Ali, ako bih im se približio i udario s njima u razgovor, ona objest postajaše tjeskoba, a ona bezumnost strašljivost. Dojam, što sam ga činio na njih izdaleka, bijaše smiješan; izbliza strog: ja sam dakle činio na njih isti dojam, kakav čini - profesor na đaka!

Nijesam li poradi toga bio jednu djevojčicu napola silovao, izbivši je, što mi se rugala, i počeo osjećati naklonost k dječacima? Jedan paradoks bijaše očit: da ja nijesam imao brade, činio bih onako izduljena lica, nosa i stroga pogleda, radi očala, dojam jezuite.

Ali ja sam bio svega sit. Odlazio sam na nauke i poželio potpuni mir. Nije bilo podnipošto u mome interesu izazivati nepoznate ličnosti: netko mi se naruga, ja reagiram i izvučem još batina.

Zato i samo zato obrijah bradu. Čudno me osjećanje obuze. Primih se podbratka, i pričinio mi se neobično nježnim, malenim i djetinjim. Pogledam se u zrcalo, kliknem, zbunim se, isplatim brijača i

poletim svojoj kući. Svi kliktahu. Majka me poljubi - kao izgubljena sina; tetki oživješe oči i besvjesno me zagrlji, a mala rođaka pljesne rukama, porumeni i pobježe vičući pomamno. Osjetim odmah da sam olakšao; uspravih se; zaredah skokom po ulicama, pogledah na prolaznike, i videći posmijeh na ženskim usnama, postadoh nekud obijestan, veseo, dijete. Ja sam se bio i poljupcu majčinom prepustio, kao čedo, zagrljaju tetkinom, kao dječak, pogledima djevojaka, kao mladić. Sada ti pogledi nijesu nikako mogli biti rug: ja sam to osjećao i znao. Tako proдох dan lunjajući ulicama i kavanama. Dapače, osjetih najedamput volju i želju poljubaca, kao da me je onaj majčin i tetkin cjelov, pa onaj zaplamsali skok male rođake prenio u dječastvo, kad se sve vragolije praštaju i osuđuju istom blagošću, prijetećim prstom i dobrodušnošću. Sada sam izgledao mladi no sam bio; neki mi rekoše: - »Kao gimnazijalac!« Pogledah jednu moju fotografiju iz pučke škole i isti je prokšeni, maliciozni izraz dubao i sada rubove mojih usana. Sjetih se moje prve ljubavi u pučkom vrtu - jedne tanašne i vitke curice, sa zafrknutim nosićem i s jednom usnom zavinutom preko druge. Ja sam je bio čak i poljubio, i ona je tada zaplakala i od stida zabola lice u suknjicu koja joj je sezala tek do koljena. I mala je rođaka pobjegla danas, i iste sam onake oči vidio na njoj, što izgarahu na prebujalim obrazima. Ja sam stao sada zapažati sve ove boje i crte mladosti neobičnim tekom. Ja sam izašao sasma smušen i nesabran iz zagrljaja tetkinog i majčinog. Isto čuvstvo izgubljenosti i raskošne rezignacije bio sam osjetio nazad šest godina, kad me je obujmila, poljubila i pošakljala žena jednog javnog lokala sa skroz privatnim ciljevima. I s istim onim udovoljenim i lakim korakom izadoh iz brijačnice i rođene kuće, kao da sam gubitkom nevinosti stekao ono isto, što danas gubitkom - brade.

Ove sam se večeri prošetao šetalištem kao i ostali, i stadoh pogledavati u djevojke, najprije iz znatizelje (da vidim, kako se doimam), a onda iz prave strasti i raskoši; jer sad su oni posmijesi i pogledi govorili: »I iz daljega i iz bližega jedan si, dragi, mili, jedini! Ljubi sada - tvoj cjelov ne bode! Približi sada tvoje male brčiće našim tankim nozdrvama; brada nas sjeća staraca, naših očeva, i učitelja koji nam brane koketiranje, našu prvu i zadnju ljubav, našu jedinu i vječnu cigaretu«.

Ja sam osjećao zimu na podbratku; osjećao sam da mi nešto fali, i kao da sam obrijavši bradu počinio jednu pravu mladenačku pustolovinu, postadoh nasmiješljiv u istim očima: više se nisam ni mogao ni znati smijati cinički. Sav je moj cinizam ideja i ličnoga izraza bio u mojoj bradi.

Može se reći da je to apsurd; ali, ako je to apsurd, onda je to psihologija. Učenjak traži logiku i izmišlja teoriju; literata iznosi činjenicu; ako mu je stalo do toga da se uzmu kao istine, onda troši vrijeme, tintu, papir i zdrav razum u to da ih poveže, učini logičnim, shvatljivim i interesantnim i uloži sve u to da dadne rog za svijeću. Učenjak daje teoriju - apstraktnu neistinu; literata pripovijest - konkretnu laž.

Ja sam tako eto obrijao bradu i oputovah na nauke još drugi dan, snabdjeven čokoladom, pekmezom i s nekoliko adresa raznih gospođica, a čvrstim uvjerenjem da ću učiti na miru u sobi i na ulici. »Više ne izazivam; ali razdražujem. Svejedno. Samo kad ja nisam razdražen« - mislio sam, sjedajući u vagon, pošto rekoh svojoj rođaki da ću joj pisati pismo rastopljenom čokoladom i slijepiti pekmezom, i da je nikada zaboraviti neću.

Oputovah uveče. Putovao sam cijelu noć. U vagonu je bila i jedna djevojka. Bili su i drugi; ali ja sam zabilježio u svojoj pameti, gotovo podcrtavši, tu djevojku. Razgovaralo se ispočetka, onda su nekoji usnuli sve onako sjedečke; drugi su zadrijemali sve onako spavajući, a ja sam šutio, gledao u djevojku i zaklapao oči! Onda su svi usnuli. U vagonu nagrnuše novi putnici; djevojka se morala stisnuti i ja sam se morao stisnuti: tako dođosmo jedno u blizinu drugoga i nastavismo spavati. Ali ja sam samo napola sklopio oči.

Slabo je svjetlo lunjalo po našim licima, mamurno od onog štropota i šuma. Kadšto bi nam se glave sudarile, ali samo načas. Stegna nam se postojano dirahu. Spojna njihova crta urezivaše mi u mesu žeravke. Ja sam svaki čas trzao nogom, i onda bi nam se koljena sudarila, i ja bih se tad sasma stisnuo uz nju, jer, no - nijesam mogao podnijeti; nijesam mogao ni govoriti. A nosio sam kratak kaput. A ona je bila toli blizu... Jedamput sam joj vidio oči, podočnjake i obraz sav užgan, pocrnio

od besanice, umora i teturanja vagona. A ja nijesam mislio ni na što; ova dva dana »bez brade« ostajahu daleko i blizu: kao san, što se doziva i osjeća, ali zaboravlja. A vani je noć padala na zemlju, udarala u nebesa i stiskala se u začađena, sleđena stakla. Letjeli smo kroz poljane, podno gora, kraj sela, gradova, potoka i šuma. A tamo ostajaše uvijek na istome mjestu i sve dalje i dalje kuća, rođeno selo, majka i znanci. I ova je djevojka polazila u svijet, u službu. A noć je dublje, dalje, bliže i gušće tekla poput bujice i samo je bjelina misli, osjećaj zime i skoroga snijega, crvenih nosića, brzih koraka, tapkajućih tabana, raspucalih usana, vune, rukavica, mantela i punča obuzima mene cijeloga. Nekaka pijana, sanljiva sjeta bješe začas ohladila moju strast i dodir mlade puti. Ulazeći u nepoznate krajeve, ostavljajući poznata lica, zamišljajući život velegrada s noćima provedenim na galeriji teatra ili kod kavanskog prozora ili u maskeratama besvijesno se ganem, i poželjeh jedno žensko biće da imam o svome boku na trotoaru i galeriji, omotano u vuneni rubac, o koji se zapletoše pahulje snijega; koje dršće, a oči mu suze, kao da mu je cigara pošakljala njuh i okus.

Danilo se. Zora je probijala na prostranom vazduhu, ali sva umotana u guste magle. Ja i ona ostasmo sami. Vlak je tu imao zastati pol sata. I mi smo zastali četvrt sata prozeblji, zapackani, slomljeni. Ali dah novoga dana, i rekao bih, prstići svježega jutra, kao da nam stadoše trti krmeljive oči. Stisnusmo se u ugao vagona. Stisnusmo se još. Čvrsto. I ne puštasmo se još. Što si rekosmo? Glave nam se dirahu, usne upijahu u zgužvanu put i golicanje mesa, vazduha i zime: stadoše nas srsiti, trzati i nervozno čeprkati nam po mozgu. I samo blijedo svjetlo sukljaše kao dah jednoga kadavera, što može biti i duša... vječni život i vječna smrt.

Ja sam trnuo. Jedna mi misao prohuji mozgom. Poživjeti! Momaštvo! Pustolovina! U svakoj od ovih riječi bijahu i druge dvije. Kratko me dirne spomen na prošle dvije godine nauke, ozbiljnost i smiješnost - pa nenadana želja topline, osjećaja i izljeva - i spominjanja, i po drugi mi put nešto bitko, ledeno i toplo prohuji mozgom, mišicama i koljenima... Ja nemam uspomena od ovo dvije godine! Ja nemam uspomena! A sve, sve živi da može spominjati - prošlost i mlade dane pred onima koji polaze živjeti, da onda jedamput i oni stanu i otpočinu kao živeći od kamata svoje životne glavnice - uspomena.

I ja sam blijed, uplašen, drhtureći primio onu djevojku i kad sam vidio isto tako blijedo, uplašeno, strastveno meso, laloke mi se zapjeniše i nenadani nas je čas zbunio: zakrvarismo se, začudismo, smutismo... Fićuk je željeznice najavio odlazak i svršetak, i mi se rastadosmo. Fuć! Onda sam uzeo prtljagu i otišao u drugi odio vagona, za nepušače. Tu sam zapašio i uzeh sebi dokazivati da je moj čin plemenit i doličan; da mi ona ne može ni u čemu zamjeriti; da je žena koja po noći putuje sama, stvar koja se stavlja izvan zakona, i da su ljubavi samo onda zakonite, tj. ulaze u moral i savjest, ako imadu posljedicu - dijete. A dijete je ono jedino, što od stvari čini biće, od vanzakonske žene zakonitu. Ali djevojka je već virkala na ona vrata i najposlije ušla u odio za nepušače i zamolila jednu cigaretu... Ja sam kasnije konstatovao da me je ta uspomena koštala nešto manje od medaljona, škapulara i sličica, što hodočasnici kupuju na licu mjesta. Na rastanku joj dapače stisnutih ruku i rekosmo si: Do viđenja!

A tamo vani, u velegradu, ujutro, u magli, kod bijele kave uz novine, svjetlo elektrike i isto tako blijede poglede jedne kasirice - oduševljen prvim uspjehom stadoh laskati onim električnim očima, puti i opravi. I drugi dan, našavši stan, zaljubih se odmah u sve četiri kćeri moje gazdarice, i vraćajući se s njima iz kazališta platih im sladoled, i nakon četiri dana nijesam već imao ni prebite pare. Tek što sam osjećao, kako sam povučen u drugi svijet nerada i dangube i kako mu se oteti ne mogu, jer su pogledi i posmijesi kasirice i četiriju kćeri jedne gazdarice bile stupica u koju se je ulovila jedna velika zvijer.

Brzovavih po novac i, lišen svega, bez oslona i pripomoći, nepoznat u nepoznatom gradu, bacih se jedne noći gladan u krevet. Nijesam se izuo; ni razodjenuo se nijesam. Ležao sam u vrućici. Iščekivao sam novac i novi život, tj. onaj stari, onaj prijašnji; onaj rad i ono zadovoljstvo. Ono zadovoljstvo koje je bilo u meni, kad bih se odijelio od svih i kad nisam htio vidjeti nikoga... A sada! Osjećaja ne mogu umiriti na osami, kako ih prije nijesam mogao u društvu. Sad za umirenje trebam

i tražim upravo nužno društvo, poglede, lica, posmijehe - sve ono, radi čega ostadoh bez objeda i prebite pare. Ta sada bi mi ti pogledi i posmijesi bili možda zahvalni; postali bi još veći, dublji, jači, strastveniji, i ja bih morao i dalje živjeti, kupovati, sticati i plaćati - uspomene. Ova me osama sada muči, ismijehiva i izvrgava ruglu kao i ono prije ljudi, dječurlija i djevojke. Ova osama donosi samoubojstvo, grižnju savjesti, radi potraćenog novca sirote majke i potraćenog vremena moje ozbiljne mladosti... A ono društvo sve umiruje, jer draži dalje... Ma tu valja imati milijune!

Ljubav i avantira, to je igranje na lutriju, plaćanje zavjeta, misa i medaljona koji su vrijedni samo toliko, koliko već može da vrijedi čudotvorna moć, vjera u raj i obmana bitka...

Oh, ja sam iščekivao novac, i činjaše mi se da bih s novcem mogao tako strpljivo i pokorno čekati, dok mi naraste brada.

Onda bih se možda zamislio u to: gdje je moj ja - u ozbiljnosti ili objesti, cinizmu ili temperamentnosti, posmijehu ili preziru, ljubavi ili hladnoći?

Bih li tad mogao priznati da je moj ja u obrijanoj ili obraštenoj bradi i da svi individualizmi sjede na dvjema stolicama i zato su vrlo riskantni i vratolomni. Oni vazda stoje na nečemu, što je izvan njih; i ako se ovo nešto pomakne, onda oni i opet padnu na nešto, što je izvan njih... A svijet i patos ne osjećaju boli nečijeg pada... Jao si ga od pada samo bijednim kukovima, trtici i stegnima... bijednim individuima koji moraju osjetiti bol na onome mjestu, za koje se od stida i pristojnosti ne smiju ni počesati i koje ne mogu vidjeti onako, kako to vide drugi...

Jug - Zvono, 1912.

Žena

Bio sam u kazalištu; došao sam među prvima, da dobijem sjedalo, dobio ga i svejedno izgubio. Ja sam došao sat ranije, jedna gospođica pet minuta, i ja sam joj ustupio svoje mjesto i za pauzu i za predstavu, jer ona je molila samo za samo za pauzu - razumijete...« Ja sam joj odmah ustupio mjesto i za pauzu i za predstavu, jer ona je molila samo za pauzu, a ja sam joj kao kavalir morao dati više no je ona tražila. Da sam se sjetio svoje muškaračke dužnosti prije no se je ona sjetila svojega ženskog prava, imao bih sjedalo za same predstave, jer bih joj ga ja bio ponudio za pauzu. Bila je lijepa i to je mislim dosta. (Opisivati ljepotu je najugodnije i najlakše: laž bez protudokaza i tat bez svjedoka - eto poezije! Umjetnik otkriva, tj. vidi ono što drugi ne vide jer gleda onako kako drugi ne gledaju, i piše, tj. radi ono što nitko drugi ne čini.) Ako te žena prva poljubi, onda ne možeš ostati samo kod poljupca ako si kavalir. A ipak, ako se pravo uzme, ona je gospođica počinila jednu nepristojnost - bila je drska. Jedno, jer je zamolila »za pauzu«, a drugo, jer je primila moju ponudu i »za predstavu«.

Znam da je galanterija krepost muškarca, makar kult žene datira otkako je blažena djevica Marija ušla kao model u slikarske atelijere i makar lijepa pjevačica vrijedi više od dobre pjevačice. Rafael, Murillo i Sarto dali su nam prekrasne madone, Van Dyck ružnoga Hristosa, Spagnoletto upravo odurne martire. Grčki nam kipari dadoše naprotiv božanski lijepe Apolone, što nije čudo ako se uzme u obzir Sokrat, platonizam i Safo i ne pusti s vida zanos svete Terezije i Veronike za Isusom. Svaka rijeka ima svoj izvor, a ako je umjetnost stvaranje, onda pretpostavlja ženu, muškarca i dijete. Ali o tome ne moram pisati; odviše je vulgarno i obično. Već od nekog sam vremena obuzet pravom manijom otkrivanja i artizma. Trista trica ostavlja u meni trista boli i trista puta trista misli, i ovako izgubljen vrludam po svijetu i samo kiša može da me prikuje za stolac.

Dani mutni, dremovni, alkoholični; zelenilo žuti i trune; obrisi se gora, kruta modrina i suhar sijedoga sunca tope i rastvaraju kao čirovi; atmosfera kao groznica; oblaci kao hunjavica; zemlja kao neotrti otpaci na tijelu svemira, a boje i oblici degeneracija. Pogled naš ne pliva više; on se utapa; misao naša ne leti; ona se ruši; zora se ne luči od podna, ni večer od noći: nebesa samo siva i crna mračno i bez volje leže omotana pamukom i gazom oblaka, i kad se tamo pomoli trak sunca, čini se da je ono mlaz pusa zapackao obloge. Samo za večeri i šetnja pokraj razdraganih izloga i svjetla gdje svjetina unaša dah jesenske sjete, lišća i one intimnosti zatvorenih lokala, zurenja kroz staklo prozora u staklo čaša i lelijanja dima i misli povrh tinjajućeg, modrikastog plamena punča - dolaze uspomene i san. I ja otkrivam. I kad se vratim u svoju sobu, volim puštati posmijehe, sažalne i žute kao lišće naših parkova, da zasiplju mrtvu prošlost kao cvijeće i zemlja.

.....

Ona je žena moga prijatelja. Nije lijepa, ali je bila lijepa. Sad je omršavjela; jabučice joj iskaču kao dvije suhe kruške i kad je zle volje, lice joj postane naglo asimetrično kao da joj je tkogod prilijepio žestoku čušku. Laka je, kosturna i suha kao škica; podočnjaci su joj kadšto nabuhli; dvije joj tamne crte koso režu obraze, i njihova je sjena nježna, prozirna i sanjarska kao impresija; usne su joj rastavljene, a kad ih stisne, rekao bi, boli je zub. Ujutro zna pokadšto začudo biti vrlo lijepa - ako baneš iznenada, ako je zatečeš, ako nema bluže, ako se zasrami, ako su joj kose bez frizure, zubi neisprani, ako vonja po krevetu; ako zna da je nedolična - ako je zatečeš naime u prilici - nedopuštenoj. Eno, onda je ona lijepa.

Jedanput sam sjedio u kavani pokraj nje i prijatelja. Prijatelj je govorio o zastarjelosti materijalizma; ja sam slučajno primicao moj palac njezinim prstima; onda sam se dotakao njenoga koljena i vidio da je divna, prekrasna, neodoljiva. Evo kako: Ona ljubi svoga muža i štuje mene; ona zna da njezin muž ljubi nju i mene; ona zna da ja ljubim njenoga muža i da štujem nju. A sada osjeća moj palac, onda moje koljeno - onda zna da ja osjećam njezine prstiće, suviše stisnute u cipelicu, i njezino koljence, omotano u crnu čarapu i platnenu suknjicu gdje tek dosiže bijela čipka njezinih svitica. Ona zna da činimo nešto - nedopušteno! Zato joj se oči smiju i plaču; lice blijedi i rumeni; srce udara u prsa i pleća, u njezinu grud i hrptenjaču. Kad bi ona smjela reći mužu: »Ja samo tebe ljubim, a on me samo poljubio - ja sam bila uvijek tvoja, a njemu sam se samo za pet minuta podala - ja sam grešna, ti me kazni - ja ću obaviti skrušenu pokoru, griješiti opet i okajati grijeh!« Žena je potrebna grijeha i kazne.

Ona uživa sada u dodiru moga koljena kao na ispovjedaonici: ona ljubi Krista kao Magdalena, pa bila nevinija od Alojzija.

Ovako je eto počela naša ljubav i može se reći svršila.

Ja sam tad pozvao šartrez. Njegov lascivni, masni i priljepljivi tek, miris i boja pristaje najljepše jednoj večeri koju provodiš u društvu zanosna prijatelja i oduševljene žene. On veže društvo vezom simpatija, slatkorijeka i duhovitosti. Čini se kao koljeno koje svaku nogu dirne, kao usna koja svako lice zbliži, kao smiješak koji se svakoga dotiče. U svih su nas bile usne jednako zasladene, nosovi jednako pomilovani, oči jednako razdragane. Ona je rekla: »Neću piti!«; muž ju je zaklinjao neka se ne nečka. On je nije shvatio. Ona je rekla »Neću piti« da uistinu uzmogne piti; ona nije ni pila radi želuca i mozga: ženski je želudac i mozak niži od našega. Ona je postojano tvrdila: »Ta ja ću se opiti!« I kad je liker strastveno zaigrao u njezinim očima, jeziku, grlu, i utrobi, ona je izgledala kao curica koja na vaš nenadani pozdrav ili poljubac krikne od straha i zabune, a postojano je i pozorno pazila da je ne mimoidete ni pozdravom ni cjelovom. Jedna je čašica ne može opiti; ona to zna. Ali ako vas ne uvjeri da će se opiti, tj. počinuti nešto nedopušteno, zašto bi onda - pila?

Moja je pokojna majka bila vjerna mome ocu: ni jednog nedopuštenoga pogleda ne bilježi njezina šezdesetljetna prošlost. Ali ona je bila rastrošna: ona je pravila dugove, radi nas djece, dugove i - krivnje, pravila potajno, da otac ne sazna, mada je najposlije otac svejedno morao saznati. Njezin je život bio pun ovakvih tajanstvenih, nedopuštenih, sitnih dugova: ona je kupovala sladora, slatkiša, voća... sve ono što je bilo suvišno, »da joj djeca ne gladuju«, kako je to ona uvjerala; uistinu pak, ona se je morala zaduživati da se može prenavljati, lagati, činiti nešto nedopušteno - imati osjećaje grijeha i draž krivnje. I uvijek kad bih zagledao razgaljenu grud žene moga prijatelja, njezinu jutarnju opremu sa dahom kreveta, njezino nećkanje na ponuđeni liker - ja sam se sjećao svoje majke, nepoznate gospođice u kazalištu i ovih nevinih uprepašćivanja i zgražanja nedužnih djevojčica pred cjelovima za koje ste vi uvjereni da su nešto tako jednostavno i - nedužno...

Rastasmo se. Ja sam joj pisao dugačka pisma o artizmu. »Vaš dodir one večeri, i - kasnije - Vaša tanana pojava koju je vodio Vaš muž i moj prijatelj, i koja je poput sjetne sjene polazila njegovoj kući; Vaš pogled koji je polupijano posrtavao po mokrom asfaltu; Vaš vrat koji je osjećao moje oči što su se topile na ugrijanom metalu Vaše puti; Vaš šeširić što je nahereno-jogunasto trepetao s crvenom vrpcom na disajima velike, mutne, plačljive noći; Vaše cipelice što su tapkale po trotoaru kao obijest i prokšenost gospodske djece, Vaš struk koji je stiskao moj prijatelj i Vaš muž: Vaše ručice, ukočene, mršave i blijede, što su besvjesno tražile milostinju topline i poljubaca, i sva ona večer što je poput ledene sape srtala na staklo Vaših očiju i mutila bistrinu vida - sve je to ostavilo u meni nezaboravan dojam. Odonda udoste u intimni krug mojih misli i osjećanja: kao slika, kao kip, kao glazba. U sumraku se ovako krade Vaša pojava i čini mi se da uvijek dršće na zidu moje male sobe Vaša sjena. I ja tu sjenu ljubim, tu sjenu gledam, tu sjenu hvatam. Nedohvatnu. I u tome je Vaš čar - u tome je moja umjetnost. Kad bi ona sjena postala živo, kad biste Vi ušli u moju sobu onako sjetna i živahna najedanput, kad bi se moj dah sudario s Vašim, rnoje usne srele s Vašima, moj pogled utonuo u Vaš - onda bi došao život koji u prasku - ne samo baruta! - ubija umjetnost...

Ostanite daleko, plava ljubavi - mi cjelivamo trak sunca - i sunce je život, dok mu se ne približimo...
Evo, sumrak biva mrak, lampe ne palim; palim cigaretu...«

Ona mi nije odgovorila. Razumjeh da mora biti užasno nesretna, jer bi njezin život mogao biti sretan samo u takvoj nesreći da joj njezin odgoj dopusti i da meni otpiše, da mi se poda, da njezin muž sve dozna i oprost. Evo, ona je uvjerena da njezin muž ne bi oprostio, da bi je jednostavno otpravio, da bi tražio rastavu (on je slobodni mislilac) i da bi se ona našla bez sredstava. Zato - nije lijepa! Pripovijedahu mi oni koji je češće viđahu da postaje sve bezvoljnija, mršavija i ružnija. Razumijem: ona je u svojojaturi potpuna, prava kulturna žena i toj svojoj naravi ne može udovoljiti kako bi htjela i kako to naša kultura zahtijeva. Tako gubi čar, ženskost: degenerira se, i bog zna neće li postati stup feminizma ako za vremena ne postane majka, pa će ljubiti djecu tako ludo, izgubljeno i strastveno da će se osjećati krivom bar pred svojim mužem. Moj prijatelj mora to shvatiti i dati svojoj ženi ili dijete ili ljubavnika.

I ja sam mu pisao; pisao o njegovoj ženi i svom artizmu, i rekao da sam ja u nju zaljubljen samo do nekih granica i da to on mora smatrati najčišćim izljevom moje umjetničke duše i ne biti - ljubomorani. Jer mi se je, da iskreno kažem, njegova žena ražalila. Znam da ona strepi od pomisli na ljubavnika: njezin odgoj i egzistencija to brani. Jedini je spas njezine ženskosti u ljubomoru njezina muža. Ja međutim poslah pismo i otidoh s jednim prijateljem na pivu. Ovaj prijatelj nije oženjen: zaljubljen je u zaručnicu jednog mog znanca. Ona zna da je ovaj moj neoženjeni prijatelj ljubi, zato je zadovoljna i zato može iščekivati sa namjernom i neobičnom strpljivošću. Ona će biti svome zaručniku to vjernija što će više osjećati simpatiju prema ovom mom neoženjenom prijatelju. To je moje najdublje uvjerenje.

One sam večeri bio silno raspoložen. Nešto ljubav mog prijatelja, nešto piva, nešto razgovor o proljetnim bojama Bukovčeva platna, o čovjeku-životinji Rubensovih bojeva, o muskulaturi Michelangelovoj, sve me je stalo ugodno škakljati i rekoh: »Ajdmok - onima!«

U salonu u kojem se vrzahu šarolike ženske s istim pospanim pogledima što činjahu dojam arapskih priča slušanih u zimi i pripovijedanih od sijede tetke, stadoh osjećati veliku raskoš djetinjstva i igranja. Jedna je djevojka bila sjela na moje krilo; malena, puna, i puti tako mekane te mi se pričinila da su moje ruke upale u snijeg. Dobih apetit: slina mi se nakupi na usnama kao na pogled sladoleda: creme, jagode i limuna, i pomislih u paroksizmu alkoholizma prinijeti jeziku nju cijelu i pustiti da se topi slačina, ljubav i mladost, sva ona hladna, jeftina i prodajna žena na gorućim mojim usnama i nepcu. Gorio sam od alkohola, ne ljubavi. Ona me je rashlađivala. Nekoliko je puti primih za vrat i srsi mi prodoše tijelom. Snijeg! I velika me žeda stade moriti; žeda gladi, ne žeda sitosti. I opet je primih za vrat. Moji tvrdi, neravni, dugi prsti upadoše sasvim u onu mekanu, gojnu put: ona se je smijala. Usta joj se rašire, usne stegoše, utanjije i samo rubovi gotovo bojadisanim crvenilom upisaše tanku, dugačku, oštru crtu. Pade mi na um kako je jedna žena u šali zavezala ljubavniku oči, kako se je on toj šali prepustio, smijući se grohotom i kako mu je ona ispalila samokres u grkljan. I ta je pomisao umah izbrisala jednim tankim i strelovitim kretom sve boje njezinog lica: oči joj se smijahu. Mene je stao oduševljavati kret kiparski i dramski, ne slikarski i lirski: zadaviti je dok se smije, u šali... Gušio sam je sve jače. Ona se je smijala; do suza, hrapavo. Ali ja glasa ne čuh. Oči joj igrahu upaljene, pijane kao na iglama; obnevidjeh. Gledao sam svoje koščate prste i vore njenoga vrata i veliko me oduševljenje strahote i neobičnosti, krivnje i zlodjela stane ledeniti. Smijao sam se. Ona se je otela. Ja sam se bez prestanka smijao. Svidala mi se ta poza davljenja; kao kip; i dramski efekat: od šale je u šali udaviti. Činilo mi se da glumimo. Moja me je uloga zanašala. Tri je puta primih; tri se puta otela. Ja sam je bio odlučio baš zbiljski zadaviti u šali: zato sam se smijao i ona nije niti u snu pomislila da je davim ozbiljno. Prijatelj me je vukao u stran; i on je mislio da se šalim; glumili smo prekrasno. Ja sam blijedio od uklesanog smiješka što mi je poput kliješta širio usne. Nikada, činilo mi se, neću skupiti usne. Svečanost me je bila ukamenila. Zadaviti je! To je imao biti efektan finale i ja sam stao hotimice zavlačiti konac. Činilo mi se da ono gleda publika bez daha, nestrpljivo i da će moje zatezanje,

njezin otpor i sprečavanje mog prijatelja samo dovesti nerve gledalaca do kulminacije natege. Primih je i četvrti put: aplauz kao da je siktao iz pogleda i daha umišljenog općinstva i ja sam postajao sve ledeniji; onaj led prostitucije bio me ukočio: bila je poza nepomična, uklesana, vječna: davljenja od šale za šalu - ulaz efektne, nenadane, britke smrti... Stisnuti jače i led će probiti sve ove grudi: publike, bludnice i umjetnika. I nisam je zadavio. Prijatelj me je odvuкао dobrodušno grohoćući. Ona se je smijala pravim hihotom i ja ne dospjeh nikako stegnuti usne. Podosmo na likere. Pio sam. Onaj je prizor ostao u mojim zjenama urezan i kad sam pijan stao posrtavati, činilo mi se da su moje oči izvan mene i da sam za njih privezan užetom kao pseto i da ih slijedim pod udarcima, naježuren, opirući se, daveći se o čvrste ruke svog gospodara.

Drugi dan bijah budan, ali ne trijezan. Drhtao sam kao od ganuća, zanosa i strasti. Pođoh i opet na pivu. Kostura ne osjetih; glas hrapav i mekan; oči pune i mutne; sunce nužno i blijedo; ljudi mračni i pokisli; a tamo su se dalje klisure otimale bespomoćno i osamljeno laskama nakostrušenog mora. I nekaki masni oblaci kao zapaprene slanine, stadoše se nositi povrh planina i kružiti oko sunca, poput noćnih mušica oko lampe. I oni se rastapahu. I opet pođoh na pivu. Žeđao sam.

Uspomene me stadoše oblijetati poput nedohvatnih mirisa, uzdaha, vila i melankoličnih leptirića, šarbojnih, prozirnih, sprešanih, umirućih. Konobarica, plavojka, blijeda, modrooka i nijema, gledala je u mene, i jamice joj se stadoše dupsti na obrazima i bradi. Vidio sam joj zube i blijede, uske usne, i žena moga prijatelja i zaručnica mog znanca i moja sinoćnja prijateljica stadoše koketno sipati na mene svoje poglede, crne, plave i smeđe. »Nisi zadavio« - šumljahu oko mene njihove kose, haljine i mrežice njihovih očiju. Šumljahu žalosno i umorno. Bilo mi je da sve one traže na meni krivnju, grijeh i zločin, da traže ideal svojih sanja i ženskosti, ali ne pokajanje. One su očajno i tužno tražile muškarca koji davi i ne kaje se: koji ubija prostitutku, nevjernu ženu i izgublenu ljubovcu, i prezire pokoru... A ja sam mislio mutno i magleno, ganut od alkohola i pijan od ganuća i osjećaja, da nisam za nevolju žena, da nisam majka, da sama ljubav ne može biti za mene izvor krivnje ako nije povezana zločinom. Žena udata ima ljubavnika - drugo je to ako muž ima ljubovcu; žena se poda svakome koji plati - drugo je to ako muž ima sve; žena se iznevjeri, proda, izlaže i čar je njezin iskupljen - muž mora da siluje i okrvvari - on rani prvi put svoju ženu i čar je već izgubljen; drugi put mora ubiti - jer ako ti žena ponudi poljubac, ne možeš ostati samo kod cjelova ako si kavalir. Naš je život nasilje - njihov umiljavanje, mi smo krvnici - one lašci; mi grijeh - one pokora...

A žena se mog prijatelja ono krade kroz retke... Kao da ne znam! Ti si bila djevojčica i pogled je za tebe bio ono što za tvog današnjeg muža stisak. Ti si bila tek dala poljubac kao anđeo, a on ga je već bio dao kao čovjek. A anđeli su bili prije od ljudi... Čuj svete knjige, plava ljubovcu i crna sjeno, mrtva ljubavi i zasipana prošlosti. Vi idete naprijed progresijom života, mi onom životinja. I dok ćete vi smjeti doći do cigareta, dugih hlača, sabora, i nasilja, mi ćemo već biti prešli onu točku gdje se je sustavila moja ruka i usna... Nećete biti više žene... Jer evo mi javlja jedna pouzdana ličnost koja je u samu stvar dobro upućena, da je moj prijatelj primivši moje pismo pošteno izlemao svoju ženu... I još doda ista pouzdana ličnost da je žena moga prijatelja kaoti dobila boju i formu; postaje, vele, sve ljepša, punija i - pikantnija...

Jug - Zvono, 1912.

Katastrofa

Kako se je vlak srušio, doznao sam sutradan; što sam kod te prilike osjetio, dozvaao sam si u pamet nakon nekoliko dana; što sam kod svega toga vidio i opazio, sjetio sam se tek nakon nekoliko tjedana, pošto sam počeo misliti. Bilo je lako shvatiti da padamo; kad smo se sustavili, rekoh: Dobro je. Čini mi se da sam za padanja bio ogrlio svog druga na dačkom putovanju, Pankracija. Kad se sustavismo, vidio sam lice jednoga popa potpuno ogrezlo u krvi. Onda je jedan tanki, blijedi suputnik kao u velikoj žurbi stao kupiti nekake papire i knjižice, uspeo se na prozor (prozori su sada bili nad glavom) i pobjegao. Sjetih se da je prije njega isto učinio kondukter; onda učinih isto i ja i nadoh se na kamenju. Sve je to trajalo nekoliko sekunda; ali rekonstruirajući čitavi prizor, vidim tako jasno sve sitnice, te mi se čini kao i čitatelju da je sve to moralo trajati bar pola sata. Eno, sjećam se i toga: padanje, činilo mi se, trajalo je dugo; ja sam vrlo opširno dokazivao suputniku glumcu Babiću i njegovoj ženi, kad smo prestali padati, da je sada sve dobro. Sve je to trajalo; ponavljam, nekoliko sekunda: padanje i debata!

Evo nešto za razjašnjenje: često snivam o bojevima. Jedamput snivah čitavi roman: revolucija, ruši se državni poredak; ja sam general; pravimo utvrde; narodna me skupština proglašuje diktatorom; bombardiranja; ja imam vjerenicu; izadoh tek iz njenog zagrljaja; debatiram s jednim reakcionerom; jašim na konju; proglašuju me kraljem; krunidba; brat me odvraća od revolucije; ja se opirem; narod akklamira; neprijateljska se vojska približava; mene vješaju... I kad se probudih, uvjerih se da je sve to što bih morao pripovijedati nekoliko sati trajalo tek nekoliko minuta.

Drugi sam put snivao da sam umro: dizah se visoko, nad zemljom; imao sam tijelo, ali lako kao dah; dugo plivah u zraku; zemlja - magla; atmosfera - magla; sve nekud smeđi, laki, prozirni oblaci. Mene je tresao nujan smiješak, sjeta i bolesno zadovoljstvo. Onda dođoh u veliki park, mrtav ko grobnica; polutaman ko zora, beskonačan ko vasiona. Bio sam sâm; sjetniji, nujniji; kao razočaran; ali nijem, smiren, rezigniran. A boje su drveća, zemlje i zraka nepomično održavale moj dugi, mutni, pospani pogled. Bio sam obišao svemir i tu sam imao ostati za sve vijeke vjekova i nije me nimalo mučila pomisao, kad će sve to prestati, hoću li naći čovjeka, hoću li dočekati promjenu. Ovako ostah stoljeća... Kad se probudih, nije bila još ni ponoć.

Treći put - a to biva često - snivah da letim: samo manem rukama i eto me u zraku; manem još i eto me do zvonika; manem i ne vidim više zemlje. Onda se vraćam; obično obletavam kupole i crkve, plivam, tonem, dižem se i najzad ostavljam za sobom gustu crninu, zemlju, noć i prošlost i poput ptičice zaletavam se u staklo vasseljene i uzdišem za zemljom, krovovima i trotoarom.

I čemu da duljim: ovaka duševna stanja kod velikih događaja, rata, paleža, katastrofa, zločina i heroizma - sva su ravna snu; mi činimo nešto strašno, grozno, heroično i to nam je u dotičnom momentu nešto obično, lako izvedivo i jasno: naša intenzivnost i ekstaza čini te snivamo revoluciju, ubijamo ljude, vidimo boga, govorimo s dusima, a da pritom ne prezamo, ne drščemo, ne malakšemo. I danas kipar Cifariello ne zna, zašto je ubio ženu, ali detaljno pripovijeda, kako ju je ubio, i još se svađa sa svjedocima, nije li, je li bio u sviticama. Kad je zamišljao zločin, da ga je uopće zamišljao, morao se je boriti sa zdravim razumom, logikom i posljedicama - i čitavi kaos! - ali kad ga je izveo, on je bio sav zaokupljen svojim poslom i ničim drugim... Međutim bio sam se našao na kamenu: željeznica se je bila skotrljala niz nasip, samo je mašina bila zastala u tračnicama i vagoni ostadoše tako viseći. Užasna bura mi nije dala uspraviti se. Uspinjah se potruške. I drugi su činili valjda to isto, ali ja ih ne vidjeh. Lokomotiva je bez prekida zviždala očajno vapeći i bura joj je komadala krik. Ja sam samo jedno želio: uspeti se do tračnica i samo sam vidio svoje ruke, ispaljene od zime, i kamenje. Čas mi se pričinio da je to uspinjanje, upiranje i plazenje čitavi moj život, da je to moje zanimanje, moja svrha, moje zvanje i da nisam za čitavog života ništa drugo

činio. Uklanjavao sam se baš vještački zamasa bure lijegajući potrbuške, sasma; dizao sam se vrlo pozorno i baš sam instinktivno znao, kad će vjetar popustiti, kad opet ojačati. I sve je to moglo trajati najviše četvrt sata!

Kad se uspeh do tračnica, prepah se prvi put: sprijeda i straga imao sam strminu; u lice mi je udarala bura; za plećima me stadoše plašiti oni povaljeni vagoni i ravna, kosa trokutna ploha, obrubljena šikarjem, sastajući se dolje na dnu u jednu točku.

Pogledah bolje: tamo je dalje bio tunel, u tunelu ljudi. Ali svi su šutjeli, ne mičući se i gledajući isto tako kao od slučaja i dosade na mene. Tu zagledah i Pankracija. Smijao se, ali usne mu bijahu uske, suhe, blijede. Smijao se i gledao kao da je nenadano došao iz tmine u svjetlo ili kao da ga je nešto nenadano probudilo. Sjetih se da je u vagonu bio naišao na košaru s jajima i da ih je sve pogazio; onda naišao na kup novaca i dao ih jednoj ruci koja se je stvorila pred njegovim nosom. Ali mu ništa ne rekoh.

Babić me je zvao rukama. Bio je predebeo i nije se mogao provući kroz vrata ili prozor. Ja ga i Pankracije stadosmo izvlačiti. Udarasmo ga po trbuhu - bez razloga. Onda mu otkopčasmo prsluk i ovratnik i opet zakopčasmo. Babić je na sve pristajao. Onda izvukosmo njegovu ženu; i ona se je svemu prepuštala s rezignacijom ili uvjerenjem. Tad ju je valjalo dovesti do tračnica, u tunel. Pankracije se i ja dadosmo na posao s velikim marom i ozbiljnošću, bez žurbe, kao da nam je do toga da posao obavimo solidno i u redu, pa i žrtvovali više vremena. I kad bi zapuhnula bura, padasmo kao po taktu potrbuške; nju smo bacali kao vreću i ona je bila uvjerenjena da sve što mi činimo mora biti i da je ona i vreća, ako to mi pronađemo shodnim. U tunelu nadosmo nekoliko njih; dolazili su i drugi; ali ne primijetih nikakve žurbe ili osobitosti. Kao da je taj tunel kavana, gdje se dnevno sastaju gosti, tarući ruke, nijemo buljeći, priviknuti do dosade na ista lica. U isti mi se mah pričinu da nije ništa ni bilo; i mada je ta nijema poza buljenja i dosadujućih se pogleda bila trenutačna, meni se sad čini beskrajnom.

Onda je jedna žena stala miljiti do tračnica; nekolicina nas stadosmo ljubopitno gledati njezine naporne kretnje kao u cirkusu, ali nitko se ne mače. Ona se međutim nije skotrljala, što možda očekivasmo, i mi stadosmo ponešto razočarani gledati isto onako dosadno u nebo, mutno, gusto i nisko. Dim se je mašine pršio na rubu dimnjaka; zvižduk je trajao; zviždala je sada bura.

Onda smo se konačno odlučili; valjalo je krenuti; mračilo se. Mnogi otidoše, neki tu, neki tamo i nitko nije pitao za drugoga. Tu mi se približi čovjek. Nije govorio; poput nijemaka stao je upozoravati rukama na sebe. Priđoh. Ruke su mu bile blatne; nos mu je visio; lice puno grešpa, krvi, krasta, zemlje i sline. Mislio sam da me upozorava na nos. I ja sam sada gledao istom pomnjom na njegovo lice kao ono na svoje ruke i kamenje. Slegnuh ramenima: »Nije se dalo ništa napraviti«. Ona je uvijek upozoravao; oči mu bijahu pune krmelji. Onda čuh slabi i hrapavi glas: htio je da mu svežem kravatu. Ja učinih bez čuđenja; dapače se začudih kako nisam mogao shvatiti odmah da tome čovjeku, kojemu nos visi na tankoj niti kože i tmasta, krvava, slinasta zemlja poput lijepa drži na okupu brkove, trepavice i lice - da tome čovjeku kravata ne stoji, kako se pristoji. On mi je kretom zahvalio i izgubih ga s vida. Drugi je jedan čovjek otirao čelo rukom kao da se je uznojio; ja si odmah opipah podražavajući ga mašinalno lice; ruka mi je bila krvava. Otrh opet čelo; rupca nisam vadio; nisam ga htio omrljati. Onda pljunuh i stadoh čačkati zub. Bila je Babićeva žena, što me je povukla za rukav. Pankracije je rupcem otirao cipele i hlače. Zovnuh ga. On se nije odmah odazvao; prije je isprašio šešir, dao mu formu i čas stao ko pred ogledalom. Jedan je žandar vodio jednu ženu: ruka mu je jedna bila crvena; ali to je bio rubac. Priključismo se njemu. I kao da je to moja familija, s kojom sam oduvijek živio i s kojom ću morati zauvijek živjeti, krenusmo svi zajedno. Žandar nas je vodio do prve postaje; žena Babićeva nije pitala za muža; bura je žestoko duvala; valjalo joj se opirati i ovo nas posve zaokupi; mi zaboravismo na sve što je bilo i ne pomislismo ni izdaleka na ono što će biti.

Kod prve postaje dočekasmo liječnike, komisiju, policiju i druge neuredne, prljave, blijede ličnosti, za koje se konačno uvjerismo da su i one bile u vlaku. Koliko ima mrtvih? pitahu. Ja sam znao

manje od njih. Kako se je dogodila katastrofa? pitahu dalje. »Bura«, rekoh odmah i stadoh se sjećati svega, čega dotada niti ne primijetih. »Bura je užasno bjesnila. Svi osjećasmo da vagoni skaču; kao da plešu čardaš. Nekoliko puta mišljasm: gotovi smo. Zamasi bure bijahu dugi, uporni. Uto se je čuo jedan i odmah razumjeh da neće proći samo tako. Vlak se je uistinu srušio; izgubio uporište i onda se vagoni stadoše sklizati i najedamput - moj je vagon udario u klisuru i stao. Ja sam odmah shvatio, na čemu smo. Ali da se još bolje orijentiram, uspeh se na prozor; bura mi nije dala izaći. Međuto pogledah, nije li mi se što dogodilo, pregledah džepove, utješih suputnike i zađoh da vidimo; što bi se dalo najprije napraviti. Tad se vratih i izvukosmo ostale napolje. Htio sam još pregledati ostale vagone, ali »jedan« mi je rekao da je sve uzalud: tko se je spasio, taj je već izašao. Ja sam međutim morao nastojati spasiti gospođu Babić, jer je bila potpunoma izgubila svijest...«

I drugi su opširno pripovijedali; »željeznica je plesala čardaš« upotrijebiše svi. I što sam se udaljivao više od samog događaja, stadoh ga sve življe i opširnije opisivati. Pankracije je velikim glasom, gotovo izvan sebe, pripovijedao, kako je iz puste komedije, da okuraži druge, razbio nekakva jaja. Jedna je djevojka ležala na fotelji i uzdisala. Liječnik je žalosno mahao glavom: lice joj je bilo izranjeno, tu i tamo ko ofureno, a k tome je bila zadobila ozbiljnih nutarnjih ozledina i smrt je bila neminovna. Ja sam je hrabio i sokolio; i svi ostali, koji izadoše čitavi, stadoše je bodriti veselo, raspoloženo i šaljivo. Što smo se dulje osjećali na sigurnom, postajasm sve objesniji i stadosmo bučno uvjeravati jedan drugoga, kako se nismo a ma baš ništa prepali i kako smo zadržali ozbiljno lice samo iz obzira prema onima koji su drhtali od straha. Tu nam liječnik šane povjerljivo, u po glasa: »Ne tako. Recite, da ste se užasno prepali, jer je to samo vama u prilog. Dobit ćete odštetu za pretrpljeni strah.« Pankracije je osjećao bol na desnoj ruci; saslušav liječnika stao se previjati. On radi svog ponosa ne bi mogao reći: »Prepao sam se strahovito«. Možda je i zato stao urlati od boli i hvatati očajno desnu ruku. Ja sam mislio: »dakako: prepao sam se za komisiju radi odštete« i namignuh Babiću. On je baš uto namignuo i meni, gurnuo me u rebra i šanuo gušeci se od smijeha: »Đavla smo se prepali«.

Ona je djevojka sred naših veselih i ironičnih usklikla neprestano uzdisala i plakala. Lice joj je bilo nagrđeno i pluće povrijeđeno. Ali ona nije marila za pluće, za ono što se ne vidi; bijedno je i očajno pitala, hoće li joj one rane na licu zacijeliti? hoće li joj komadićak nosa narasti? hoće li i opet postati lijepa, kako je bila? i hoće li je tko ovako unakaženu pogledati? Mi smo si namigivali. Babić je šaptao: Ja bih bio dao drage volje čitavi nos za nekoliko tisuća. A ja sam mislio: što ti je žena! Mi volimo život s novcem, one ljepotu bez novaca da tad mogu svojom ljepotom kupovati i naš život i naš novac...

Ovako smo bučili jedan sat očekujući drugi vlak da nas odvede u grad. Žene odlučiše da neće putovati: sablast ih je porušenih vagona još proganjala.

Ja sam osjećao veliko zadovoljstvo i nisam ni pomišljao na one bijednike visećih nosova i povrijeđenih pluća drukčije, no kao na bogati materijal, iz kojega ću moći vući dugo i dugo kamate - pripovijedanja i uspomena.

Kad smo prispjeli u grad, bilo je već kasno. Ja i Pankracije podosmo sve onako neuredni i kaljavi ravno u kavanu. Svi nas saletješe pitanjima i mi se stadosmo ljubomorno i zavidno natrkivati s pripovijedanjem i onaj smo čas željeli jedan drugome, što nismo željeli zacijelo sebi. Govorili smo sve opširnije. Mudro bismo prečuli upite: »Koliko ima mrtvih i ranjenih«, jer o tom smo znali vrlo malo. Dapače! Mi nismo znali ni kako leže vagoni; jesu li se valjali ili sklizali; koliko su udaljeni od tračnica; koji je vagon najoštećeniji; tko je sve bio u vagonima... Mi smo faktično o samom događaju imali i krive pojmove: sad mi se je činilo da vagoni vise, sad da je naš vagon zadržala klisura; tvrdio sam samo da je razmrskan. Mi smo naprotiv opisivali sve ono što je bilo sporedno i što možda nije bilo ni istinito; strahotu bure, krvava lica, krik žena. Pankracije je opetovao do dosade svoju komediju s jajima; ja, kako sam vodio onoga s visećim nosom, kako su bile užasne njegove boli, grozno njegovo lice, i strašna moja hladnokrvnost... Onda smo dalje pričali o čudenoj sili bure: kako smo se jedan sat uspinjali do tračnica, kako nas je bura nas trojicu dizala u zrak i

onda bacala na zemlju... Pankracije je međuto stao osjećati uistinu bol na ruci i povedoh ga u bolnicu. Tu sretoh žandara.

- Dakle, ima i mrtvih! - žandar se je začudio. Ni on nije znao ništa.

Sutradan doznah iz novina da je njih šestorica teško ranjeno, a jedan starac da je ostao na mjestu mrtav s lulom u ustima. Sad sam u pripovijedanju bio sigurniji i ja se stadoh zanašati:

- Nije mi ni žao, što sam to prošao. Zamislite samoću, oblake, buru, kamen. Željeznica zviždi. Bura urla. A tamo lelek, zapomaganja, kletve. Dolje ponor, gore ponor, a bura neumolna, divlja, mahnita. Da, ja sam u tom uživao - u tim velikim strastima prirode, gdje se čovjek rastvara u duši orkana, groma i smrti. To opija! To je delirij! Ekstaza!!

Slično pisah svojoj majci. Treći je dan ona djevojka bila mrtva. Svanuše i razglednice: »željeznička nesreća«. Ja sam ih gledao dugo, duže no onda porušene vagone i ostah osupnut, kad najposlije otkrih svoj vagon. Prepoznah ga samo po tome, što sam znao da je bio po redu - drugi. On nije bio ni četiri metra udaljen od tračnica! To me je odmah oneraspoložilo. Ali sad sam mogao biti u pripovijedanju još sigurniji - ma kao da sam uistinu i bio - na licu mjesta!!! Iako su do danas bila moja pripovijedanja puna humora (ne snalazeći se još od udarca, udarca što mi ga je zadala katastrofa, htio sam pokazati svoju hladnokrvnost), odsada su bila puna zanosa. I što je događaj odmicao, zanos je rastao; što je zanos više rastao, pripovijedanja su bila sve točnija, punija refleksija, komentara i kritike. I kad smo pročitali novine, mi stadosmo tumačiti - ljudima, kako je razlog čitavoj nesreći u tome, što je putnika bilo malo, vagoni laki, bura jaka; i kako je u tome bila ujedno i sva sreća, jer da su vagoni bili teži, a putnika mnogo, bili bi povukli sobom niz strminu i lokomotivu i ne bi mogli ostati ovako viseći...

I danas, kad o tome pripovijedam, ja najradije spominjem kako je na mene najdublji dojam ostavio onaj starac, što je ostao na mjestu mrtav s lulom u ustima... I svi potvrđuju da je to bio najstrašniji prizor... A mrtvoga starca vidješe samo oni koji su bili s njime u vagonu i to, ako se ne varam, prije, no se je katastrofa dogodila... Mi smo za njegovu klasičnu smrt saznali iz novina, a njegovi su suputnici isprva pripovijedali da ga je netragom nestalo... Da smo za njegovu smrt bili saznali istoga dana, bili bismo zacijelo pred komisijom prikazali samu katastrofu crnijim bojama, s više gestikulacije i - humora...

Ali kad se dublje zamislim, čini mi se još uvijek da je onaj pad od 2-3 sekunde trajao vrlo dugo i da je moj život od ovo 25 godina protekao vrlo brzo. I činjenice - 2 sekunde i 25 godina - kako grdno protuslove mome utvaranju i makar sam uvjeren u istinitost fakata, moje uvjerenje ne može da uništi mojeg - utvaranja. I ovo bi zamračilo sve moje predodžbe i razum da me ne osvjetljuje Pankracije koji još i danas pripovijeda pun zanosa i cinizma, kako je iz komedije razbijao jaja, i da se navrijeme ne uvjerih da sam uživao u orgijama i deliriju prirode i katastrofe i da je mrtvi starac s lulom u ustima bio dostojni finale velike tragedije koju vidjeh svojim zdravim očima i u kojoj odigrah svoju ulogu savjesno, temperamentno i bez treme...

Spomenuh da smo bili sigurni za odštetu. Novinstvo je dokazivalo nepobitnim argumentima da se je nesreća dogodila, jer se je morala dogoditi, jer oni koji su uzeli graditi željeznicu nisu uzeli u obzir prilike atmosfere i položaj i proteste urođenika i općina, koji su dokazivali da ovako laki vagoni i uskotračna pruga ne mogu izdržati jače bure.

I kad sam nakon tjedan dana gladovanja, neopran, bez kreveta, dobio svotu od 500 kruna radi - »pretrpljenog straha«, ogrlih svog druga Pankracija. I imajući u džepu ovoliku svotu novaca, zasluženu preko noći jednim nesretnim slučajem koji smo nas dvojica slučajno sretno preturili - naš se je umni sustav poremetio: do danas zalagasmu i prodavasmu za groš, sekser, ili lanac ili cipele ili kravate i naša je misao i rasuđivanje ušlo u ovakve malene i svejedno velevažne svote novaca i mi smo se bavili oko pitanja: bi li bilo unosnije za naš želudac i egzistenciju uzeti topli krevet ili objed, komad kruha ili kestenje, juhu ili vino, rakiju ili duvan. Sad smo najedamput stali baratati s velikim svotama: i objed i duvan i vino i krevet - sve smo to mogli imati, i više: novo odijelo, ženu, izlet u

Nizzu. Najposlije ta je svota bila došla kao napojnica i mi smo s njom mogli raspolagati po volji (za dnevne potrebe dobismo od kuće novaca). Kako dakle došla - tako prošla. Ali baš ovo: »kako je potrošiti«, nismo znali. Nikada nam se nešto takova nije još dogodilo: imati 500 kruna koje su suviše našem načinu života. A tu - u mene - toliko želja koje bi se porodile na pogled žena, likera, vina; na pomisao velegrada, kazališta, Pariza; želje uživanja, sporta i komoditeta. I kako sam morao paziti, kako izgleda birtija, u koju ću ući (po izgledu pogadaš i cijenu); koliko traži žena, s kojom ću spavati; koliko košta vino kojeg ću se napiti - tako sam od danas mogao bez straha i premeditacija ući, gdje sam htio, i uzeti, što sam htio. I podoh brijaču: dadoh mu tri krune; podoh na večeru; platih i ne uzeh ostatak od desetače; podoh u kavanu i opih se likerima, poboh u bludište spavati - san pravednika, jer sam bio totalno pijan; kupih si odijela bez pogađanja i trgovac me je poslužio vrlo nesolidnom robom; uzeh stan u hotelu i zaspah pijan na klupi; iznajmih jednu elegantnu sobu i otputovah drugi dan u prvoj klasi; kupih violinu, za kojom toliko žudah, i niti se je ne dotakoh, jer nakon petnaest dana založih i violinu i salonsko odijelo i pobjegoh ne plativši stanarine neobrijan, bez kaputa i objeda.

I bio bih se ubio da me nije spasilo moje duboko uvjerenje koje stekoh iskustvom da će opet doći nešto, kakva nesreća, lutrija, tisuće, milijuni i da ću onda znati nakon ovog iskustva novac bolje potrošiti i više ga se naužiti. I prečesto, kad nemam ni krajcare u džepu, idem ulicom i mislim: »možda ću slučajno naći stotinjarku«; kad imam krunu suviška, uzimam srećku: »možda ću slučajno dobiti«; kad nemam posla, kombiniram pisma kakome milijarderu u Americi ili naslućujem po snovima da me čeka nenadana baština.

I ja čekam strpljivo, pun nada, planova, vjere i idealizma i nikakva me novčana stiska ne može natjerati na samoubistvo. Dapače! Strah je smrti u mene tako velik, te malo putujem, a ako je bura, ne bih za sve blago ovoga svijeta ušao u željeznicu...

I to mi ne oduzima vjere u sretni slučaj; to me naprotiv uvjerava još više da se slučajno može naći hiljadarka i na cesti...

Torino, 30. 10. 1908.

Žalost

1

»Ona umire!«

Jako je prošaptala i suviše glasno naša majka. Oči joj se stisnuše, lica raširiše: sva je okrugla i crvena. A sestra leži na krevetu okrenuvši nama leđa. Ja i majka smo sami. I sestra se je stisnula. Kose su joj rijetke pa izgleda da joj je glava puna prhuti. Majka plače. Suze joj teku neprekidno i sve gušće iz očiju; ona grize usne i gleda mi u lice.

Meni je dvanaest godina. Idem u drugu gimnaziju. Smrt me sestrina ozlovoljuje, ja ne mogu plakati. Možda zato što je došlo sve to u nevrijeme, kad je sunce još vrlo visoko i sve su sobe pune svjetla i veselih glasova radnica koje se s posla vraćaju kući.

Kako je to bilo drukčije pred četiri godine, kad sam prvi put u svome životu vidio mrtvaca! Podvečer, cvokoćući zubima od zime, sav pokisao - stajao sam s drugom djecom pod jednom jednokatnicom i s dubokim udivljenjem gledao u jednoga gospodina koji se bio naglo proturao kroz mnoštvo iza kojega šaputahu:

- To je pokojnikov prvorodenac...

Onda su žene iznijele iz kuće pokojnikovu djecu: jednog dječaka i jednu djevojčicu. Ja sam odmah osjetio zavist prema ovom mršavom i ružnom dječaku koji je sada bio predmet razgovora, interesovanja i gledanja. Njemu sam zavidao i samo me je donekle umirivalo što sam držao da je mnogo ružniji od mene. Ali djevojčicu sam srdačno žalio.

Oni su gledali začuđeno oko sebe i nisu plakali. Mene se to dojmilo onako, kao ono na ispitu gdje je jedan moj kolega deklamirao jednu Šenoinu pjesmu, a ja sam morao odgovarati samo na obična pitanja iz računice i katekizma. On je deklamirao na stolici kraj katedre; ja sam odgovarao iz predzadnje klupe. Od tada stadoh i ja pomišljati na deklamacije: »Onaj muca, gleda nice i drži se kao da ne zna lekciju... Ja bih naprotiv digao glavu kao učitelj kad čita, govorio glasno i jasno kao ravnatelj i mahao rukama baš kao pravi učitelj kad deklamira... Ovaj ne umije da se drži! Istina: on je na stolici pa izgleda veći i od ravnatelja, i svi gledaju samo u njega, ali svejedno - ne drži se nikako... Čekaj rano... do godine, ako meni dopuste deklamirati na ispitu!... Hoću li ja doživjeti taj veliki dan da pokažem što mogu i što znam...? Ovaj nije dostojan deklamiranja. Nije vrijedan važnosti koju si podaje i ugleda koji uživa...«

I sada sam želio nešto slično. I u ovoga su gledali i ovome sam zavidao; ni ovaj se ne zna »držati«; ni jedne jedine suze nije propustio. »Ja bih se - mislio sam sada - drukčije držao da meni umre otac. Ja bih plakao i čupao kose. A kad bi me htjeli iznijeti, ja bih udarao nogama, grizao i vikao kao susjeda Kata, kad joj umre muž. Da mi umre otac! Ili brat! Pa i sestra!... Bilo bi drukčije, derane, što tako gluho u nas gledaš, kao da je nama umro otac... i još si umišljaš da si bogzna što... Ne, ti nisi zavrijedio da ti umre - otac!...«

A kad sam vidio sprovod, a za lijesom onog istog gospodina u crnini koji je zastirao oči rupcem, pa još drugu dvojicu koji su mu stiskali ruke za utjehu, a u kući mu naricale ženske - ja sam u sve gledao istim čuvstvom strahopočitanja kao na svećenike, kad na Veliki petak zakapaju Isusa Krista.

Kako je to bilo drukčije pred četiri godine!

A sad ne mogu ni da plačem! A sestra mi je mrtva! Dan je vedar i svijetao. Ljudi žamore. Radnice kikoću. Samo majka grize usne i suze joj bez prekida cure i kaplju na grudima. Tamo u kutu velike

sobe još se vide pleća bijedne sestre, vlažna maja i jedno uho bijelo ko ušesa voštanog anđelka... Da, svijeća gori. Ali popa nema. Sluškinja je otrčala već pred jedan sat u grad. Je li to smrt? Zar se tako umire?

A majka me gleda. Da me sad vidi! A možda je već primijetila da ne plačem... Šta će ona misliti o meni? Mene je stid. Ja sam ništarija, ja sam griješnik; mene će kazniti bog... Meni nije žao sestre; ja ni ne plačem, a kamoli da udaram glavom o kamen i da čupam kose.

Majka se pridigla. Sestra se, čini mi se, pomakla. Ništa ne vidim. Majka je ljubi... Majka je grli. Majka rida. Majka se smije. Majka je luda.

Je na znam. Morao bih se i ja tako baciti, grliti, ridati, ludovati... Zavidam li ja majci ili sam ljubomorani na sestru? Majka je ljubila sestru više nego ja, majka je ljubila sestru više nego mene.

Bože! Bože!

Majka me pridigla. Mutnim i mokrim pogledom gleda na mene. Kao da govori: Ti si ništarija ili glupan; ili nećeš da plačeš, ili ne znaš?

Bože! Bože!

Ja ne mogu! Ja sam ništarija. Ja ne znam! Ja sam glupan. Ja sam zbunjen kao moj kolega deklamator. Ja sam djetinjast kao susjedov sinčić. Ja sam nevrijednik, nedostojan i nadasve glup.

Zaplakao sam od srditosti.

2

Došla je sluškinja i kriknula. Ona je ružna. Pop će, veli, doći, ali ga još nema. I otac će, veli, doći, ali ni njega nema. I braća tako. Prozor i vrata su zatvoreni. Od susjedstva nema nikoga. Sestra leži mrtva. Oko nje smo samo nas troje. Majka sjedi i plače. Sluškinja je stala škropiti sestru svetom vodom. Onda joj stala tiskati u ruke križ. Ali ruke su slabe, a križ težak. Sluškinja se srdi; ne znam da li na križ ili na sestru. Uvjeren sam da u sebi psuje. Oduvijek je ona bila takova - srdita i nestrpljiva. Kad nije bilo u blizini majke, psovala bi nam mater. U nas je već mnogo godina. Kad sam bio mladi, znala me udariti pesnicom po čelu. Njezine su kose crvene. Mi je odavno već nazvasmo »paprika«. A kad bih zaplakao, onda mi je usta zatvarala šakom. Ona je mršava. Kad me je nosila, umarao sam se više no da idem sâm. Ona je koščata. Kao muškarac. Kad grdi, vrijeđa. Glas joj hrapav i vidjeh je ne jedamput, gdje pije rakiju. Često zaudara na petroleumu, a stariji mi je brat, Milan, povjerio već pred nekoliko godina da ona pije i ocat i da je zato mršava. Ne, nitko je nije nikada volio; ni ona nas. Općenito je smatrana špijunom i otkako sam počeo pohađati gimnaziju prezirem je još više, jer se tu drži špijunstvo za nešto »najpodlije na svijetu«. Ja sam od svih najmladi; danas se već ne usuđuje ni mene udariti. Zato laže ocu da pušim njegove cigare, a ja sam samo jedamput uzeo u ruke jedan čik da vidim, kako je to kad se puši. I radi nje sam već kao gimnazijalac dobio od oca zaušnicu.

Zato mi je baš drago, ako sestra neće da drži križ onako, kako to »paprika« hoće. Ja bih se sada od srca rado nasmijao i znam da mi to dobra sestrice ne bi mogla zamjeriti. Ne. Ona neće da drži križ onako, kako »paprika« hoće. Kako sam joj zahvalan! Kako ljubim sestru i kako mrzim »papriku«.

Još je ne pušta. Sestra se izvalila poledice. Vidim joj tako dobro u lice. Usnice joj se stisnuše. Ona je mrtva! Umrla je bez ispovijedi. Bože! Bože!

Da li je ona u raj? Je li ona u smrtnome grijehu? Ne, ona je bez grijeha. Istina, u posljednje je vrijeme i ocu grubo odgovarala, ali to je bilo od bolesti. To onda nije grijeh. Tako je i u petak jela mesa, jer to bolesnici smiju. Ni u crkvi nije već bila pola godine, jer to bolesnici ne moraju. »Paprika« je još oko nje. Križ stoji. Sestra je popustila. I »paprika« sada plače, a ja znam da joj nije do plača. Ona je srdita, što je nije vidjela umrijeti i što joj ona nije zatvorila oči! I ona misli da je »bogzna šta«!

Prišao sam krevetu. Ne mogu da trpim da bude ona pored nje. Ona hoće sve po svoju. Ona hoće da ima u svemu pravo. Ona hoće i sada da baš poljubi sestru. Ja sam već kod nje i već joj ljubim oči, usta, kosu. Ljubim je, makar mi je neugodno u ustima. Plačem, mada mi nije do plača. I »paprika« ju je stala ljubiti, samo da mene otisne. I ona plače, mada joj je do psovanja. Otisnula me da me tobože utješi. Tako me je bijesno stisnula za mišicu. Ali ja se ne dam. Ja vičem. Ja udaram nogama. Ja se derem. Ona je mene uštinula, ja sam nju ogrebao. I sada zaudara po petroleumu i po rakiji, makar bi htjela reći da to zaudara svijeća. Mora da je pijana. I ovakva da ljubi mrtvu sestru! Sve ću to kazati majci...

Svijeća se izvrnula, a »paprika« se opekla; ja sam se primirio. Majka mi ljubi čelo, draga kose, a ja jecam na njezinim grudima i znam da je sad majka zadovoljna sa mnom. Ja nisam - ništarija i nisam glup. Ja sam se tako krasno držao! Ja sam svojoj majci na diku i ponos i ona je zadovoljna sa mnom. Ovako stojimo zagrljeni. Mi se razumijemo. Majka je ljubila sestru ko mene, ja sam ljubio sestru kao majku.

»Paprika« puše u lakat. Zacijelo se ljudski opekla.

Kako mi je ugodno na majčinim grudima. Ja sam zadovoljan sa samim sobom, majkom i »paprikom« i sa mrtvom sestrom...

Tako sam sretan!

3

Oca sam očekivao s velikom ljubopitnošću. Hoće li on plakati? Otac je dosta star, prosjed i ozbiljan. Nikada se ne šali. Ako se igramo, on onda kaže: »Zašto ne uzmete u ruke školsku knjigu?« Koliko nam je puta rekao da nismo već djeca i kad ćemo postati ozbiljni? »Ja sam, rekao je meni, u tvojim godinama radio već u kancelariji, a ti plačeš, ako ti dadem prepisivati najkraće pismo«. Naš je otac uopće strog i pristojan, on kažnjava pogledom i šutnjorn.

No majka mu je već više puta rekla: »Ti njih (tj. nas) ne ljubiš, ni oni ne ljube tebe«.

Kako će se sada on držati?

Ulazi s popom. Mrk je i zlovoljan. Obrve mu se ježe, brada mu se tresu; usne mu stisnute, usta raširena. Ja sam se njega oduvijek bojao, sad ga se bojim još više. Pokojnu je sestru volio najviše, jer je bila najozbiljnija i najtiša. Sada ne gleda ni u koga, mene je samo kratko ošinio pogledom, kao da sam mu kriv. Strašan je. Ide čvrstim koracima i sve se sobe tresu. Šešira nije skinuo. Ja ga se bojim.

Da zaplačem sada, bogzna, bi li me on grdio? On mi je toliko puta rekao da sam tvrdoglav, prokšen, razmažen, da me je majka iskvarila, da plačem za svaku tricicu kao dijete i da nisam ni muško. Zato ga ne ljubim. Ja ga se bojim i štujem ga.

Stao je kod postelje. Vidim mu pleća. Zgrbio se. Šešir je bacio na fotelju. Pop nešto šapće i pravi neke znakove. Otac se ne miče. Dokle će stajati tako? Tko je on?

Gle ga! Okrenuo se, zarumenio i uhvatio za kose. Kašalj ga guši. Lice mu je mokro, čini mi se od znoja. Bacio se na fotelju i zgnječio šešir. Novi šešir. Rida.

Ono je - on! Dakle, ipak! I on - plače. A mene je grdio... Meni se rugao. A on, eno, čupa kose i udara se po glavi zgrčenim šakama. Tako! Tako!

Pop ga tješi. Otac nije strašan. Ja ga se ne bojim. On se guši od kašlja i plača. Tako! Tako!

Radi li on tako, jer ga boli ili - »samo tako«? - Da se pokaže? Nije li on uvijek bio ozbiljan »samo tako«? Da se pokaže...

Mene su otjerali iz sobe, gdje leži sestra. Sad je presvlače i peru. Odar će napraviti dolje, prizemno. I braća su već došla i svi smo muškarci u sobi. Otac puši. Milan je maturant i piše pjesme. Josip je devet godina stariji od mene i radi u očevoj kancelariji. Ja ih nisam dočekao pa ne znam, kako su se oni držali, a to mi je žao. Najstariji je brat u Zagrebu, brzojavismo mu da dođe. Njegov dolazak očekujemo s velikim zanimanjem. Kako će se on držati? Gledajući sad pozornost iz prikrajka u braću, sumnjam da su oni plakali. Milan ima čudne ideje: on je, veli, bezvjerac, ruga se i svetoj misi i popovima, makar to i ne bili katehete! Josip ima već dragu i odnaša iz našeg vrta najljepše cvijeće. Ja mu to ne zamjeravam, jer ga zato baš poštujem. A želio bih od srca da me njoj pokaže i da joj reče: »Ono je tamo, vidiš, moj najmlađi brat...«

Meni i Milan imponira, on se i s ocem prepire i, svejedno, otac ga i voli i štuje više nego mene. Milan je prvi đak u razredu, a ja sam prvo proljeće dobio drugi red iz tri predmeta i sada »stojim na petici« iz tri predmeta. Otac mi je rekao da ću u šegrte, a Milan će, veli, biti liječnik. Svakako. Oni su već gotovi ljudi. Zato Milan puši i pred ocem gotove cigarete; a ja sam radi čika dobio već i ćušku. Zato me interesira, jesu li oni plakali...

Rekao bih da nisu. Šute, puše i gledaju u pod. Za Milana se općenito drži da je neobično volio pokojnu sestru. Tako oni iskazuju svoju žalost, kao ljudi i kao prava braća. Otac je plakao kao malo dijete i kao pravi otac.

Toga, eto, ne razumijem. Zašto je i otac plakao? Ja ga sada manje štujem i manje mi imponira. Čini mi se da ga više ljubim.

Ušla je majka; ona je, čini mi se, nezadovoljna s braćom. Valjda nisu plakali? Hoće li mi oni kazati sutra, prekosutra, za tjedan dana: »Plakao si kao malo dijete«. Hoću li moći još plakati? Koga da slušam? Jesam li ja uistinu samo dijete pa me zato maze žene, a majka me zove: »Moje miljenče...«

Meni su oba brata neugodna i volio bih da ih tu nema. Oni su tako ozbiljni, tihi i jednostavni. I otac tako. I sva trojica puše - možda zato?

Mene za čik ćušku. Na Veliki sam petak morao ići s majkom po crkvama, a Milan su i Joso kod kuće krišom pili. Jer ja sam dijete. A Milan smije biti i bezvjerac, pušiti i - ne mora plakati...

Sada sve razumijem. Kod stola pije Josip više i od oca, a meni daju, samo nedjeljom, dva prsta vina. Jedan jedini put sam htio malo više da nitko ne vidi, i majka me je pred gostima istukla. Jer ja sam dijete. A Joso se još na sav glas hvali, kako je lumpao! Kad braća govore »štošta o svakojakim stvarima«, šapuću ili mi pred nosom zatvore vrata. A ja znam, što oni govore, i da Joso ne ljubi svoju dragu samo u usne, nego da je i hvata... Znam ukratko više, no iskazujem i ono što oni misle.

Kad otac pošalje Milana po cigare, Milan tad šalje i mene po cigarete. Mene smiju tući, meni smiju zapovijedati, ja moram šutjeti i slušati, kako moram plakati i kako ne smijem pušiti... Jer ja sam dijete.

Ostao sam sâm u sobi. Mrači se. »Paprika« unosi lampu. Braća su i roditelji sašli u salon, jer su došla gospoda i gospođe. Mene ostaviše gore, jer - to je samo za odrasle... Međutim, ja sam se odlučio svima se osvetiti i pokazati im, da sam već momče. Ja sam, naime, odlučio - ne plakati... »Paprika« veli da neću ni na pogreb. Vidjet ćemo. Ja sada mrzim sve, jer me svi preziru. »Paprika« je sjela sučelice i gleda me sućutno, tj. ona se uopće krasno pretvara, kad to hoće.

- Je li te strah?

Ja se dosada nisam ničega bojao; na strah nisam ni pomislio. Ona me je na to sjetila. Kako je zlobna! Ona meni govori »ti«, makar ju je zato već i majka grdila. Ona je odgovorila da to čini zato, jer se priučila i jer me voli! Sada je neobično nježna sa mnom.

- Dođi dole, k meni, mali... - Približila mi se i draga mi kose.

- Pustite me. Ja nisam mali, ja se ne bojim.

Uistinu, sada me je bilo strah ostati sâm.

Moj je glas zadržtao. Ja se bojim da ću sada zaplakati. Mene je njeno milovanje ili raznježilo ili rasrdilo. Ne znam. Znam da me je razdražilo.

Dole, k njoj... Što ću dolje, kod nje? Zašto me sada miluje? Svi su dolje, ostaviše me sama. Oni dolje govore o svakakvim stvarima: o sestri, o bolesti, o smrti, o ljubavi... Znam da je sestra imala »jednoga« kojega je zvala »nore«, koji je u nju gledao s ceste, kad bi bila na prozoru i sa crkvenih vrata, kad bi ona bila kod glavnog oltara. To znam samo ja... I Milanovi kolege su koketirali s njom, mada im se ona u lice rugala... A profesor Jarić koji još nikad nije bio u nas i koji s našima ne govori zapitao me pred mjesec dana: »Kako je gospodici sestri?« Dakle? I ja bih znao svašta pripovijedati. A oni me ostavljaju samoga, preziru i omalovažavaju i drže da nisam »baš ništa«!... Nema nikoga doli ove ružne, mršave i srdite i zlobne ženske koja sada jedina sa mnom lijepo, toplo i blago postupa.

Zašto nije ona ljepša?

Dole, k njoj?... Neki dan je bio u nas Milanov kolega. Kad je prošla pokraj nas »paprika«, kolega je zapitao Milana smiješeći se: »Jesi li ju?« I Milan se nasmiješio, ali nije rekao ništa. Samo je upozorio na mene i kolega me je sažalno - porugljivo pogledao. Kao da to nije za mene, kao da ja toga ne razumijem... A znam da se o poljupcu nije radilo, jer to bi se i preda mnom moglo reći. Zašto ona nikada ne gladi kosu, recimo Milanovu? Zašto nije ona ljepša, a ja stariji?... Ja bih se sada svima osvetio. Tako sam - nesretan.

Ulazi jedna gospođa, moja kuma... Sva je soba zamirisala po parfemu. Od nekog doba gospođa stavlja drugi parfem, ugodnijeg i jačeg mirisa od onoga moje majke... Oprava moje kume šušti, kad se ona makne: Tako šušti i moja majka, kad polazi u vizite. Ali to je sada posvema drugi šuštaj. Ja sam se zarumenio i zbulio. »Paprika« veli: »Samoga jadrnika ostaviše«. Drugo ne čujem. Oko mene se vrti soba, ja se vrtim oko pokušstva, a ono se vrti oko nas. Na ramenu osjećam nečiju ruku, u kosama nečiju rukavicu, u uhu nečiji šum, u nosu nečiji miris.

Oči mi gore.

Kuma me vodi, držeći svoj crni, široki i tanki rukav oko moga vrata. Ona me tješi, a ja još plačem. I obrazi mi gore... Ja nje ne vidim, ja znam vrlo dobro, kakva je ona. Punašna je kao moja majka, oči su joj crnije, kosa posve crna. Lice joj je nešto bljeđe, a korak lak i čvrst najedamput. Uvijek se smiješi samo jednim okrajkom usana. Tako joj se smiješi i jedno oko. I glavu drži nahereno, pognuto. Ona je uopće slična mojoj majci i svi govore da su one kao rođene sestre, ali ja sada osjećam da je ona posve nešto drugo od majke. Ja jecam, ali ne od srditosti. Ona je spomenula sestru i meni rekla: »Bijedni moj!« Ja jecam sve jače. I ona me sve više pritište na krilo, tješi sve tiše, gladi sve mekše i ljubi sve toplije: Ja sam crven od plača, stida i sreće. I što više plačem, više se stidim. I što se više stidim, sretniji sam. A ja njoj mogu poljubiti samo ruku, bijelu, meku i - hladnu svojim crvenim i toplim usnama.

Odlazi. Bedra joj se naizmjenice dižu. Zavrnila je suknju. Crne joj se čarape i bijeli vrat jednako krijese na lampi. Za njom ostaje samo miris... Zašto sada ne mogu usnuti? Zašto me tjeraju na večeru? Kako su mi sada tuđi i nesnosni i braća i otac - i majka!... I kako bih bio sretan, kad bih mogao imati za majku - moju kumu...

Danas nitko ne plače. Braća uopće nisu plakala. Oni vrlo malo govore; Milan nije dapače ni jeo ništa. Joso vrlo malo. Ni ja se nisam usudio jesti, makar sam bio užasno gladan.

Majka me je nutkala, a ja sam samo mahnuo prezirno i turobno glavom, kako je to učinio Milan. Sada mi je Milan uzor, jer se svi (i »paprika« i mljekarica) slažu da je on silno ljubio sestru i da je vrlo lijep i ozbiljan mladić. Majka su i otac ipak nešto jeli. A oni mogu jesti - (ja to tumačim tako) - jer su plakali. Ja sam od svih plakao najviše i svejedno, ne usuđujem se jesti, dok se nije otac počeo srditi.

Meni je dosta neugodno. Ja ne znam, koliko drže do mene sada moji roditelji, braća i susjedi. Jesam li pokazao da sam neizmjereno volio svoju sestru i da sam radi njezine smrti užasno žalostan? Ja držim da jesam. Kuma će znati pripovijedati. Ali držim, naprotiv, da nisam ni očima pokazao da nisam više dijete. Kad bih mogao šutjeti i pušiti kao Milan ili gledati u tanjur i piti kao Joso... Oni se, izgleda, malo brinu za žalost drugih i nije im stalo da vide, kako se žali za njihovom sestrom... Milan će možda ispjevati pjesmu, kao ono pred četiri godine pokojnom stricu, i ta pjesma još i danas visi u salonu i svi koji k nama dolaze, šute, čitaju i najposlije uskliknu: »Prekrasno!« Joso će svake subote na sestrin grob sa cvijećem, kako što ide na grob i naše pokojne braće koja su pomrla, dok još mene nije ni bilo... A ja? Čime ću ja iskazati svoju ljubav i žalost? Plačem ko dijete... Fui! Ja se prezirem... I ja ću ispjevati pjesmu. I ja ću na sestrin grob umjesto u školu...

Ne, nisam ja baš tako djetinjast i plačljiv, kako to moji misle... Ja ne plačem samo od straha, žalosti ili srditosti. Ja sam i prvo proljeće donio drugi red sav zaplakan, otac mi nije rekao ni jedne žestoke riječi. Inače bi me bio možda i istukao. I u školi, ako ne znam lekcije, plačem, i profesor samo kaže: »Sjednite!« - i ništa ne bilježi u notes. On misli da plačem od straha i da od straha ne znam. Ja tako plačem i prije no će me kateheta povući za uši. Drugi se naprotiv smiju i dobivaju još i čuške, a mene odmah ostavi i niti me ne dodirne. Tako isto, kad me hoće koji profesor da upiše u razrednu knjigu. I ja se smijem, ali u sebi. Ja sam pametniji od svih vas! Eto, kad baš hoćete znati, kakvo sam ja dijete!!... Bože! Bože! Meni dakle, sestre nije žao - ja sam veli griješnik... Bože! Bože! Što da radim?

»Paprika« veli da ja neću za lijesom. Ovo je međutim treći dan, što me nema u školi. Još sutra, a možda i prekosutra. A kad pođem, neću morati još tjedan dana odgovarati - jer me iz obzira profesori neće pitati. Jarić pogotovo. Tako je bilo i s Jerkom, kad mu je otac umro, tamo, prvo proljeće, dok su još stanovali u gradu... Ja, međutim, kroz cijelo vrijeme niti onako »tobože« ne zavirim u knjigu i to sada ne može i ne smije ocu smetati. Ja neću još nekoliko dana trebati uzimati knjigu u ruke. Meni je umrla sestra pa tko bi još na školu mislio!

I - najposlije, šta je to jedan pa i deset drugih redova - pokraj jedne jedine smrti!

Odar napraviše prizemno. Danas, po objedu, vidjeh pokojnicu. Preko lica joj veliki, bijeli veo, čini se, radi muha. Susjedi - same žene - dolaze, škrope je vodom i šapuću. Mole i govore. Ne mogu razabrati o čemu. Soba miriši, uistinu zaudara, po vosku. Sestrino je lice čvrsto stisnuto, usnice joj se posve utanjije ili izbljediše, tek ih se ne vidi. Namrštena je. Ne smije se, a to je dobro, jer »paprika« veli: »Mrtvac koji se smije taj zove nekoga da ga slijedi...« Mene se sve to nikako ne doima. Sunce je isto onako jako kao juče, isti žamor na ulici, sve isto, samo miris drukčiji. Boli me želudac. Majka nas je poslala, bolje prisilila da poljubimo sestru. To je valjda najstrašniji momenat u mom životu. Poljubiti ono lice bez krvi, bez mesa, bez topline! Tko je ono?... Ja sam sada porazno hladan. Jedva se dotakoh usnama, pošto je prije dirnuh nosom. I majka koja nas je natjerala na to

izgleda sada strašna, nesmiljena i odvratna, kao da ni nije majka. Ni sestra nije sestra. Ja bih je tako mogao gledati (kad bi me prisilili) do sudnjega dana, a da ne bih ni jedne jedine suze prolio. Ona je tako hladna da je i meni zima. Ja, dapače, sumnjam da je ono tamo i bila moja sestra, da sam ikada imao sestru; sumnjam da je ono tamo uopće bilo živo... Ja bih »ono tamo« gledao možda ljubopitno, da mi ono nije sestra... to jest da se ne bojim da će tu ljubopitnost i samo ljubopitnost, opaziti i drugi...

Ja sam zlovoljan.

Kako sam toplo, kako čuvstveno, kako bratski žalio svoju sestru jučer, dok je uz mene bila moja čista, mirisna i prekrasna kuma, a ne ove prljave, iskrivljene i žute babe, što zaudaraju ko znojne čarape. Sve su mi pokvarile i plač; nemam ni za što više volje - ni za žalost...

I majka je danas ružna, suha i navorana, i sva je pomodrjela. Baš kao i one babe... Kako je bio drukčiji onaj cjelov jučer. I sad još vidim svoju kumu - kao sinoć... Ja ljubim nju, nju i samo nju. I nikoga više.

Jer sestre - nemam više.

Došuljao sam se u salon. Mračan, vlažan, tih. Na divanu se nešto pomaklo. Joso! Turio je žurno rubac u džep i izašao.

Ah!

On je plakao da ga nitko ne vidi! I on. Meni se dakle neće moći rugati; ja nisam dijete. I Joso je dakle ljubio sestru više negoli ja. On se usiljavao da ne zaplače pred drugima, da se ne pokaže. Ja sam se usiljavao plakati da se pokažem.

Bože! Bože!

Jesam li ja baš jedini grijешnik? Ni jedne suze ne prosuh baš poradi sestre. Svi su je ljubili i ljube je i sad više od mene. Jer ja tu, na osami, gdje me nitko ne vidi, ne mogu plakati. Ne mogu!

Bože! Bože!

Dozivam u pamet njezino lice, ali zaludu! Glupa glavo! Nisu mi zabadava govorili da nemam memorije. Zaludu turam lice u šake, u fotelj, na divan, zatvaram oči rukama, laktima... Ništa. Ja sam zaboravio na lice svoje sestre... A ona me je nosala, češljala, presvlačila. Kad sam bio bolestan, ona mi je čitala... Kad sam bio malen, ona mi je pripovijedala. Bila je lijepa i rumena. Oči joj se nikada ne smijahu i uopće se rijetko smiješila. Kad bih je pratio u grad, muškarci se ozirahu za njom. Svi su je ljubili, i ja sam se ponosio njom. Svi su govorili da je vrlo lijepa, i ja sam je ljubio...

Zaludu! Ne mogu da je sada zamislim onakvu. Ono tamo na odru, ono je sve poremetilo. One babe, one su sve pokvarile. Onaj cjelov, onaj je sve uništio. Tamo su na zidu fotografije. I ona je tamo. Ovo je posljednja, ali na ovoj nije dobro pogodena, i fotografija je loše ispala. (To je fotografirao brat.) Na ovoj tu je naprotiv onakova kakvu je ja, istina, ne vidjeh, ali na njoj je toliko nalik na onu koju sam ja poznavao: tu je u kratkim suknjama, djevojčica. Tu je baš onakva kakvu sam ljubio i koja je mene ljubila. To je ona. Ovu i sada ljubim, za ovom i sada plačem - plačem od srca, toplo, bratski i - nitko me ne vidi i nitko neće to nikada saznati...

Moja mala, moja dobra, moja lijepa sestrice. Ja ljubim tvoje prosute kose, tvoje velike oči, tvoje ozbiljne lice... I tvoje gole nožice i kratku suknjicu. I tvoje male ručice i sitne jamice... Moja mala, moja dobra, moja lijepa sestrice.

Gledaj, gledaj! Sami smo, i svejedno plačem onako od srca kao jučer, kad mi je kuma ovijala oko vrata svoj crni i široki i laki rukav... (ona te je tako ljubila), i nitko ne će za to saznati, i nitko ne smije za to znati. Bog vidi i ti čuješ, jer si ti sada gore, kod dobrog boga, dobra moja sestrice...

Sve. Sve. I tvoje koljence, i tvoji prstići, i tvoje cipelice... Sve. Sve... I tvoj medaljon, što ti leži na tvojim svetim i toplim grudima. Nikoga nisam tako ljubio i nitko te nije tako ljubio!

Ja plačem. Svu ću te okupati u suzama, svu ću te utopiti u plaču. Moja je žalost velika, moja ljubav još veća...

Bog vidi - ti znaš - i drugi nitko. Nitko.

8

Večeras je došao najstariji brat Matija. Ne vidjeh ga punu godinu dana. Mi ga rijetko vidimo; on je veletrgovac vinom u Zagrebu, pozna se sa svim našim videnijim ličnostima, katkad nam pošalje po koju petokrunku, na Božić, Novo ljeto i imendan. Uopće, svi ga cijenimo i štujuemo. Ako ćemo pravo, taj mi je Matija uzor, jer Milan, kako da kažem, Milan je samo đak, kao i ja. I Josu, iako sam zaslužuje novac, zaslužuje ga ne daleko od nas, nego kod našeg oca. Najposlije, i Milanu i Josi rekoh nejedamput »magarac« i štošta još. A Josi, kad me vija, pokazujem sa vrha kojeg stabla rogove i jezik, i kad bi se tobože htio popeti (a znam da ne može, jer je debeo i nespretan), ja mu pljujem na glavu, i kad ga pogodim, onda mi on zaprijeti pesnicom, a meni je baš tako kao da mi je dobacio smokvu. (Smokve, naime, osobito volim.) Ja ga se ne bojim, jer mi se tad i majka smije, a kod ovakovih je zgoda i »paprika« sa mnom. Ona mrzi Josu, otkad je našao dragu.

Tako, eto, potpunoma štujuem samo Matiju. Za mene je, dakle, najodlučnije njegovo držanje... Eno ga, ide. Mi smo mu svi istrčali u susret, osim Milana i oca. Ali on se s nama samo rukuje i ništa ne govori. Josu je odgurnuo glavu, majka ga je zagrlila, a ja sam uhvatio njegovu ruku. Čini mi se da će i on plakati. Opet se mračí. Nebo je vedro. Susjedi su svi po prozorima. Vidim svakoga pojedinog. Kolega Ferko, dapače, pokazuje nešto prstom. On je još deran. Majka ga je udarila po licu. Dobro je učinila: on ne zna ponašanja. Ko je to vidio: pokazivati prstom! Na drugim su prozorima njegove sestre, sve jedna ljepša od druge... To je već danas. A što će tek da bude sutra? Sve će kuće biti pune svijeta. A ja da ne idem? Vidjet ćemo. Kako to dugo traje! Čini mi se da već idemo jedan debeli sat, a cesta je skoro blizu kućnih vrata. Znam da Josu može s prozora pljunuti na cestu i zato smo ga pred nekoliko godina osobito cijenili. Ali danas! Ta nismo više djeca!

Matija će, po svoj prilici, plakati. Hoće li? Na vratima su one iste babe. Matija gleda nice i drži jednom rukom podbradak. On će zacijelo plakati.

Ušao je. On jeca. Ne može više. On rida. Babe šapuću: »To je onaj najstariji brat. On je nju najviše ljubio.« - On je prekrasan čovjek. Milan stoji postrance. Gledam ga, ali on se boji mene - vidjeti. I Josu je odvrnuo ponovno svoje lice. Oni se boje pogledati u njega, u Matiju. A moj pogled hoće da kaže: I on, eto, plače, a on nije dijete. On je čovjek, veći, stariji od nas... On puši cigare najfinije vrsti... pije, bože moj, što ni jedan od nas nije vidio još... Jednu je već zaručnicu imao i ostavio... On je već sposoban da bude i muž i otac, sposobniji od Jose i... učeniji od Milana. Pa eto, on ne skriva svoga plača!! On se tako krasno drži: svi to osjećamo, svi to vide i svi će to pripovijedati. I mi smo s njim zaplakali. Ja se ponosim svojim bratom Matijom i svi se možemo njime dičiti. To je čovjek! To je brat! Taj zna - da se drži! Uistinu, to je prekrasno - »držanje«.

Vidjeli to Milan i Josu, i nestali. Oni su pobjegli pred mojim pogledom. Jer ja, ako plačem, nisam još dijete; ni oni, ako ne plaču, nisu još »bogzna što«. Ta valjda će mi više imponirati Matija koji, naprimjer, piše članke u novine i koji je »per tu« s mnogim piscima, negoli Milan kome je pred tri godine štampao jednu jedinu pjesmicu - *Pobratim*.

Najzad, Matija živi u Zagrebu, bio je u Beču, Pešti i bogzna kuda, a Milan je vidio samo to što i ja. Ni više ni manje. Zato može Matija znati bolje, kako treba da se drži ozbiljan čovjek u takovim momentima. Dakako, ako je taj svoju sestru uistinu i - ljubio.

9

Milan je sada postao antipatičan. Njegovo držanje - što nije htio plakati ni kad smo svi zaplakali - vrijeđa i napunja tjeskobom. On je mlađi od Matije, đak je kao i ja i - svejedno - Matija mi je sada

mного bliži. Plač je, čini mi se, jedini ili bar glavni razlog. Milan postaje nama tako tuđ, dakle nepojmljiv; on se ne ponaša i ne drži onako kao mi kod zgrade koja bi se njega isto tako dojmiti mogla i koja za njega znači isto što i za nas. On je nešto ekstra ili bar to hoće da bude, on je tako i bezvjerac, i on ne vjeruje radi istih razloga, radi kojih i ne plače. On samo misli da je »bogzna što« i - hoće da se pokaže.

Ja mu ništa ne govorim; čini mi se da mu svi u sebi zamjeraju i nitko naglas ništa ne prigovora. A da nije došao Matija, ne znam, bi li tako gledao na Milana. Zato se bojim za svoga brata da možda neće htjeti ni na pogreb, ili da neće htjeti nositi crnine. Bojim se, jer ga ipak volim i bilo bi mi neizrecivo žao, kad bi drugi držali za istinito ono što se na njemu vidi i što se od njega čuje.

Ja već držim boga i plač u sebi i kako se on toga može stidjeti... Možda onako, kako je svojih suza i cjelova u vlažnom i tamnom salonu, kraj malene sestre, kad pomislim na kumu...

Tad sam žalio sestru, radi sestre, inače radi drugih... inače sam htio pokazati, a onoga puta - sakriti...

Zašto se stidim svoje iskrene žalosti? I zašto se ponosim svojim hinjenim suzama?

Ja ne razumijem nikoga, i sve mi je nejasno, i Milan je sve pokvario. On me rasrdio i zamislio. Njegovo ekstra-ponašanje i ekstra-mišljenje uznemiruje me i zanima. Njega već probiše brci; mršav je, glas mu okrupnio; lice izgubilo boju, ostao je na strani, kao da se među nama osjeća tuđim i osamljenim, meni ga je žao. Rekao bih mu od srca rado koju utješljivu riječ. On me uznemiruje, zamišljava i zanima.

On je uistinu nešto ekstra!

Radi njega - čudnovato! - mogao bih sumnjati u svoju žalost i ljubav. Ali jedno znam: sada ne bih mogao plakati, ni cjelivati. Meni je sada sve tijesno, odurno, nesnosno. Prisiljen cjelov na ledenom licu mrtvaca - eto, to smo mi svi i to je ona. - To je naša žalost i to je naša ljubav!

Milan ne plače i ne vjeruje, Milan je nešto »ekstra«.

No, ja sada ne mogu plakati, ni mirovati.

Milan je sve, baš sve pokvario.

Eno ga, u hodniku. Sâm je. Zašto osjetih potrebu da mu kažem jednu utješljivu riječ, da ga udobrovoljim, razgovorim, da se pokažem prama njemu - kolegijalnim?

Zatražih ga cigaretu. On mi ju je odmah dao. Dim mi je udario u oči, kašljem, plačem, gušim se... na silu, da njega raspoložim. Ali on se ne smije, i ne ruga.

Okrenuo mi je žurno pleća i još žurnije pobjegao.

Mislio sam da je »bogzna kakvi kunst« ići za lijesom, i bilo mi je teže ići na sprovod, mada sam imao posve novo crno odijelo, no nepripravan ići u školu, kad sam se nadao biti pitan. Kad tamo! To je bilo tako jednostavno i zašto da tajim, nimalo zabavno. Cipele su me užasno tištale, i ja sam mislio samo na to, kako ćemo se vratiti kočijom, i to me je ponešto veselilo.

Nisam plakao, dok ne dođemo na groblje. Tad zajecah, jer je zajecao i Matija, i jer me došla moja kuma - tješiti... Čudnovato. Prije osjetih njezin miris, no što vidjeh njezinu crnu, laku i tanku opravu. Uostalom, rekao bih da se na sprovodu redovito ne plače, zato, valjda, za lijesom i ne idu žene i djeca. A to, što su mene propustili, znači da me ne drže više za onog za kog su me držali. I ja se osjećam nekud starijim, jačim, iskusnijim. Ja sam nešto osobito doživio i o nečem ću neobičnu moć pripovijedati.

Ja više nemam sestre, dakle -

Strašno zvuče sada te riječi, možda zato što sam sâm i što oko mene sve šuti. Prošle sam dvije noći spavao u istoj sobi s majkom i ocem. Ova smo dva-tri dana bili svi skupa, i danju i noću, i kuća je bila puna gostiju, susjeda i rođaka... Ali sutra! Prekosutra, kad ode Matija, kad ostanemo sami, daleki od grada, kad Joso pođe svojoj zaručnici, Milan kolegama, otac u čitaonicu, majka u vizite, a ja ostanem sâm u velikoj i mrkoj kući, gdje je svirala na glasoviru nekada zdrava i ozbiljna sestra koja se nije nikoga bojala, koja je u ponoći mogla sama šetati po bašti i šumi i koja se je rugala »papriki«, kad bi ova stala pričati o duhovima... Sâm u tim tihim sobama, gdje je još prošli tjedan i noću bilo svjetlo, a majka je bdila, nadvirući se kadšto i nad moj krevet... Kako ću sada dokazati ono što ću drugima pripovijedati da je, naime, moja sestra, s kojom sam govorio, šetao, pjevao, jeo, čitao - mrtva... Mrtva! To već znaju svi, o tom su već i novine pisale, i o tome će me svatko ispitivati... - ali sebi, što ću sebi reći i za sebe napisati, i kako ću sebe uvjeriti?!

To je strašno. Ja mogu o njoj vrlo lako govoriti, ali užasno je teško na nju misliti. Mene je, jednom riječju, strah. Meni, tu na osami, dolazi svašta na pamet. Snivati... o mrtvome koji ti se smije i zove te, kao da bi bio živ, znači, kako tvrdi »paprika«, da ćeš i ti brzo za njim... Neću li ja mnoge i mnoge noći željeti usnuti da se riješim svakakvih misli i bojati se usnuti da ne usnem onakav san. Strašno. Sestra je mrtva. Ja ne smijem misliti na ono što je bilo. Ono umiranje; smrt, odar, zadnji cjelov, cvijeće; pa na to, kako je brzo mršavila, kako joj je kosa opadala i kako je dugo gledala u ispljuvane komade. Ja ne smijem uopće misliti, dok sam sâm, na sestru koju sam poznao, koju sam vidio - živjeti i umirati.

Ja mogu misliti, kad sam sâm samo na onu sestru, u kratkim suknjama, koju nisam vidio ni živu ni mrtvu... koju sam cjelivao i oplakivao u malom salonu; o njoj mogu sada na osami misliti; da, o njoj bih mogao i želio snivati. Tek jedino... o njoj ne bih mogao govoriti...

Sve. Sve je ostalo strašno i makar je sunce vrlo visoko, ja se bojim samoće... Kad je se ne bojim, onda me je stid.

11

Kod objeda je majka upitala nekoliko puta: »Kako je bilo? Ko se sve priključio sprovodu?« Ali je Matija rekao: »Ne znam, tko bi na to još gledao i pazio u ovakovim zgodama?« Ja sam vidio vrlo dobro, tko je sve bio, ali i ja odgovarah kao i Matija. Tako odgovara i Joso i Milan. Ja sada sumnjam u svoju braću... »Odgovaraju li oni kao Matija ili kao ja?«

Jesu li oni ili nisu li vidjeli?

Joso nije plakao na sprovodu. On je plakao samo dva puta (i to tiho i bez jecanja).

Kad je ono ridao Matija (i taj put je pobjegao u salon). I kad je bio sâm u onom istom salonu (i taj put pobjegao iz njega). Joso ima dvadeset i tri godine. I on mi je sada sumnjiv; jedna me naime čudna misao mori... Bih li plakao ovako od srca da mi umre recimo brat i da nemam kume? I kako bi bilo da mi umre otac, i bi li to bilo onako isto, kao da mi umre majka?

Ja ne smijem misliti. Svaka me misao uznemiruje i uzbuđuje. Ja sam bez volje.

Sutra ću u školu. To je jedna crna misao. I Matija će otići. I to je jedna crna misao. Nastavit ćemo živjeti kako smo živjeli. Ocu će smetati, ako ne budem imao u ruci školske knjige. (Ta sada barem nije žalost u kući!) Kuma me neće milovati (ta sada bar nema zašto da me tješi!), i susjedi neće upozoravati na mene. (Ta sada sam bar isto, što i Ferko i svi drugi!)

Auf!

Ni Milan mi neće davati cigareta! (Ta sada je sve, kao što je i bilo, kad nisam pušio!)

Auf! Ako sam pravo čuo, nećemo smjeti neko vrijeme ni pjevati (a valjda ni smijati se, i šaliti i tući), kao jučer dok je bio mrtvac u kući... samo što sada nema mrtvaca u kući...

Auf!

Danas sam nakon toliko dana bio opet u školi. Drugovi su mi postavili nekoliko pitanja koja su me manje zbunila, nego što me sada zbunjuju moji odgovori.

Jedan me kolega zapitao: »Da li je tvoja sestra imala zaručnika?«

Ja sam rekao: »Jest!« - makar nije imala.

Drugi me zapitao: »Od koje je bolesti umrla tvoja sestra?«

Ja sam dugo i dugo pleo, i nisam nikako mogao reći: »Od jektike«.

I ja ovoga ne razumijem. Meni se čini da bi moja sestra bila među mojim kolegama manje cijenjena, i ja bih se morao stidjeti radi nje, ako bi oni doznali da nema zaručnika. Jer djevojka koja nema zaručnika ili je ružna ili je glupa... A jektika je sramotna bolest, kao što je i riječ »jektičar« pogrda. Tako mi zovemo jednog profesora koji je ružan, koji se uvijek srdi i dijeli treće redove i za koga je jednom rekla pokojna sestra da bi mogla prije poljubiti njegova psa - buldoga, nego njegova gospodara.

Sve me uopće zbunjuje, i ništa ne razumijem. Ja sam mislio da će mi neobično laskati, kad će mi drugovi reći: »Kako si plakao« (na pogrebu je bio Ferko i toliki drugi), i »Kako ste ju vi (braća) ljubili!« A meni laska daleko više, kad mi drugovi kažu da su za njom ludovali mnogi Milanovi kolege, a profesor Jarić da je naprosto poludio za njom.

Da, meni sada laska više, kad mi se kaže da je sestra bila lijepa, no da mi se kaže da je bila - dobra.

.....

Ne. Ništa ne razumijem. Danas sam dolazio s Ferkom kući i on mi je pripovijedao, kako je to bilo, kad mu je ono umro otac. On je tome davao osobitu važnost i gledao nekako prezirno na mene, kao da sam ja neiskusniji i djetinjastiji od njega.

Htio sam mu reći, a nisam mu rekao, da on - koji pokazuje prstom... nije zaslužio da mu umre otac, kao ni prvi red. Za njega obično ide profesore moljakati njegova majka i to ga spašava. Jer njegova je majka vrlo lijepa. Ferko mi je još rekao: »Alaj si plakao!« - i mene to sada zastiduje. On mi se zacijelo ruga i on me omalovažava. Hoće da kaže: »Šta je to, molim te, sestra... naprama ocu!«

Uostalom, na njemu se sada ništa ne vidi od žalosti, makar ima tome samo pola godine. A hoće li se to na meni vidjeti? Vidi li se to još na meni?

.....

Nisam danas bio u školi pitan. Profesori imaju prema meni obzira. Neće ni sutra. Ali za koji dan... Ja moram sada sve nadoknaditi, učiti, bubati... Iz tri predmeta moram ispraviti drugi red. Proljeće se primiče kraju... A da ne dobijem ni popravka?

Zašto ne bi išla za mene moliti moja majka? Ili - moja kuma? Ona je ljepša. Moja majka - uopće - nije lijepa.

.....

Noćas sam snivao o svojoj kumi i o svojoj sestri. Kuma je bila onakova, kakva je i danas, a sestra onakova, kakva je bila odavna, kad je ja nisam poznavao.

Danas je o objedu pripovijedala majka da je snivala o sestri. I Joso. Ja sam šutio. Majka je zapitala mene i Milana: »Zar niste vas dva baš ništa snivali o njoj?«

Milan je slegnuo ramenima. Zašto je to pitanje mene smelo i zbunilo i zašto sam slagao gledajući u tanjur rekavši kratko: »Ne!«

Čini mi se da svoju majku volim sada daleko manje no što sam je volio, i da ona na mene gleda onako, kako je gledala na braću, kad nisu mogla ili htjela plakati. Ja više nisam njezino mezimče. Sada mi je, čini mi se, mnogo bliži - Milan...

.....

Danas je majka opet rekla i meni i Milanu: »I vi niste baš ništa snivali o njoj?«

Ja sam, naprotiv, vidio pokojnu sestru još dva puta u snu i uvijek je bila onakova, kakvu sam oplakivao i cjelivao u salonu.

Zašto o tome ne mogu da pripovijedam?

Zašto ne osjećam potrebe i nemam volje da makar što slažem i da tako utješim svoju majku?

Ja više ne bih mogao plakati na njezinim grudima.

Ja sam zlovoljan.

Sutra moram odgovarati iz tri predmeta, a ne učim ništa. To jest učim, ali ne razumijevam onoga što čitam. A ne mogu više zamoliti svoju majku da ide moliti za mene.

.....

Profesori mi rekoše da ću dobiti drugi red. Ja sam žalostan. To je danas i majka primijetila i sućutno rekla: »Šta ti je? Ti si se nakon sestrine smrti posvema promijenio...« I poljubila me u kosu.

Kako to ona tumači? Hoće li me ona bar braniti pred ocem, ako donesem svjedodžbu drugoga reda?

Ja mislim da hoće... Ona je toliko ljubila pokojnu sestru i - mene.

I - ja...

Punat, u travnju 1909.

Sloboda

1

Osamnaest se je godina šuljala jedna strašna misao kroz moju narav, zamisli i čuvstva. Prije sam pred njom zamirao, blijedio i klecao od straha. Danas blijedim, klecam i zamirem od strasti. Moj je život u punom ljetu: moj temperamenat priliči psu koji pobjesni od žeđe. U mene je jedna ćud u pogledu i u duši, jedna volja u zamišljanju i u oživotvorenju, jedan osjećaj na jeziku i u srcu. Da počinim zločin, ne bih ga zatajio; ako ga pomislim, ja ću ga i izreći. Sve u meni traži izlaz, hoće izraz i nalazi ga. Planem brzo, nenadano, mahnit; ako se rječkam, ako pijem, ako ljubim, ako pjevam. Jedna me čaša opije, jedan me pogled zaludi, jedna me fraza zanese. Sve je brzina, momenat i nagon. Sav je ovaj dvogodišnji život momenat: duševnost bez procesa, osjećanje bez analize. Moja je ćud - opozicija; logika - nedisciplina; filozofija - prevrat. Pubertet! Sve je konačno pregaženo: dobrota, svetost i familijarnost: četvrt sata grljenja i cjelivanja daje više užitka od svega onoga što me je zadržavalo kod kuće. Na grudima najprostije ženske zaboravljam na obitelj, uzgoj i sram; a kad sam kod kuće, sjećam se samo da sam na svačijim grudima mogao zaboraviti na sve ovo što me sada okružuje, sputava i ogorčava. Pijanka me oduševljava kao i žena; samo u mamurluku mogu pjevati pjesme. Ne pravim nikakve razlike između licejke, sluškinje i prostitutke, kao ni između vina, piva i rakije. Pijem da se opijem i ljubim da se naljubim. Ukratko: volim sve ono što moj otac osuđuje. On je ozbiljan, trijezan, moralan. Za njega počinje život sa ženidbom, za mene svršava. Njega zanosi blagost, ljubav, dobrota: evanđelje; mene strast, nasilje, zločin: stari zavjet. Njemu je ideal Hrist koji otkupljuje; meni đavo koji zavada. Za njega je prostitutka nešto ogavno, za mene nešto raskošno. On će reći: Familija je reakcija na bordel; ja: bordel je opozicija familiji. Ukratko: ja sam opozicionalac, a on je reacioner.

Ali mi o tome ne razgovaramo. Kad prolumpam noć, on šuti, skuplja obrve i vrijeđa se. Ja izostanem i drugu noć, a on šuti, smiješi se i odlazi. Treću noć već ne mogu izostat... Ja pišem pjesme, on memoare. Rijetko nam se sretnu oči; odmah se zbunimo i oborimo pogled: on bi htio reći nešto meni, a ja njemu... Jedamput je izjavio: »Lijepo je to od tebe da radiš i da pišeš pjesme, ali to što gubiš noći, nije ni zdravo«. A ja sam se srdio: samo u mamurluku mogu da pišem pjesme... Ja sam napisao: »Volim Židove, jer je njihov perverzitet revolta, zločin i grijeh; idealizam počinje s prvom pobunom anđela, čovječanstvo s postankom pakla, život s umorstvom Kainovim, a poezija s otkrićem Satane«. Da to otac pročita, on bi pohvalio rad, ali bi pokudio ideje, a protiv rada se cijela moja poezija užitka buni...

Osamnaest se je godina šuljala jedna strašna misao... Kada je primijetih po prvi put? Čini mi se da je to bilo tamo pred više godina, kad sam se nenadano probudio u krevetu i pred ocem koji me je došao buditi čvrsto stisnuo oči. On me je odmah ostavio, a ja sam slutio da je doznao sve. Otada me je počeo pozornije promatrati... Pred pet godina dođoh kući pijan i povratih vino. Otac je oštro rekao: »To ti zabranjujem, jer nije lijepo i jer ti škodi!« Pred četiri godine zapušio kao gimnazijalac u glavnoj ulici. Otac je nezadovoljno rekao: »Ti pušiš i još prkosiš; a pušenje je nezdravo, prkos je znak zlobe i gluposti...!« I tu mi je pokvario veselje. Pred tri je godine majka otpustila jednu sluškinju radi mene i otac nije sa mnom govorio tjedan dana. Vidio me je u društvu s jednom kokotom i učinio je kao da me tobože ne vidi. Ja njega nisam htio vidjeti. Da mi je rekao na ulici jednu nepoćudnu riječ, bilo bi mi lakše, slobodnije i veselije. Ali onaj je muk pokvario veselje. Kod kuće mi je prigovorio s velikom ozbiljnošću i mirom (a ja sam još drhtao od njezinih cjelova): »Ono nije žena za tebe; ona će te iskvariti«. Ovo me je posljednje uvrijedilo. Zlovoljno se okrenuh i pomislih: Zašto mi on uopće govori, kad je sve što kaže reakcija na moju narav, ideale i nagnuća, a

moja je čud opozicija svih njegovih savjeta, nazora i želja... Jedamput sam bio čuši jednog kolegu koji je pogrđnim imenom nazvao jednu gospođicu. Otac mi je ljubazno rekao (a dlan me je još svrbio): »Lijepo je, ti braniš čast onih koje su časti vrijedne; ali čuške nisu nikada časne, jer ponizuju i onoga koji ih daje i onoga koji ih prima«. I opet sam se srdito okrenuo i mislio: Pošao sam braniti žensku čast, samo da mogu prilijepiti čušku, a on mi je i tu pokvario veselje... Otac je prečesto polazio sa mnom na šetnju i razgovarao, ali ja sam preko volje i šetao i govorio; a morao sam se pokoriti njegovoj želji, jer nikada ne bi rekao: »moraš«. I on je onda tako ljubezno govorio da mi je bilo teško protusloviti; izricao je svoje nazore tako skromno da se nisam ufao pobijati... Kadgod bi me zvao na čašu piva, ali već bi kod treće rekao: »dosta«; a meni bi tek one, koje bi slijedile, išle u tek. Prve sam pio da njemu udovoljim, a on bi samo ozlovoljio mene...

Tako sam često u najsitnijim događajima dana imao prilike poželjeti da ga nema. Pomislio bih kadgod pobjeći u svijet, ali on ni za to nije htio dati povoda. Vrlo ljubezan, tih i miran, suzbijao je neizravno moje želje, strasti i porive. I što sam osjećao više objijesti, to sam pred njim postajao sve nezadovoljniji i mukliji. Ja sam šutio pred njim i podvijao rep. Njegova mi finoća i ozbiljnost smetahu to više što mi nijesu davale razloga za žešču riječ i odlučniji korak. Moja otvorenost i strastvenost kukavno bi se raspršile u njegovu prisuću. Sve hladnije i tromije stezao se je napon mojega zanosa, volje i krvi... Tako se je šuljala ona misao; tako sam ja pokraj njega sve više podvijao rep; slijedio sam ga bezvoljno, slušao nesabrano, odgovarao dosadno. Pred njim sam se ponašao usiljeno, nenaravno i službeno. I tada je ona misao sve jače kopala po mojoj duševnosti. Ja bih s velikim mirom i hladnoćom poželio da ga nema, da nestane, da ode zauvijek. I u tom bi se nešto laka, objiesna i vesela smiješilo u meni, oko mene, daleko od mene. Kao uzniku, kad se zagleda u premodro nebo i pomisli na slobodu. Njegova sijeda brada, duboke vore i starački korak izazivahu ovakve daleke, modre i beskrajne predodžbe. Oči bi mi se tad napunile uzdaha i pleća srhova. U dugoj onoj šutnji, koju su prekidalı naši koraci, škripa pijeska, šum lišća i njegovo teško disanje - nešto gusto, raskošno i sneno kupilo se na horizontu, u duši, na očima. Kad bismo se rastali, on bi polagano i nužno odlazio pun cigarskog dima. A ja sam bježao svojoj Anki, stiskao joj ruke i slušao, kako joj pucaju zglobovi. Ona se misao nije više šuljala. U blizini bih žena i vina podigao rep. I tu sam osjećao da je ona misao u mojoj krvi.

2

Osamnaest se je godina šuljala... Već u djetinjstvu poželio bih kadšto da umre netko, s kim me je nerazdruživo svezao moj život. Poželio bih to onako iz znatiželje, kako sam iz znatiželje volio gledati, kad se svlače žene i turati prst u crijevo svoga susjeda. Ali sve su znatiželje nemoćnog djeteta prešle u moćnu momačku strast. I danas, kad otac već od nekoliko mjeseci boluje na raku koji se liječi smrću, osjećam takvu navalu krvi, suza i žuči, te ljubim, pijem i pjevam bjesomučno. U mene je mržnja, bol i užitak jedno: rane na očevu grlu, koje propuštaju juhu, kužni dah katara, gnoja, i iskvarene krvi, očeva srditost, zlovolja i jecanje, majčina briga, suze i prigovori, moja ljubovca, orgije i misli - drže me u vječnoj ekstazi, afektu i vrienju. Kad se ocu približim, srđi se, što sam ga sama ostavio; srđi se, ako glasnije govorim; zahtijeva da mu čitam naglas novine, a on zaspi kod trećeg retka i odmah se probudi, kad prestanem čitati. Kad me zove, sakrijem se u svojoj sobici. Tu pišem pjesme, a majka virka na vrata i zgraža se nad mojom beščutnošću i nemarom. Pred ocem brani mene, preda mnom oca. - »Ti se vucaraš sa ženetinama, piješ sa skitnicama, smiješ se, čitaš i pišeš kao da nije ništa u kući. A otac ti umire. Šta će reći svijet? Sramotiš njega i mene i ugled naše familije. A otac ti umire.«

Njezin refren udara u polutamı moje sobice i razdražljivo ozvanja u mojim ušima. Ona me je i prije tako odvrćala od mojega života, ljubomorna na bućne čare svijeta govoreći: »Što će reći otac?« Sada, kada je ocu katar sasuo grlo, govori: »Šta će reći svijet?«

Kuća je puna žuči, podmuklosti i smrada. Ako sam kod kuće, ne smijem se smijati, govoriti, čitati, jesti... A ako otidem, to je onda još gore. Majka strahuje s ocem i sa svijetom. Govori o ugledu, ljubavi i poštovanju. Doziva mi u pamet smrt, crninu, žalost. Smrt glave obitelji napunja je strahom: i braći je pisala neka dođu. Velike suze oblijevaju joj zažareno lice i meni se čini da ona izrabluje očevu bolest za svoje čisto materinske interese: bolest će, misli, mene prisiliti da budem uvijek u kući, da dođu i braća, pa da ostavimo svi svoj posao, zabave i nagnuća i da budemo svi jedna familija boli, nesreće i intimnosti.

Sunce je na zapadu. Kroz spuštene zastore topi se zadnji plamen. Užareni komadi nečega nevidnoga ruše se na moju glavu. Preda mnom igraju vizije rastopljenih metala, osjećaja, predočaba. Oči ugrijane, grlo suho, pleća zapaljena. Izderao sam nekoliko rukopisa.

Misao me jedna vitla, lomi i baca. Cijela kuća priliči tamnici: mukla, zlovoljna, mučaljiva. Majka je disciplinarni red sa zabavama i prijetnjama. Osamnaest su me godina učili i uvjerali da je familija jedina svetinja, u koju ne smiješ dirati. To je bio očev zakon, religija i moral: sve dobro iz nje izlazi i sve se dobro u nju vraća. Osamnaest je godina otac kovao okove da u tim momentima, kad smalakše i iznemogne, može imati jake i krepke na raspolaganje - sputane.

A Anka me čeka. Moja ljubovca sva miriše od mladosti. Crna joj kosa pada preko čela kao gusta tekućina masti, pekmeza i likera. Usne tvrde i malene kao na mramornim boginjama grčkih kipara. Oči duge kao u bojadisanih kokota. Ruke meke i tople kao perje. Suknje joj sasma slivene za tijelo. Forme joj nervozne, neopredijeljene... Obećala je večeras doći u šumu, prepuna smijeha na usnama, suza u grudima i strasti u očima. Obećao sam joj čitati svoje pjesme. Zapalio sam sve suhe i praskave stvari njene ženske duše. U podne je sretih i pogledah je u po bijela dana na usijanom trotoaru pogledom da me je oblio znoj, a nju rumenilo. Ona je od odlične obitelji, nešto uplašena i dosta nevina. Ali nada sve lakoumna. Moje pjesme sluša ne razumijevajući ništa, ali ih osjeća. Tako je zbune, te izgleda i uspravna i izljubljena.

- U tebi ljubim grijeh, u grijehu ljubim tebe - rekoh joj nekidan u parku, kad je sunce bacalo svoje trakove na cvijeće i njezine vlasi, a obrazi joj se zapališe od ljubavi, ljeta, vrućice i taštine... Ona tako gubi nevinost u svakom dodiru naših koljena, daha i usna. Ja sam đavo, rekнем joj uvijek, kad joj želim polaskati. U sumraku stisnem njezinu ruku i ona mi odgovara kao jeka.

Anka me čeka. Ništa nema vesela u njezinoj mladosti ni dražesna u mojoj ljubavi. Pomisao na oca i majku, na njihove interese starosti, na ovu kuću koja je postala bolnica u tamnici - preuveličava Anku, moju strast i čare svijeta. Moja je misao jasna. Zakoni života rastu u meni i iz mene. Smrt i tumači i opravdava. Šta da se brinem za posljedice? I najgori život opravdava smrt. Moja je odluka jasna, moj je problem riješen. Otac će umrijeti - Anka će izgubiti nevinost -... Tu me je majka pozvala da joj pomognem izvesti oca u zahod. On se je grčevito uhvatio za naša ramena; pleća mu zgrbljena, koljena zgrčena; stišće nas do krvi. Sav je u znoju, stenjanju i smradu. Donja mu se usnica tresse i cijela se soba s njom tresse. Podupire se o nas. Zadnjom nategom svog organizma za životom čini od nas stvar, nijemu materiju, štake. On ne zna da nas to boli, on ni ne misli da to uopće može boljeti. Ni truna samilosti nema za nas. Postupa s nama kao s rupcem, štapom, čarapama... kao sa stvarima koje je za svoju upotrebu kupio. Žuti mu oblozi dopiru do mog nosa. Moja su čutila za njega samo krpe.

Ostavismo ga tako i pritvorismo vrata. On teško diše, upinje se i kletve mu se muklo guše u kataru. Svaki čas stisne oči; ramena mu se sastaju kod uha. Od silne mu je boli postao trup elastičan. Mlado se štene nadviruje na vrata i otvara široko oči i usta. Bore su na majčinom licu pocrnjele. Sjedine moga oca dršču; zadržavaju gnušanje ispunja prostor. Otac ne može. Usiljava se i postaje sitniji; brada mu udara o prsa; stenje, znoji se i davi. Suhim se koščatim pesnicama udara po koljenima. Sad tek vidim, kako je omršavio, kako trpi i kako bjesni. Oblozi su mu zapackani mrkim žutilom. On ne može. Zadnji se je put udario očajno po koljenima i oblozi mu se ovlažiše. Na košulju, prsa i kamen kapa krv... Ja sam probljedio.

Odnesli smo ga na krevet. Vonj me krvi opija; očeve se oči rastvaraju i mutne se zjenice zabadaju u moja prsa. Ja mu moram iznimno promijeniti oblog. Otac sklapa oči. Razotkrivam mu vrat: dvije rupe na grlu gledaju na mene strašno ko dva šuplja oka. Pojava mi se Ankina zakrvari u misli; pomišljam na nju i krv moga oca bojadiše njezinu sliku. Anka se sva kupa u krvi, boli i strahoti.

Mrači se. Na prstima mi se skrućuje mlaz žute krvi. Ona dva zjala sada i gledaju i - dišu. Gust me, vlažan i mastan vonj uspavljuje, omamljuje i vuče. Mogao bih i pasti na očeva prsa. Na hodniku cvili pseto; ne znam zašto. Majka ga udara korbačem. Oštri i puni zvizgaci odjekuju s njegove mekane, mlade i gojne puti. Ona me dva zjala gledaju nepomično: čini mi se da gledam u pakao. Miriše po sumporu, paljevini i strvini. Mirisi me omamljuju, zvukovi draže; ocu se lice krivi; donja mu je usnica velika, bijela i slinava.

Nešto se strašno skuplja u meni: oni mirisi, one boje, oni zvukovi tvrđnu, kočće se i kao gvozdena šaka stišču me za grlo, za prsa, za srce. Sve je puno materije: i zvuk zvizgaca i vonj gnjileži i boja iskvarene krvi. Moja su čutila ispunjena mesom, moje predodžbe obojadisane krvlju. Ne znam što radim. Čini mi se da od oca, majke, pseta i mene nastaje jedna bezlična masa mesa kao u mesnici. Od osjećaja i misli jedna rastopina s mirisom protoplazme, krvi i otpadaka; od naših duša, jedna kloaka puti.

... Kad izadoh, majka je još prijetila psetu. Ono se bilo uvuklo u zahod i ispilo očevu krv ližući pod udarcima još pohotnije zaprljani kamen.

3

Sunce je već odavna zapalo. Neću dospjeti navrijeme. Anka je zacijelo otišla. Majka mi je na odlasku proseći rekla:

- Dođi odmah. On može izdahnuti. Sama sam. Bogzna, hoće li i večeras doći tetka. Dođi odmah.

Pritom joj bijahu bjeločnice sive.

Brzujavismo braći da dođu. Majka je htjela da napišem: »Otac umire«. Ona je uprla sve sile da nas skupi oko domaćeg ognjišta. Doći će i braća; i oni će me zajednički s majkom siliti da ostanem kod kuće i da zaboravim na Anku.

Moja su čutila još ispunjena očevom krvlju, ranama i gadom. Zvukovi mekih i masnih udaraca odjekuju u mojim ušima. Sve me goni u zagrljaj moje ljubavi. Odmah, sada, dok sam pun bolesnih mirisa i okrutnosti. Otac se je svijao pod mojim rukama, a nisam ni mislio da ga to može boljeti. I moja su se pleća svijala pod njegovim pesnicama, a da on nije ni slutio da to može zadati bol. Majka je izbila pseto do krvi, jer se je napilo očeve... Krasnu li ću priču ispričati svojoj ljubavi! Tako strašno žedam. Tako ću je strašno uplašiti da će se ona preplašiti i umrijeti od anemije. Moje će riječi strahovati nad njom i ispijati njezinu krv. Život je krvopija.

Crni se šuma. Feral slabo svijetli; prašni put ko noćna utvara bijeli se među gustim naslagama drveća i mraka. I nemoćno nebo očekuje zločin. Zagledati sada nju! U bijeloj opravi! I okrvariti bjelinu njenog odijela, duše i mladosti.

I nema je. Ne oglašuje se. Zaludu! Zvao sam, tražio sam, urlao. Mrak je progutao moje glasove i poglede. Da je sada nađem. Sada, kad me je ona tako razdražila, rasrdila i izazvala. Sada, u samoći, u mraku. Sada, kad je otac raspalio moju narav i ugrijao krv. Kome bih odgovarao za svoj zločin? Ocu ne, on umire. Gdje bi me doveo zločin? Kući zacijelo ne.

... Prošetao sam se glavnom ulicom u potrazi za njom. Došetao sam se do ispred njezinih prozora. Eno je na prozoru. Hoće li sići? Izvinjava se. Šetamo dugim drvoredom. Ona se zabrblljala. Ja je ne slušam. Idemo sve dalje, gdje je manje svjetla i ferala.

Koliko se puta nisam mogao odlučiti na ovakav korak: zvesti djevojku odličnu i nevinu s jednom jedinom nakanom - ostaviti je. Obzir i uvažavanje ljudskih svetinja nije bilo drugo no

omalovažavanje i prezir moje naravi i uvjerenja. Moj je odgoj u tom slučaju bio jači od mojeg instinkta; familija od moje individualnosti. Sve su to bile strašne mreže mog oca. Njegova dobrot, finoća i ljubežljivost odvrćale me od takvoga koraka koji bi za njega bio zlo, prostota i zvjerstvo. Ali slinave, velike i bijele njegove usne, jame na njegovom vratu, vonj krvi i mesa, očajni, besvijesni i živinski stisak njegovih ruku - njegov neobzir prema mojim ćutilima, nepoštivanje mojih osjećaja i omalovažavanje mojeg literarnog rada - nije li me sve to konačno oslobodilo? Dobri, fini i ljubazni otac razotkriva se pred svojim najmlađim sinom i pušta mirne duše da se najmlađe dijete dira svojim vidom, njuhom i opipom odvratnosti i grubosti organizma.

Prenuh se i pogledah Anku. Ona me vraća natrag. Ja joj srdito stišćem ruku.

- Kamo se vraćaš? (Ona se otima.) Zašto se vraćaš?

Ona me gleda sumnjivo i uzmiče:

- Šutiš cijelo vrijeme. Tako si grub danas.

- Oprosti. Zamislih se. Otac mi umire.

Rekoh glupost. Ona se čudi:

- I ti, ti ostavljaš oca...

Zamrzih je strastveno. Hvatam joj ruke i muklo šapćem:

- Šuti. Šuti. Ni riječi. Radi tebe. Razumiješ.

Vučem je u kraj. Ona se otima. Oglasila se suzama. Zglobovi joj pucaju.

- Otac! Tvoj otac!

Mene sile ostavljaju. Zamrzih oca. Poželjeh mu smrt. Ankin je jezik pun otrova i narkoze... Ona se vraća. Ja zaostajem.

Ne znam jesam li Anku dopratio do njezinog stana. Nekuda se žurim, guram i spotičem. Nitko mi neće da kaže: prostak! A to samo očekujem. Ne razumijem ništa, osim svoje srdžbe. Ne opravdam ništa, osim svojih apsurdnih želja da bi me naime ma tko nazvao prostakom.

Udoh u javnu kuću. Zora me zove u sobu. U meni se je strast uledila. Opih je pivom i onda pođosmo. Ponudih joj oveću svotu novaca. Ona je legla potrbuške. Strašno se oboje mučimo. To je prvi put, što ona čuti bol i muškarca... Ali ja svemoćno padam na njezina pleća i grcam. Gadim se samome sebi. S njome mogu sve što hoću... A ono što sam iz prkosa i srditosti htio... nisam mogao... Moja se sloboda kupuje. Pošao sam je tražiti u javnoj kući, među robove... Otišao sam.

Ferali, zvijezde i osvjetljeni prozori umaraju moj pogled. Mučim se da iznađem jednu misao, ali nalazim samo znoj, šum i tjeskobu. Gle sada! Ukazuje mi se današnje predvečerje i ekstaza mojih ćutila... Veliki jedan uzdah užitka i slobode prodire kroz šum, nebesa i slike moje mašte. Krvavi dah izlazi iz očeve puti pa se ruši zgusnut na bjelinu moje ljubavi. Ja znam, što mogu... Na cvijeću, na lišću, na travi iskri se rumena rosa, a velika, ledena kosa smrti hara poljane... Zašto nijesam ubio Anku? Moje su riječi ispile moju krv!

Mogu li sada krenuti svojoj kući? - Nešto je ogromno bilo u meni, što je tražilo izlaz. A kao da ni nije bilo ništa i kao da ni u meni nema ništa. Dozivam u pomoć svoje stihove, vizije svoje mašte, iluzije svojih predodžbi... Kuća me je odavna već prestala oduševljavati - javna je kuća profanirala slobodu... A tamo sam mogao ono što sam htio... nešto nenaravno - iz prkosa, srditosti, znatiželje... Ali ono što sam htio - nisam mogao...

Noć se ruši niz strminu. Naša je zemlja abis. Cijeli osvjetljeni grad priliči zjalu u kojem leprše mušice i milje crvi. I nebo je zvjezdano ovakovo zjalo. I gdje obrnem oči, vidim jame. I moji uzdasi leprše tako oko rupe koja je vlažna, mračna i beskonačna.

Sinoć sam došao kući malo pripit, ali pri potpunoj svijesti. U zahodu sam povraćao. Majka me je škropila vodom i suzama. Ja sam govorio:

- Pio sam. Zašto si mene pustila da mijenjam ocu obloge? Zašto sam ja morao vidjeti njegove rane? Pio sam od očaja. Smučilo mi se, pa sam pio. Pio sam i opet mi se smučilo.

Danas sam ostao kod kuće. To, što mi je naškodila rakija, poništava me više od svega ostaloga. To je za moje doba tako porazna činjenica, kao ostati nemoćan pred nagom ženom. Zastiduje me. Mene bi pak posvema poništilo, kad bi zato doznali moje kolege: ja sam se uvijek ponosio tim što mi piće nije škodilo.

Vrlo uslužan, tih i skroman pomažem majci i njegujem oca. Otac me pokadšto pogleda i njegov nijemi pogled ostaje ko upisan u zraku. Na prozoru se krade sunce i crveni se trakovi razbludno skližu niz parkete dopirući do politiranog kreveta. Otac bi htio nešto reći, ali onda odmah žalosno spušta glavu, usne i trepavke. A sunce se sve veselije skliže po nebu i parketima, niz moju mamurnu glavu i rastužene misli.

Čini mi se da sam već i sebe uvjerio da mi rakija nije škodila. Tetka je došla i tri joj puta poljubih ruku. Mljekaricu dopratih do vratiju i u misli poljubih plave joj vlasi i zdravo rumenilo obraza i rupca. Nadgledavam se nad prozor, i prolaznici ostavljaju ugodni dojam kretnje. U susjednoj se kući ukazuje jedna djevojka i smije se mojim pogledima. Gledam u nju zurilom i svejedno - zubi joj ostaju bijeli. Anku zaboravih. Postajem mirniji, obzirniji i prepredeniji. Majka me drži sada za suviše osjetljivog i čuvstvenog sina. Ja sam je uvjerio i uvjerit ću je... Bilo bi strašno da ona samo i pomisli da mi je rakija mogla naškoditi. S time bi posve uspješno mogla agitirati protiv mojih lumpacija, ogovarajući me pred drugovima.

Danas po objedu napala me neodređena tuga i zadrijemah na stolici. U polusnu vidio sam oca, kako me tajanstveno zove da ga slijedim. Smiješio se žalosno i porugljivo i pokazivao na more, otoke i sumrak. Onda se udaljio pozdravivši me kretom ruke.

Kad se probudih, san me je zamislio, jer nijesam mogao naći nikakvog saveza ili tumačenja u događajima. I sad me na javi san zamišlja. Tako je jednostavan i turoban. More veliko, sivo i mrtvo; otoci ko uleđene barke na kojima je umrlo sve živo, osim jedinoga pseta koje javlja poput zvonca smrt svojih hranitelja i gospodara. Ovaj me se mrtvi i sivi pejzaž duboko doima. Veliki mi se mir spušta u moju dušu. Zadivljuje me to što me je bacanje poništilo i zasramilo, a sve one patnje oca i majke i moje zločinačke misli uznesle i zagrijale. Kroz tu tišinu moje duševnosti i okoline i prejasno razabiram u čemu su bili okovi, što ih je kovao moj otac i sloboda koju je iziskivao moj organizam. U očevom sam prisuću mogao osjetiti sve prije od nagona; pred ocem bi klonule nemoćno moje misli, osjećaji i - uda... Dobrota, ljubeznost i finoća bili su nespojivi sa bitnošću mog monaštva. Osjećaj neprilike i spolne nemoći stvarao se je iz same pomisli na oca koji bi mogao saznati za moje životne dogodovštine i o tome povesti riječ... A njegovo dnevno prisustvo, pogledi i razgovori bili su samo sprečavanje i uništavanje rasta i cvjetanje moje ideje koja je mogla oteći i isteći samo daleko od njega. Štoviše: ja nisam mogao ocu reći ni to da je to moja potreba, a kamoli da ga pitam za njegovu mladost. I svi su naši razgovori tjeskobno prelazili preko predmeta koji je jedini možda bio moje životno pitanje i razlog našoj antipatiji. A kad sam ga vidio bolesna, nemoćna i degenerirana, moja misao koja se je šuljala osamnaest godina i podvijala rep podigla je najedamput sav moj organizam od glave do - pete...

Čudesno je to; zadržuje me i zamišlja; čini mi se da bih prije propustio očev sprovod negoli ljubavni sastanak. I protiv tog osjećaja ne vodim borbe, ali me sada više niti ne oduševljava kao jučer. I to, što je tako čudesno, kad o tome mislim, postaje tako prirodno, kad počnem osjećati.

Niti me zastiduje, što je to nedolično, sramotno i zločinstvo; što je to zvjerstvo, divljaštvo i potpuna isknavenost. U mene sada nema borbe između dobra i zla, ali me u taj momenat ni zlo ne oduševljava. Ono bacanje koje me je tako užasno poništilo, zastidjelo i ugrizlo za savjest, čini od svega moga zanosa naivnu iluziju. I čini mi se da bi se tome i moj rođeni otac nasmiijao žalosno i porugljivo kao nad onim mrtvim pejzažom. Na pragu smrti - što je to sve za njega? I njegovi savjeti i majčine suze i moje bacanje...

- On teško diše - šanula je majka. Osjetih joj ruke na plećima i stresli smo se oboje. - Htio je da tetka izade iz sobe... Večeras dolaze braća, ali on pita samo za tebe.

Izadoh sporo. Neobični me je glas moje majke zbunio i uplašio. Pomislih da ću sresti očev pogled.

Sunce je žuto i cijeli je zapad osvijetljen gustim svjetlom. Sa stakala se odrazuju boje kao upaljene svijeće na ogledalu. Mene obuzima velika znatiželja: otac pita za mene. Šta li će mi reći? Šta mi ima izjaviti?... Poljubit će mu ruku, ako umire...

I cijela me okolina uvjerava da se vrši nešto sveto, veliko i obično. Pas je legao ispod stola i muhe su prestale zujati.

Majka me je povukla za rukav, onda me je poljubila. Meni zasuziše oči. Čini mi se da mi mušice zuje u obim otvorima, a kroz kosti lijeno milje crvi... Ulazim u očevu sobu s velikom znatiželjom. Ostajemo sami nas troje. On će nešto izjaviti, mislim, i mirno očekujem. Velika tišina unosi uistinu nešto veliko, sveto i veličanstveno. Majka i ja čekasmo pažljivo. Otac govori samo kretnjama: da zatvorim vrata? Zatvorili smo... Da ga pridignemo? Upozorava na noćni ormarić: Knjigu? Kronicu?... Ne shvaćam. Upitno gledam u majku. Majka je odmah shvatila i postavila je nokšir na krevet. Ali otac govori: Hoće li da side? Jest. Podigli smo ga i postavili na noge. Ja mu podmećem nokšir. Ne mislim ni izdaleka na to: Zar mi je to imao izjaviti? Otac je uspravan, izgleda viši. Ali najedamput - ja sam otkoračio. Majka ga je uhvatila svim zadnjim silama. Njegove se oči otvaraju tako strašno kao da bi htjele progovoriti. Kratki, začuđeni, nepojmljivi pogled i otac se je srušio mrtav na krevet.

6

Po sata iza toga pravdamo se majka, tetka i ja. Tetka je poslala po popa, a ja sam rekao da ću ga istjerati. Počeo sam osjećati da sam ja tu da branim uvjerenje i čast mojega oca. Tetka je u jednoj kongregaciji. Ona tvrdi da je ona tu koja ima da čuva ugled kuće. Srđi se neizrecivo, valjda zato, što je otac dao nju odstraniti iz sobe i što je zadnja pokojnikova želja bila nokšir, a ne sakrament. Opažam vrlo dobro, kako bi tetka htjela imati upliv na našu familiju, prisvojiti neka prava; uzeti bar svoj dio. Toliko ima pohote i zainteresovanosti u njezinom zauzimanju, te mi se čini kao da dira u moju zakonitu baštinu. Majka samo plače i više očajava zarad toga, što ja neću da dođe svećenik negoli što je otac umro. Mrtvacu smo ostavili sama. Tetka prijeteći i više iz svega glasa da neće ništa učiniti, da se neće ni maći, ako prije ne dođe svećenik. Stala je čak i mene tjerati napolje: ja da sam profanirao pokojnika, jer da sam pijančevao, dok je on umirao; da sam se stidio svog rođenog oca, kad sam bio u društvu propalih žena. Sada sam tek počeo osjećati veliku ljubav za pokojnika i u prepirci s tetkom došao sam do uvjerenja da sam ga ja ljubio više od sviju.

- Mene je zvao - zlobno zaključujem - a za tebe nije ni pitao. - To zadovoljava i majku. Ona odobrava, ona oživljava: mrtvac je vratio sina familiji. Majka me strastveno cjeliva, plače i vodi u očevu sobu.

»Naš je«, čini mi se da govori majka. »Moj je«, čini mi se da odgovaram ja pobjedonosno. »Vidjet ćemo«, čini mi se da zagrižljivo šapće tetka. I šutnja koja nastaje, zloba koja ne može govoriti, interesi koji uvijek intenzivno rade - razvijaju nijemu borbu oko jedne lešine i svaki laska svojem

samoljublju; mi se sjećamo da imamo neke nazore i uvjerenja koje hoćemo i moramo izraziti na tijelu koje je već počelo zaudarati.

U meni se nešto novo pojavljuje. S raspadom očevim počinjem osjećati sve strastveniju ljubav za njega. Samouvažanje, imperativni ton, drsko isticanje moje tetke izaziva moje sinovske dužnosti, prava i osjećaje i moju mladenačku ćud odlučnosti, energije i prkosa... Pošao sam k liječniku, k društvu za pogrebe, brzojavih rođacima... i za četvrt sata sve obavih i vratih se pun volje, zanosa i snage - pokazati da sam tu ja gospodar.

Ulazeći u stan sretah brata; žurno dođoh do pred vrata stana, sačekah ga i rekoh:

- On vas nije zvao.

Tetka otvara vrata. Bratar se smiješi. Ja sam spreman gurnuti ga niza stepenice, ali on tvrdi da je došao na poziv. Prepuštam ga bagatelno i govorim za njim:

- Možete najposlije. Mrtvacu su vaši, ali dok je bio živ, vjerovao je u boga, ali ne u popove; a samostance je uopće prezirao, jer je bio čovjek radljiv, svjetski i moralan.

Ali tetka me zaglušuje.

U meni se ono novo čuvstvo ispunjava i razvija. Pa već i to, što je svećenik ipak došao, mada sam ja to htio zapriječiti - to naime, što je ipak pošlo sve onako, kako je tetka htjela, izaziva moju momačku taštinu, čast i ćud. To je prvi puta, te u svom životu osjećam da imam i ja neke nazore koje moram što doličnije afirmirati. Oduševljava me dapače poza branitelja pokojnoga oca.

Tetka je rekla: Ti si pijančevao, a on je umirao i ti se još brineš za njegov ugled. I tako me ona misli razoružati. A mogu li ja uistinu govoriti o - moralu? A smijem li ja pokazati da je moje izlaganje - pusti prkos. I tetka je svoju želju raspolaganja, savjetovanja i protektorata zaodjela u - religiju... Oblačim li ja to svoj prkos u uvjerenje? Čini mi se da se prkos uistinu pretvara u... uvjerenje. Toliko mi riječi navire na jezik, toliko zanosa u grudima, toliko ideja u mozak.

Dolazi liječnik. Pregledava i konstatira. Ja mu stojim na usluzi. Vodim ga u svoju sobu da se opere, dajem mu čisti ručnik, pružam šešir, klanjam se i pratim ga do ulice. Zahvaljujući mu na svemu, u ime svih... Moja osamnaestogodišnja mladost uživa neizmjereno u toj ljubežljivosti, s kojom govori o važnim stvarima, s doličnom pozom i odličnom osobom i izazovno i ujedno fino daje tetki pod nos: pokazah prema liječniku toliko finoće, koliko naprama bratru. Primio sam liječnika s većim poštovanjem, negoli ona svećenika. Dapače. I ja sam jedna nužna ličnost u porodici i u tom velikom događaju. I više. Primajući liječnika, činilo mi se da uvodim u kuću opoziciju reakciji, ignoransi i - svojoj tetki koja je kraj očevog odra izbacila toliko osvada, zlobe i kleveta na njegovog sina. A ja sam jedini od djece bio uz njega. Braća tek sada dolaze. Čujem kola. To su oni!

Kako mi se osvjetljuje glava. Kako se vedri horizont, dužnosti i misao. Osamnaest se je godina šuljala... I svijao sam rep. I dizao sam rep. Ali sada - repa nema.

Meni je počelo laskati neobično to što igram ulogu gotova čovjeka: makar najmlađi od svih i o očevoj ću bolesti, bolima i životu moći jednom pripovijedati s razumijevanjem i iskustvom. Jer braća su bila odsutna, a majka se ne razumije ni u politiku, ni u literaturu, ni u medicinu.

Jest. To su oni. Braća će proplakati. Ja ću ih tješiti; ja ću reći: I bolje je tako. Da ste vi vidjeli njegove patnje, vi biste odahnuli tek *sada!* Lako vam *sada* žaliti i plakati.

Jest, to su oni. Jedan i drugi. Treći nije dospio. On je u inozemstvu. Zabranio sam majci da im pođe u susret. Ti ćeš plakati, rekoh, a to će biti još gore za njih. A u sebi mislim: ja ću njima stvar razložiti. Lijepo, mirno, trijezno. Toliko ljubežljivosti, dobrote i finoće ima u svakom mom kretu, pomisli i riječi. Braniti oca i tješiti braću! Ah! U kakvoj mi to veličajnoj slici sinu pokojnik. Braća toga neće pojmiti: oni ga vidjeli nisu. Ali ja! Vidjeh dvije rupe kroz koje je isticala juha; u zahodu se je tako usilio da je potok krvi prokapao na kamen i pas je ispio očevu krv, dok sam ja gledao u dva zjala, iz kojih je sukljao pakao... A o čemu će oni meni moći pričati?... Eno, zastaju: ne ufaju se ući u stan; oni već tu sustaju! A šta bi bilo da su se našli pred onim, pred čim se nađoh ja! O čemu će

pričati oni meni? O pijankama, ženama, bacanju... Ali o raku, o raku, o raku!!! O raspadanju, gnjiljenju, rupama! A šta je sav užitek naprama jednome trenutku strahote!?

Braćo. Braćo, na moja prsa! Junački.

7

Braća opaziše da sam se u ovo godinu dana razvio. Govorim samosvjesno i biram riječi. Opširno tumačim, kako se je bolest razvijala; kako je oca katar ugušio i zato je prije svršio. Kako je rak do danas ostao neizlječiv i neprotumačiv... Danas sam, dapače, dok su svi spavali, uzeo »Kućnu higijenu« i pomno pročitao nekoliko puta poglavlje o raku. Rak pospješuju, veli pisac, i duševne patnje. Rak se, veli dalje, ne nasljeđuje... To je za mene vrlo važno. Sad mogu govoriti o bolesti s više razumijevanja i mogu učiniti pojavu očevu impozantnijom. Pred braćom ističem njegovu liberalnost, naobrazbu, pa duševne borbe oca obitelji, u kome se lomi problem slobode i discipline u pogledu uzgoja. Tumačim njegovu tragiku: tako ljubezan, dobar i pristojan, pa mora da umre od najgrublje bolesti, razotkrivajući se pred rođenom djecom ko Noe, i on, čovjek ideala, poželi u zadnjem momentu - nokšir.

Braća me gledaju s uvažavanjem i zanosom, i ja sve više veličam pokojnika. Na koncu dodajem:

- Njegova je bolest tako nenadana i nelogična kao »*deus ex machina*«, koji u našoj modernoj tragediji dolazi da čvor razriješi bolešću i smrću.

I ja s ovakim riječima koje podaju meni važnost, komemoriram oca i uživam u udivljenju, što ga postizava moja - komemoracija.

Braća šute. Oni se ne bave literaturom. Osjećam da sam ja sada u kući najodličnija ličnost. Kratku noticu za novine o očevoj smrti povjeriše meni. Pismo rođacima ja sam sastavio. Oni su samo dali svoj potpis. I sama je tetka na to pristala.

... Ostajem sâm. Sutra će biti sprovod. Nehotice se sjećam Anke. Onda me odmah saleti crna misao: Sutra ću morati ići za lijesom u crnini... Šta bi bilo da se usprotivim?

To me ozlovoljuje. Ja sam se vazda izrugivao svim formalnostima; ako im se pokorim, narugat ću se sada sebi. To me sada tako zabrinjuje, te padam iz one visine, do koje se popeh. Opet se srdim, mučim i znojim: što će moji prijatelji? Jedamput smo se rugali jednome kolegi koji je od oca naslijedio mnogo novaca, plaćao nama vino i nosio oko rukava crni veo. »To je radi svijeta« - opravdavao se on. Ja sam se prvi oborio na ovakovo opravdavanje koje je zapravo osuda.

- Da nama, pojedincima; određuje jedna navika, običaj koji nema ništa bitna, koji je bit samo kod prostote, gdje je najmjerodavniji za ženidbu - svećenik! - da nama jedna smiješna formalnost nalaže, kako da se ponašamo, kakvim da se prikazujemo - da ona raspoláže s našim dušama i mozgovima!!! Mi se pokoravamo formalnostima, jer su to sitnice, ali nas nije stid, što u našem životu igraju sitnice tako veliku ulogu, jer no - mi smo sami postali formalni, vulgarni, ništice....

A on je na to odgovorio:

- Ti tako govoriš, jer nisi još došao u priliku da se boriš protiv formalnosti.

- Prva će biti ženidba!

- Ja se neću ženiti.

- Druga ispiti.

- To ima jednu praktičnu svrhu.

- Treća - smrt!

- Vidjet ćemo. (Vino me je bilo ugrijalo.) Uostalom, ako tko od mojih umre, ja se neću ni veseliti ni žaliti... Meni otac neće ostaviti ništa pa si neću moći nabaviti crnine.

Tako se zavadismo i pijani izlupasmo benefaktora uime principa.

Ova glupa i krčmarska debata sada mi je to gluplja, što samo pojačava moju uzrujanost. Zaludu si dozivam u pamet svoj mir od jutros, svoju ozbiljnost, važnost i solidnost. Ni san o ocu koji se smješka porugljivo, ni bacanje koje me je preko noći oplemenilo, ni posljednja očeva želja koju sam sa strahom i znatiželjom iščekivao, ni borba s tetkom oko mrtvaca - ne može me odvratiti od ove uzrujanosti pa da me raspoloži i učini iluzornom svaku važnost koja se daje tricama.

Zaludu zamišljam Anku. Napada me opet jedna strašna misao koja je očevom smrću izgubila - rep... Ova je misao to zamamnija, što u sebi ima premnogo i od znatiželje... Kako bi to bilo da sam sâm, potpuno sâm...? I svi se trzaji mojih živaca odbijaju ko valovi od - moje majke...

Oblaci su plegli po nebištu. U nas je kuća puna gostiju. Pozvaše i mene, ali ja se ne mogu ovako naprečac odijeliti od ove samoće koja me toliko proganja. Majka i tetka zacijelo plaču; braća zabavljaju gospode. Po glasu prepoznah gospođice od susjedstva, tri nestašne i obijesne crнке... Čudno! Ja se ne bih sada mogao pokazati u ženskome društvu. Da se prikažem žalosnim, bilo bi me nekud stid; a da se ponašam raspoloženo, bojim se da bih mogao uvrijediti... I to je obzir!

Opet me mori pitanje »crnine«. I to je obzir: dvostruki obzir! Obzir prema tradicijama koje predstavlja majka i prema mojim uvjerenjima, stečenim u društvu mojih prijatelja kod čaše vina... Neobično je to: moji me vlastiti nazori muče, uzmiču, poklope me i opet se povuku. Ali me ne odnose: oni me više ne zanose. Evo: prije bih mogao izostati od sprovoda no od ljubavnog sastanka! Ali sada ne bih mogao ići na sprovod bez - crnine! Ne osjećam nikakve volje oponirati živoj želji moje majke... Pomisao na žene umanjuje strelovito ozbiljnu pozu koju već kod dolaska svećenika zauzeh i koju odlučih nastaviti i na sprovodu do svih konsekvencija. Ljepota, dražest, obijest, mirisi, pogledi i odijela napunjavaju me strašću, a ona sada počinje iziskivati moja uvjerenja - ovakva uvjerenja koja izražavaš triježnošću, mirnoćom i dostojanstvom. Kako bi to bio naivan odgovor: »Ne nosim crnine, jer se to protivi mojem uvjerenju!« Tako su naivni i oni vjernici u očima vjernika i bezvjeraca koji obavljaju iza ispovijedi uistinu - pokoru... Dosta te saslušah ženske glasove i uvjerenje je postalo takva naivnost - kao i pokora i... crnina. A crnina je uvjerenje moje majke, ali je i običaj kao pozdrav »sluga pokoran« koji nitko ozbiljno i doslovno ne shvaća. A »ne pozdravljati« zaudara po divljaštvu i gluposti... Najposlije - rodoljubni dvoboj i pijanka oduševljava više od premještanja, glasovanja, darivanja i sitnog rada...

Čega se oslobađam?

Ne zanašate li mene ateizam, sloboda, revolucionarnost, radi moje čudi i moje dobi? Uvjerenja! Gdje sam ih stekao? Kod čaše vina, kod demonstracija, kod najgrublje ljubavi... Ondje, gdje se je razbijalo, urlikalo i cjelivalo. I nije li to ono, što je osuđivao moj otac i što je mene poništavalo u njegovom prisuću?

Čega se oslobodih?

Majka je još tu. Oslobađam se uvjerenja, ali ne cjelova, vina i divljaštva. Da, nema baš nikakva razloga da se ne pokorim majčinoj želji.

Bolje je šutjeti. Sve ovo što dolazi - sprovod, zadušnice, crnina - tako je tričavo, te mene uistinu hvata stid, što je moja mladost revolucije, strasti, užitka povezana o to. Uistinu: Smrt je očeva bila moja tajna, misao i uzdah. Otac je bio zapreka mojim osjećajima, mislima i kretnjama. Bio je uzda koja me je pritezala i nehotice bič koji me je tjerao. Već to, što nikada s njime ne razgovarah o onom o čem sam pisao, onako, kako sam o tome razgovarao s neprijateljima, bijaše duboki i porazni razlog našem otuđivanju. A smalaksavanje mojih strasti u njegovu prisuću bijaše više od uze i biča - bijaše veriga.

Osamnaest sam godina posipavao čar na svoju tajnu koju bih samo u pijanstvu izjavljivao. Misao toli čudna, strastvena i elementarna, prelazila je od apstrakcije u konkretnost i smrt je očeva tako postajala - sloboda. I samo me je tako mogla oduševiti bez griznje i postati uzdah, želja, nagon - čega se nijesam trebao stidjeti kao ni svojeg uvjerenja i potreba. Sva je golotinja bila obuvena: Smrt očeva je samo zločinačka pomisao, to je tragična ideja.

I dok se je moja misao tako odijevala, kitila i bojadisala, skupivši se u jednu apstraktnu riječ *sloboda*, bilo je u njoj toliko drskosti, poleta i veličajnosti. I svaki je korak k smrti bio korak k slobodi; i svaki korak od smrti postao je korak od slobode...

A samo ostvarenje jednog ideala? A sama sloboda? Što bilježi moja duševna historija u ova tri dana? Životno piše: nokšir, svećenik, sprovod, vijenci, mise; a moja duševnost pamti: vizije, strahote grijeha i zločina, griznju savjesti radi bacanja, isticanje svoga uvjerenja iz prkosa, zauzimanje za oca iz samouvaženja, veličanje iz taštine i pokoravanje formalnostima iz straha pred naivnošću.

Osjećaji sve vulgarniji, ponašanje sve pristojnije i misli sve trivijalnije.

Ne, ni misliti ne mogu više. Zaludu kušam iznaći nešto, što bi me moglo oduševiti. Samo one daleke misli i nejasne vizije drugih okova; majčina živa želja da obučem crninu, prijatelji koji će mi spočitnuti uvjerenje, moje oponiranje navikama društva, moje strasti osvojiti i sviknuti se ženama... Sve ove misli o samim okovima oko mene i u meni, tako su daleke, tako apsurdne, te se sloboda konkretizira u smrt sviju i mene samoga.

Zašto sam počeo analizirati sam sebe? Zašto proučavati? Zašto iznašati svoj ja? Sastojine su tako blijede, sićušne, svakidašnje, tako nemoćne, kukavne i bezvoljne.

Iz svega toga ne mogu povući jednu sintezu! Jednu ideju! Jedan osjećaj! Jedno uvjerenje! Jednu odluku!

Analiza me je učinila nesabranim, izgubljenim, nemoćnim i - zbunjenim... Na sprovodu sam išao tako dolično, obično i mehanički kano svi ostali. A tamo sam bio baš tako nesabran i izgubljen. Oni mi koraci još ozvanjaju u ušima; ozvanjaju u beskonačnost. Ako mislim na budućnost i ako se sjetim prošlosti.

Lutam u šumi. Mračni se. Braća su otišla. Majka je uzela k sebi tetku. Lišće šuška. Cesta se bijeli. Ferali svijetle. Na nebu niču zvijezde. Ja tražim zaborav i sintezu. Topla, ljetna noć šulja se kroz granje, kroz moja ćutila, kroz moju razočaranu mladost, i mislim na Anku. Opet polazim u javnu kuću. Opet se rumenim, oživljavam i jačam. U zaboravi je sinteza. Zaborav je u strasti.

Obujmio sam Zoru i u zanosu si počeh utvarati da grlim Anku.

Ne, ove noći ne idem kući. Moja je kuća tu, gdje nema obzira, griznja i savjesti.

Moj organizam cvjeta. Moja energija tvrdne. Moj se ja sintetizira.

Košta samo deset kruna, ali vrijedi cijeli miraz i ljepotu moje drage.

Ne, ja ne idem kući.

... Sedam ujutro. Koljena klecaju. Mladost umire. Zaspao ću ko mrtav. I spavanje je i zaborav i sinteza... A s mene se odražuje rumeno i poskočno jutro ko sunce na zalazu, kad je sa stakla odražavalo upaljene i mrtvačke svijeće.

Ispio sam nekoliko šljivovica. Spavat ću još dublje i duže. Cijela će mladost proteći u zaboravi, strasti i spavanju; a ako ostarim, davat ću savjete svojoj djeci.

Grad je osvjetljen. Čini mi se, kao da se tek upaljuju ferali. A sunce priliči jednoj rumenoj baklji koja osvjetljuje praznu, vlažnu i beskrajnu špilju.

Punat, polovicom srpnja 1909.

Bitanga

Slika iz zagrebačkoga života

I

Bitanga nije pseudonim. To mu je pravo ime. Tek otac ga nedavno promijeni u Bosnić kad posta načelnik negdje u Gorskom kotaru. Ali sina mu u pučkoj školi i gimnaziji zвахu Bitanga na veliku radost njegovih kolega i profesora. Došavši na univerzu, sklopi umah silu poznanstava: i on se drugima i drugi se njemu predstavljahu radi »vica« pa daštvo dođe na zgodnu ideju: biti dosjetljivo, a Bitanga na još zgodniju: postati šaljivdžija. Mladi mu se ljudi, da pokažu e nisu ni tako mladi, stadoše smijati, a kako je od ničega najlakše postati megaloman, Bitanga počе vjerovati da je duhovit.

I sve na njemu posta smiješno: cipele - redovito izglaçane, zubi - nikad neisprani, nos - tako skroman u zahtjevima te nije ni potrebno rupca, dva uha koja nije nikad prao hladnom vodom da ne pocrvene; nokti - žuti kao u svih pušača, kose - kratke te ih nije trebalo češljati, brada - bez brade, te je nije trebao brijati, ma ukratko: sve je na njemu bilo tako strašno obično te je sama ta običnost bila uistinu neobična. Ali on je kod prvog poznanstva izazvao smijeh, a na prvom se dojmu i izgrađuju individuumi i skupnost.

Prve je godine živahno sudjelovao kod svih skupština i govora samim najvulgarnijim upadicama, kao »Abzug klika, van sa sveopćim izbornim pravom, živjela slobodna i ujedinjena Hrvatska«, izazvavši svagda veselost jer su svi poznavali Bitangu po glasu. Tako on posta glasovit i prvi povede pjevanje, poklike, prosvjede... pa se je moglo reći da je javno mnijenje Bitanga. Novine su ga, istina, zvale »leader daštva, predstavnik nadobudne omladine Bosnić Aleksija«, ali intimno u četiri oka i onako među nama on osta Bitanga, čemu imadaše da zahvali svu svoju popularnost.

No Bitanga, postavši slavan, prezre slavu. Položivši filozofske ispите zaboravi i na namještenje i na selo. Otac, čitajući njegovo ime u novinama, osjeti se počašćen - što ga uzdržava; njegova zaručnica, Ružica učiteljeva - što je vuče za nos, konobari - što mu kreditiraju, a brucoši, što ga časte. Na račun njegove budućnosti licejke koketirahu s njim, a kramari mu plaćahu po pivanama. No on udobnosti radi prvu godinu s jednom udovicom prospava, a drugu prokleveta dok se ne rastavi, ostavivši joj dijete; a s kramarima prvu prokleveta, tj. propolitizira, a drugu prospava: postaje mu dosadni.

Zagreb uopće pogodovaše izgradnji njegova individualizma. Tijekom se godina razvi i izraste kao biljka pomno čuvana i brižno njegovana u cvjetarnici botaničkoga vrta kraljevine Hrvatske, u zagrebačkoj kavani. Tako se on konačno, zanemarivši sve, ulijeni; presta čitati iste novine; zapusti politiku i pijanke; presta posjećivati kazalište i javne kuće; uopće mu dosadi čitava javnost, i sjedenje na šetalištu ili u kavani dovede njegovu narav do nevidene doslije kulminacije; njegov mu sport posta zanimanje, a borba za bitak ubijanje vremena. Da je ostao na selu, prodavao bi zijake; ovako počе hvatati muhe i dovede svoju umjetnost do savršenstva.

Ta sjedi li se igdje tako udobno kao u Zagrebu? Zacijelo, nigdje nije tako teško dići se kao tu gdje ni nema drugo ako ne klupa i sjedala; klupe u saboru, vijećnicama, školama i parkovima; sjedala u uredu, kavanama i kazalištu. Koliki Primorci izmoreni dimom i teretnim kolima dolaze u glavni grad tek da mogu sjesti - u hladu lišća i rose, gdje u po dana odjekuju ženske petice s plavih trotoara pikantnije no drugdje noću - na pogled pospane savske ravnice i veselih dažkih brda koja prva pozdrave dolazak sunca kao umjetnika na gostovanju... Kao na ladanju ne moraš paziti na odijelo i moraš piti loše vino, i samo literata osjeti grad jer tu se pišu loši romani i dobri feljtoni...

Kuće su kućice kao vile, kao cure što su curice, ako nose kratke suknje... Tu sjediš dugo u krčmama; ako je skupština, još dulje jer se teže opiješ. I u tramvaju sjediš dugo jer je spor. I u zatvoru sjediš dugo, pogotovo ako je istražni, a ti nevin... Zagreb je jednom riječi: Sjedište.

Bitanga se je samo u tom gradu mogao razviti do velegrađanina. To jest prvo: omalovažavajući i ironišući čitavu javnost oslobodi se osnovne provincijalne predrasude i zaostalosti: zanimati se i zanašati za govore, uvodne članke, zastupnike i književnike; drugo: prestavši posjećivati kazalište i Kožarsku ulicu oslobodi se i druge provincijalne predrasude i smiješnosti: žudjeti samo radi toga za Zagrebom; treće: odgovarajući na dugačka pisma svoga oca i svoje zaručnice samo razglednicama: »U brzini vas grlim - nemam vremena« oslobodi se i treće provincijalne predrasude i nesuvremenosti: pisati pisma.

- Da sam na selu, gospodo, ja bih samo buljio - govorio bi često Bitanga budući da nije imao vremena za pisanje. - »Dolce far niente« je na selu buljenje. Poza pastira, telića, kretena. Grad nema te poze. Grad gleda. Na selu bih bio pastir, a tu sam original. Na selu bih bio telić, tu sam nadobudna omladina. Na selu bih bio kreten, tu sam kritik i filozof. Selo bulji, grad gleda.

- Provincijalca nije teško prepoznati. On u masi luta i bludi plaho, nespretno i nesigurno kao šumska zvijer. Ja mogu i ne gledajući izbrojiti koliko ima na večernjoj šetnji provincijalaca. Prvo: on se ne zna ugnuti. Drugo: on se može ugnuti samo tako da se o drugoga spotakne. Treće: ako je inteligent, on se naglas tuži da ljudi u Zagrebu ne znaju hodati. Četvrto: on gleda u izloge sa sredine trotoara; ako je seljak, sa sredine ceste. Peto: on ide s nosom u zrak kao aristokrat koji nije baš kao ni on za masu, demokraciju i ulicu. Grad šeta. Provincija stupa.

Bitanga je ovakim razgovorima uzgajao svoje drugove. Ipak - činilo se i njemu i njima da je predmet još suviše ozbiljan; da bi ih ovakva posmatranja mogla zavesti na probleme i da bi se iz toga moglo izleći i nešto ozbiljno. I Bitanga se ubrzo okani ovakvih zabluda i nastranosti. Mjesec je dana mislio kako da zaboravi na provincijalce i građane; drugi se je mjesec odlučio na to da zaboravi na...¹ misleći; pola je godine zaboravljao, a uto dođe jesen i blato i on konačno zaboravi.

- Kako stupaju ljudi po blatu, eto, gospodo, o čem bi se dalo napisati štošta, nešto socijalno-psihološki. Ja tu sjedim već nekoliko godina i čudim se kako sam se uoči ovakih besmislica mogao i začas baviti klasicima, politikom, a u posljednje vrijeme provincijalcima. Eto. Čovjek jedan zastaje na trotoaru. Ispruži nogu i odmah je povuče. Pogleda tu i tamo i naglo zakorača na prstima. To vam je čovjek koji ima posla i čitave cipele. To je agent. Da je prešao ravno preko ulice čitavim stopalom, bio bi čovjek koji ima posla i čizme, Gazda. Mladić koji zastaje na trotoaru ali svejedno ide preko blata na prstima, to je đak koji ima čitave cipele. Ako ide na petama, onda je đak koji nema potplata. Ako prije uzvine visoko hlače, onda je bez sumnje birokrat. A ako uopće ne uzvine hlače a ide na petama, onda je po zanimanju ili skitnica ili pjesnik: nema čarapa. Ako je uredno odjeven pa dugo zateže, gleda, promatra i konačno zakorača na cestu pa se vrati nekoliko puta, onda je dnevničar u službi; ako to isto čini a nije uredno odjeven, onda je dnevničar bez mjesta. Ako diže visoko suknje, onda je visoka dama. A što diže više suknje, veća je dama i znak da ima fine čarape i podstave. Ako diže malo suknje, onda je sluškinja; ako ništa, seljakinja. A ako ima kratke suknje i još ih diže, onda je licejka; ako ih ne diže, onda je hermafrodit, jer nema te žene i tih sukanja koje se ne bi digle.

Kako tko ide po blatu, bijaše predmet neiscrpljiv: jedno, što su očevitim primjerima mogli Bitangu pobiti; drugo, što se iz kavane drugo ni ne vidi; treće, što u Zagrebu ima zaista mnogo blata.

Tako dođe i zima. Bitanga i drugovi prosjediše sve to vrijeme u kavani, a kako nisu imali drugoga posla, morali su opažati. Ovu zimu ispuni pogađanje dobi žena po boji njihova nosa. To se je osnivalo na općenitoj Bitanginoj tvrdnji: ako zimi ne pristaje jednoj gospođici dražesno crven nosić,

¹ Tu je u *Savremeniku* (VI, br. 5), gdje je *Bitanga* prvi put objavljena, ispio kod revizije čitav jedan redak

onda je usidjelica. Druga jedna Bitangina tvrdnja da se po hodu pozna čovjekovo raspoloženje, da je hod dinamika, a po nosu sposobnost, da je nos statika, naide na prosvjede jer da to nije još dosta glupo. On je naime po nosu prepoznao Primorce i Zagorce: u onih nosovi izdubljeni radi pozornosti koju iziskuje pecanje riba, u ovih utisnuti radi uvlačenja i svijanja pri kopanju: tako te je hrvatsku energiju i tip nazivao dvonosnim: težačkim i ribarskim.

No Bitanga je mogao trošiti vrijeme u ovakova razmišljanja samo dotle dok je bio uvjeren da su to savršene gluposti i neizrecivo ga zabavljahu. Ali kad po hodu prepozna zaista čovjekovo raspoloženje; kad mu hod oda poništenost, radost, savjest, bol i najskrovitije čovječje misli i bolesti, onda očaja i pokuša radi rastresenosti pohađati kolodvor kao da nekoga očekuje. Ali dočekav jedanput jednoga znanca koji ga srdačno pozdravi i pozove u svoje društvo, presta polaziti na kolodvor shvativši da ni to već nema smisla.

Odsele bi polazio na velike šetnje, čudeći se nakon sedam godina ljepoti zagrebačke okolice pa ispriča to drugovima. Tako se jednoga dana otrpave na Prekrižje i tu ih Bitanga osupne jednim novim otkrićem.

- Mi smo mislili, gospodo, da duhovitost grada Zagreba leži u blatu ulica i u nosu prolaznika. Gledali smo nice i ravno pred sobom. Nikada ne pogledasmo gore, vrh glave. Ja sam tu, gospodo, sedam godina, a većina se vas tu i rodila, i recite koliko ste puta pogledali više sebe, u kuće? Ruku na srce: nijedanput! Ja sam pred tri godine, prekinuo koketiranja s jednom gospodicom jer se je odselila u drugi kat. Istina: ja stanujem na trećem katu, što znači na tavanu, ali znači i to da sam ja velegrađanin iako Zagreb nije velegrad. Uspinjati se gore jedanput na dan, to još nije ništa; ali šetati ispod prozora i zakretati na svakom trećem koraku vrat!! Moja je jedina ljubav zbog toga i pokopana. Počivala u miru.

Tu Bitanga umjesto oči otre nos, pa nastavi:

- Tri se evo godine ne opih pošto shvatih da je to cilj naše inteligencije, problem našega naroda i svrha našega života. Tako se eto ne nadoh poledice na trotoaru s očima vrh sebe. I samo slučajju hvalim ovo otkriće, najbedastije od svijui što ih ljudski genij otkri.

Na ovu rečenicu napeše svi pozorno uši. Bitanga nastavi:

- Slušajte. Neki dan stojim ja kraj ferala. Približi mi se jedna kumica i kako je to običaj prodrma me za rukav i zapita: Gdje je tu brijač Pek? Pek pa brijač! Stadoh odmah čitati table i natpise i otkrih u tome jedno bogato, nepoznato, neiscrpivo vrelo duha i zanimljivosti. Nađoh Sušu koji prodaje rakiju i pivu; Kovača brijača, Iglia slastičara, Kralja kramara, Brusa prodavača razglednica, Gnjusa slikara i veletršca Puha, koji na nesreću hoće da uđe u gradsko zastupstvo.

Bitanga tek sada shvati da je to u potpunom smislu bedastoća pa ga oduševi i stade se hvastati. On da će o tom pisati jednu disertaciju; jedan prilog kulturnoj historiji. On da će u naučne svrhe običi čitavu Hrvatsku s vladinom potporom i tako se dostati univerze. Da je u tim protivurječjima zanimanja i imena naša satira, komika i humor; naša tragedija, komedija i osebnost; da tu počinje naš stil i duh.

Čudnovato! Što je Bitanga veće gluposti govorio, drugovi su mu više zavidali. I kad je došao do literature, nazvaše ga umišljenom veličinom, i kako ispiše i zadnju litru, a on ne htio plaćati, mal' da ga ne baciše napolje.

Bitanga je bio polupijan od oduševljenja i nazva to dobrostivo neuspjelim vicem. Oni da su na njega ljubomorni i zavidni; da cijeli život, naobrazbu i talenat uložiše u traženje gluposti; da im je svaka pomisao i želja reći nešto glupo; da su tašti i ambiciozni hlepeći za nazivom »gluposti« i da su svejedno ostali tek njegovi epigoni. Ali im on svejedno plaća dvolitru jer se danas pokazaše njega dostojni i dapače gluplji od njega.

Tako im on polaska, i pijanka potraja do zore. Oko ponoći kad im promukoše grla, poče jedan ridati za pokojnim rimskim kraljem Tarkvinijem, a ostali za njim. Samo Bitanga sačuva svoj mir, jer je

davao takt. Iza toga poče jedan povraćati, a svi za njim. Kad otiđoše, izjavi gazda da za života ne vidje takve inteligente i krmke.

Međutim Ružica ne dobi na posljednje pismo razglednice, pa se zabrinu. Od mamine smrti ona kuha, čuva djecu, njeguje oca i posprema kuću; svaki dan pročita novine od uvodnika do oglasa; na tjedan pročita dva romana; svaki treći, četvrti dan piše zaručniku pismo do preko ponoći. I ništa. Ni ono obično: »Nemam vremena«. I Ružica je pošla k starome Bosniću. Starac je po vas dan zaposlen: u općini, na polju, u stajama; i on čita novine ali kako mu već ne spominju sina, ne čita ih više od dva-tri puta; kroz to je vrijeme napravio pčelinjak, oličio zidove i počeo pisati memoare.

- Ništa mi ne piše, šta je to?

- E, šta bi bilo? Nema vremena. Evo ni meni ne piše. Pisah mu da mi pošalje nekoliko dobrih ekonomskih knjiga, pa ništa. Šta ćeš. Nema vremena. Zagreb misli za sve, za cijelu zemlju i narod. Ondje je naša glava: mozak Hrvatske! Pa gdje da dospije na naša bezvrijedna, tričava pisma?

Starac bi u svojoj naivnosti govorio o Zagrebu kao o sinu i obratno.

- Zagreb, kćerko, Zagreb, nema vremena. - Tako je utješi. Ali i u njegovu je glasu bilo više ponosa i oholije negoli utjehe i nježnosti. Ružica to osjeti i pobjegne kući da se isplače.

II

Jeseni iste godine prolazio je Bitanga Ilicom, kad najedanput vidi: kreč i cigle padaju, kao da ruše kuću. On gleda, a kreč i cigle padaju. Hoće već viknuti da je to bezobrazno, kad mu netko prišapne: - Potres!

Bitanga problijedi. Vidi ljude: trče, gledaju i svi kanda šapću: Potres. Neki se križaju, a Bitanga misli da sniva, i želi se probuditi. Uto zagleda kupolu jedne kuće; njiše se kao šešir na štapu. Smiješno. Konačno se sabere i osjeti da nije spavao i da se je svejedno probudio, da nema glasa i da nije vikao, da ga bole koljena a nije trčao, da naglo rumeni a nije mu ni vruće niti ga je stid.

- Prepao sam se, tako mi boga! - promrmlja i žurno pohiti na trg, problijedjevši s pomisli da je sve to vrijeme stajao ispod krovova.

Na trgu je bilo puno svijeta i svi su gledali u kuće smiješeći se. Bitanga se sjeti da je sve zaboravio, i zapali cigaretu.

Osjeća klonulost i ispitost. Dojmovi kao da su izvan njegove duševnosti, nestalni, izmjenjujući se, kao da se on sam rastaje s dušom. Slijed mu je misli drukčiji: bez saveza. Gleda u toranj katedrale i čeka da se zanjīše. Tlo mu nesigurno ispod nogu kao more; bit će da mu se tresu koljena.

Došao u Tuškanac. Pred očima mu savska ravnica. Crvenkasta se prašina lelija u zraku i sve je uokolo jedna boja, jedna isparina. Grad izgleda blijed, mokar, neispavan. Šuma s napô ispalim, s napô isušenim lišćem, sva žuta kao da se isuši od čekanja, od strave, kao da posijedi naglo, preko noći. Nebo je zastrto nečistim krpama, nimalo nalik oblacima. I te se krpe žute pa crne kao bronza kasnog jesenskog lišća. Svjetlo je blatno kao da ga gledaš kroz paučinu. Osjeća se neka usamljenost, usamljenost svih ovih kuća i ulica, čitava grada, koji sred tih ravnica i ispod tog neba izgleda tako malen, zapušten, ostavljen. Rijetki dimovi teturaju u zraku, ali kao iskidane rečenice, izrečene u bunilu. I šuma i ravnica i Sava i bregovi imadu nešto nemoćno i pospano kao bolesnik kad se digno iz kreveta.

Bitangi se čini da su krovovi nekaka paluba, a tornjevi jarboli, pa se sve to njiše tek vidljivo, na mahove, pa tone u valu. Sve je tako nesigurno i grad je kao barka. Zagreb plovi! veli mu varka očiju i potreseni mozak. Eno ga na moru pa se njiše, doći će val i poklopit će ga... Zašto se ne makne s tog mjesta nad kojim dišu zlodusi ukletoga Medvedgrada zlim strujama i vjetrovima?... Čini mu se da je Sljeme gnijezdo zlosretnih ptica, i boji se one crne planine kao vala...

Sljeme je sjena našega grada, šapće, i umah mu bude da je Zagreb sjena one planine, da su oni nerazdruživi. I što dulje gleda oko sebe, planine i brežuljci ostavljaju dojam valova i talasa, a drveće same prikaze galeba i gavrana. Oko mu počine začas, nakratko, na Savi i strah biva veći. Kao bjelouška, velika gojna zmija, bijeli se rijeka pa deblja, postaje naglo šira, veća, kao udav kad proguta tele, i Bitanga začas pomisli da je to tele i on i grad... Ne. On ne može da gleda. Svaki mu list šapće: potres! i kad dune vjetar, cijela će šuma da progovori: potres!

Bitanga trpi! Samoća ga straši i evo! Kao da je čitav grad u strahu iste samoće. I Bitangi se oči osuše suzama. Ljubi, osjeća sebe kao grad. Ukazuje mu se svaka kuća, svaka klupa, svaki feral. Vidi razne ulice i malene kuće i djevojke, što ga podražavaju u svojoj neizgrađenoj ženskosti i ljepoti i savršenoj dražesti. Bude mu da ga ima na krilu i da gladi mlado maće. A zna da će taj grad propasti. Sjeća se nekih crnih glasova da na Sljemenu tlo tutnji, da su kuće niske radi nesigurnosti zemlje i da je ispod ovoga djevojačkog grada duboka jama i da mu je mladost kratkotrajna kao nevinost.

Ne zna Bitanga zašto do danas ne pomisli na ova nagađanja i praznovjerja; ne zna ni to kako mu to najedanput tolika nježnost i ljubav napuni grudi: evo osjeća suze, a on nikad, pa ni pijan ne zaplaka i nije pošao na majčin sprovod, samo da ne povrijedi običaje suhom tugom. Otvrdne i ne znajući kao meso od sjedenja i osjećaji mu se tako izlizaše, postavši tanki kao cigaretni papir koji služi za frkanje duhana i doskočica, da završi kao čik u kanalu. Već od nekoliko godina ne osjeti ganuća. Brbljav kao žena posta kroz kavanu muškara, bez nježna pogleda i duše. U posljednje vrijeme prezre dapače ženu od prevelika filozofiranja i spomenuo bi se svoje zaručnice i njenih pisama kad je trebalo ložiti peć. I gluposti ga oduševi kad mu zanos dosadi i kad uvidi da rad za narod počinje sitnim radom, tj. radom mediokriteta. Pobježe tri puta iz sela: kad mu namijeniše jednu ulogu u komediji *Moć ljubavi* od Janka Ujaka; kad zahtijevahu da u novinama polemisi s kapelanom radi jednoga zida i kad ga učitelj u jednom anonimnom dopisu spomene među naprednim X-janima koji su proveli pravu revoluciju pretplativši čitaonicu na jedan poluliberalni dnevnik. Pa i zato zavoli Bitanga Zagreb jer se tu mogu provincijalci bar ironizirati.

Strelimice lete vrh njega uspomene i danas osjeća prvi fićuk koji najavi da su prispjeli u postaju »Zagreb«. Izdaleka bješe zagledao tornje katedrale, dvije sklopljene, gotičke, asketske ruke, i obuze ga čuvstvo pobožnosti. A onda ulaz kroz zelene trgove, kroz razgovor i smijeh što se na Zrinjevcu doima kao cvrkutanje vrabaca, nikad kao pjevanje slavuja. Prvi dan zavoli bijelu boju i došav na Jelačićev trg zagleda sliku koja ga uznesu više od Bukovčeva zastora. Zamjeri Jelačiću što mu konj došljacima pokazuje rep i nazva to nepristojnošću i netaktičnošću za strance. Kasnije mu protumačiše da je pravac Jelačićeve sablje kao putokaz simboličan i - dvoiličan i Bitanga s radošću opazi da se tu možeš i šalama na račun domoljublja srdačno smijati. čar Ilice osjeti zimi i pošto se upozna s nekim djevojčicama podiđu ga srsi od milja kad doču da se zovu gušćice. Odmah osjeti da je to takvo cvijeće koje raste i cvjeta na ulici i da mu svejedno ne mogu pokvariti boje i mirisa ni prašina ni zalijevalac nasada.

Strelimice lete vrh njega uspomene, ali prvi je dan dolaska najčišći u njegovu pamćenju. Možda i zato što mu tog dana bijela boja prevuče cijeli grad gdje su tamne kuće rijetkost. A sad dok osjeća bjelinu prvoga dojma, pomišlja na propast. Odmako je daleko gore, prema Cmroku. Sunce nevoljko spuznu iz oblaka i tužniji posta okoliš. Jesen crvena, žuta, crna, zelena i bijela lišća uljuljava mu misao, ali on se ne da umiriti. Gleda šarolikost rane jeseni kakvu nikad poslije ne vidje. Čini mu se da u ovim gustim i svećanim bojama ima nešto i njegove duše koje negda ni ne pokuša otkriti. Evo mu trideseta godina savija hrptenjaču i on je ostao stari momak. Nešto šušti u njemu, a to je tako suho i šareno i samo još čeka da ga pospe snijeg. Čuvstva mu se isušila i ne bi ih ni osjetio da ne gleda sad kako mu ih život odnaša i kida, kida. Nije li ljubio on učiteljevu kćerku, blijedu crnku Ružicu, koja je prvi cjelov primila oborenih očiju kao hostiju? Nije li on ljubio onu dušu što je sretna i tužna plivala u velikim očima? Oh, taj pogled! Samo ga Madone imadu. Rafaelova djevica i majke i Ružica, njegova draga i usidjelica.

Bitanga žali što nema kod sebe zrcala. On se je bio navikao dirati u svetinje samo radi cinizma. Ali sad sumnja u svoj rug.

»Eh! Eh! Eh!« usklikne tri puta i prijede rukom preko čela. Uđe u jednu birtiju, sjedne i zatvori oči da mu ih konobarica ne vidi. U drugoj sobi govorahu o potresu. Bitanga ne ču. Razumio je sad privid Ružice i privid prvog dana dolaska: ta to je zato jer se rastaje! Jer će sve propasti, sve, sve, sve... u drugoj se sobi smijahu. Bitanga pokuša tri puta pokazati zube, raširiti usne i prstima ih dapače razvuče, ali smijeha nema. »Prepao sam se, tako mi boga...«

Opet ide. Ne zna gdje je ni kamo će. On se ne prepoznaje. Uhvatio bi se za ruku, da to prije njega ne učini Moliereov škrtac, držeći e je netko drugi. Ove misli - nisu njegove. Ovaj strah - nije njegov. Ovi osjećaji - nisu njegovi. Ma eto: on ljubi Ružicu i Zagreb; on plače, trpi, boluje, tužiti i smijati se ne može ni na silu. I oca se sjeća! Čak i oca! Bijedni starac. Jedanput ga je on izgrdio što vješa na zidu novinske izreke gdje piše: »Aleksej Bosnić, leader daštva«, i što je tako bio objesio njegove svjedodžbe. Bijedni starac. Evo pet godina što svrši nauke, i vazda mu šalje novac; tri ga godine ne vidje, a četiri mu piše: »Neće me namjestiti radi politike«. A starac organizira opoziciju i smišlja položiti čast načelnika. Bijedni starac... Bitanga protre oči. Pa to su suze. Pa to je očiti rastanak. I slutnja ga velikog jednog potresa, potresa ponovo i on se zavalj na klupu.

Kroz dva sata zaboravi sav svoj život od nekoliko godina. Ima slučajeva te ljudi padnu na glavu, pa ako su pametni, pobenave, ako su ludi, postanu veleumni. Nešto se takvo dogodi i s Bitangom. On je kaoti pao na glavu: je li postao mudriji ili bedastiji - nije sâm znao buduću da je zaboravio kakav je bio. Nastojaše sebe prepoznati, protumačiti. Ali nikako nije mogao lučiti grad od sebe, tréšnju od straha, potres od raspoloženja. I da mu nije slučajno nešto palo na pamet, bio bi se sav rastopio od ganuća.

To što mu je palo na pamet, bijaše tako jednostavno i umjesno te mu nije ni moglo umah doći na um: Otići kući! S te mu pomisli zadržću koljena, pomisao ga ta uzruja.

Bitanga je zaista koračao u grad, želeći stići odmah na kolodvor. Tako je bila strastvena ta žudnja. Sutra bi mirno snivao na krevetu. Sutradan bi se digao u deset. Dočekao puno sunce, kavu s vrhnjem i Ružičine oči. Gospode!!

Bitanga je opet sjeo na klupu. Srce mu zakuca kao da je već stupio na prag rođene kuće. I on je zaista stupio u misli. I vidio oca sijeda kao proroka. I otac je zaplakao. I puklo mu srce.

»Gledaj!« glasno se zadivi Bitanga. »I to mi se moglo zbiti. Sve dolazi nenadano«.

Pogleda u nebo, a ono se bješe razvedrilo i sunce se spokojno spuštaše k zapadu i Sava je tekla bijela i ružična kao živi morski rak. Tamo se dolje bjelasahu debla vitkih i tananih breza, a još dublje šućaše u tamnom zelenilu Sv. Žaver kao zapušteno groblje. Sa sviju strana stali dolaziti ljudi i Bitanga hrlo dođe u grad. Opet ga je tjerala nesabranost. Opet mu izmicahu misli i činjaše mu se da vidi kako ih raznosi vjetar poput pilotine i bi mu mučno. Pogleda na arkade, a to zagleda svoje misli. Rasap. Ništavilo. Smrt. I zacrni mu se pred očima. Onda zagriže u prst da se uvjeri je li to on; ali boli ne osjeti i to opravda tako što nije imao srčanosti raniti sama sebe.

- »Kukavico!« - promrmlja da mu odlane. »Prepao sam se.« I napane ga želja vikati da se je prepao. A uto crijeva zabugare sjetiv ga da je gladan. - »Valja se probuditi, doba je«, rekne sâm sebi u uvjerenju da spava. I opet mu se misli rasprše. On vidje samo grad i ljude kao da nije ni bilo ništa.

*

Bitanga nije otputovao. Ali ne što bi se bio odlučio, nego zato što se nije mogao odlučiti. Nakon toliko godina, a možda od poroda, mora da se na nešto odluči i to ga izmrcvari.

On se je te noći znojio, bdio i strašio. Oko tri izjutra začuje šum u ušima i prepozna u tom potres. Vidio kako zidovi hodaju, i čuo kako od toga škripo pod. Uprepasti ga ovo pomicanje poda, ovo kretanje grada, ova nestalnost tla. Tréšnja i njega potresa; izgubi tlo ispod nogu i duševnost mirujući godine i godine kao pločnik stade se gibati i ponirati kao mokra zemlja.

Pobježe napolje pa se po drugi put zadivi zašto li se ne može odlučiti na odlazak. Evo: osjeća strah u svakoj dlačici svoje kože; čini mu se da se smotao kao jež i da mu dlake narastoše i stvrdnuše kao u dikobraza i on ne može ostaviti Zagreba. On sluti, štoviše, on vjeruje da se bliža jedna strahovita katastrofa koja i njemu prijete smrću, kamenovanjem, i baš zato, baš zato ne može otići. Strah ga tjera, ali ga radoznalost drži. Nije li on Lotova žena? Ma evo: od juče se nježi kao curica, boji kao djevojčice i postaje radoznao kao usidjelica! Sad tek razumije da uoči katastrofe ne može otići!... A eno. Kuće se previjaju kao drveće: žljebovi padaju kao lišće; zidovi se praše kao drumovi; krovovi lome kao granje, a potres duva, duva kao vihar! Strašna li pogleda!! Ljudi bježe; pune su ih ulice i tu se dave, tuku, hripe, laju, mrcvare, grohoću. Pakao. Svi poludješe od straha. Bjesomučno žene deru odjeću i kožu i traže krvavim noktima oči. Muškarci cere zube, reže kao psi, a oči im crvene kao u mladih kunića. Čuje se vriska; s prozora skaču dječaci i djevojčice kao da se netko njima lopta. Tornjevi se zadnji put očajno svinuše kao pakleni upitnici; zadrhtaše kao strune samih zmija i iz kamenja proviriše nekake ruke, kose, čeljusti, kao žabe kad ih dječurlija spljošti kamenjem.

Bitanga se tresse od vizije. Oči mu pune pohote, a usne okrupnile kao da progoni djevojčice. Kao dugo savladavana strast provali nerazumno i besvjesno potreba senzacija, efekata, veličine. Jer tlo, podloga njegove duševnosti bijaše svakidašnjost; kako se sav prodrma, omakne mu se i podloga i tlo. Bitanga leti, pliva. Umara se. Osjeća i misli. I na pogled strahovite katastrofe počeo stiskati pesnice, slušajući kako pucaju kosti, pa jecati ispivši četvrt litre rakije.

Sviće. Hladne, mokre sjene bježe po ulicama kao šišmiši. Jedno pseto čeprka po smeću i čuješ njegovo duboko njuškanje, vidiš mu svinuti rep i plavu sapu. Nebo počeo naglo blijedjeti. Istok se zažuti, a zvonjava preleti zrakom kao uplašeno jato svraka.

Bitanga se zanosi. Ne razaznaje on zanosa od želje, ni želje od bojazni. Niti osjeća apsurd svoje psihologije. On žudi za katastrofom koje se neizrecivo straši! Zabavlja se potresom s čega ga podilaze srsi. Pije od poništenosti i ta ga zanosi. Počeo osjećati i čuvstvovati pošto se je prepaao. Posta mekan od strave kao žena od kandžije. Konačno ga rakija ubijedi u slutnjama.

Kao crna Sodoma propast će bijeli Zagreb. Bijeli galeb na obali Save, bijele, srebrne Bjelouške. Krila mu zelena, ta njega parkovi nose! Bez šuma svojih Zagreb bi bio polumrtav, sakat, nakaza. Sad mu se pričinio kao djevojčica na prvoj pričesti, raspuštenih kosa mirisne zeleni i u bijeloj opravi dražesnih kuća. Nikad neće obući duge sukne jer ga cijela Hrvatska mazi kao guščicu pa je postao, eto, prokšen i razmažen žudeći samo nove haljine, šeširić i cipele za paradu.

Bitanga mu plače ranu smrt i kratku mladost. Kao jedinicu oplakat će ga Hrvatska i - Bitanga ne može više. Neispavana ga, uplašena i pijana svlada ganuće i kako mu se misli stadoše plesti poput jezika, uvidi da je razmišljati sad nemoguće i da bi valjalo plakati.

Najprije potraži rubac. Našavši ga, pogleda je li čist. Vidjevši da je čist, potraži najzakutniju kavanu, uvuče se u najzabitniji kut. Zavukav se u najzabitniji kut, uvjeri se da ga nitko ne vidi, i stane ridati. Kad već ne smogne suza, naruči pivo i opije konobaricu da ne mora kući na spavanje.

U magli mišljaše: Ipak je sigurnije tu, negoli na trećem katu... Ipak neću poludjeti od straha ako se i prepanem... Ipak ću biti u Zagrebu iako izgubim svijest... Ipak...

Tu se nejasno sjeti da je ispod stola, i spokojno zaklopi oči...

III

Ovolika duševna natega i naprasitost morade svršiti razočaranjem. Prođe nekoliko tjedana i Bitanga se sve više uvjeravaše da neće biti ništa. Poče nanovo čitati novine i nađe u njima glasove stručnjaka koji odlučno nijekahu katastrofalnost zagrebačkih tréšnja. A jedan pokazivaše primjerima da su takvi obični samo kraj mora.

Sad - Bitanga se poče stidjeti. On je u svakidašnjem raspoloženju bio druga osoba, oprečna onoj u duševnim ekstazama i praznicima. I ovaj se svakidašnji Bitanga poče onoga - stidjeti. Kao da se otriježnio i vidio što li je počinio u pijanstvu: najprije strah, pa ganuće, pa suze, pa ljubav za gradom, Ružicom, ocem, pa zanos za strahotom, pa ridanje... Svi najveći osjećaji ostadoše posramljeni pred onim najsićušnjim: dosadivanja, hvatanja muha i cinizma.

Bojaše se nije li u pijanstvu iskazao komegod sve ono što ga je mučilo ona dva dana, i posta sumnjičav. Bitanga plače! Bitanga ljubi! Bitanga se straši! Bitanga se zanosi! Šta bi mu pomoglo da to nazove klevetama? Da dotičnika izgrdi, čuši, izbatina, dokazao bi da u klevetama ima i suviše istine. Da se nasmije? Kad mu evo ponestaje snage smijanju.

Bitanga sumnjaše i u svoj um. On zna da su ti osjećaji sada abnormalni; da je ovaj stid bolest i da ovo što se počinje sramiti svog srama, nije no zaraza.

A jest! On se baš stidi svoga stida! Osjeća svu neodoljivu strahotu toga čuvstva i vidi, dapače, kuda to vodi. Njegova se duševnost koprcu u paradoksima, živi u apsurdima i porazno je samo to što i paradoksi i apsurdnosti isključivo ispunjaju njegov um.

Zašto se on ima stidjeti svoga straha, svojih suza, svoje ljubavi? A ako ih se već stidi, zašto se toga stida srami? Tu staje čovjeku pamet! Ne. On nije za autoanalizu. On je da sjedi, gleda i govori, a sad se digao, zatvorio oči i počeo misliti. Sad je slijep. Crno mu pred očima biva gušće; kadgod se to crno žuti, crveni, bijeli i zeleni, ali to je kao kad čovjek čvrsto stisne oči ili dobije udarac s kojega sve zvijezde vidi. Ne snalazi se. A onda mu budne kao onoga dana kad je htio prosvjedovati što nad prolaznicima ruše cigle a netko mu prišapnuo: potres! I sad mu netko šapće dok on prosvjeduje: luda! I onda on ide žurno, misli na prošlost i čini mu se da je to sve otud što se je uzrujavao, uprepaštavao, ridao i zaljubljavao radi katastrofe koja se nije ni dogodila, što je utrošio sve svoje zaspale umne energije u iluzijama, što je jedino bogatstvo svoje duše bacio u ništa, kao da je banknotama zapalio čik! I sad mu je lakše.

Dakako. Bojao se strahovito i iz straha istekoše svi osjećaji; i radoznalost je bila krinka; i ostao je tu jer od straha nije mogao bježati i onda se uvjerio da nije strah koji ga tu drži... I sad ga ta nelogičnost rasrdi: nesretan je zato što se nije ništa dogodilo, a od straha je želio da se nešto dogodi!

Bitanga je uzalud stao promatrati hod i nosove prolaznika: učini mu se da to sada njega gledaju i posmatraju...

Eto promrmlja zašavši u šumu, šta to znači kad se tvoja misao zavrti oko tvoje duše! Sve sam smio, samo ne misliti na sebe i razmišljati o sebi. To je samoubojstvo.

Ni kad je oružništvo pucalo u narod i ubilo desetoricu; ni kad je spavao s tuđom ženom, ni kad mu ona izjavi da je zatrudnjela, ni kad on zataji svoje dijete, ni kad mu sinčić izdahnu ni kad se muž htio rastaviti, ni kad se svi odseliše u Ameriku - ne očuti ni stoti dio ove sadanje duševne patnje koja se osniva na - ničemu. I to ga još više razgnjevi. Prokune onoga koji u čovjeka udahne dušu; osjeti je i proplaka nad njom. Zar nije dijete, vanbračno, živo pa mrtvo, njegova savjest? Mali, mali, mali... mali... mali...

Bitanga se nije mogao sjetiti kako mu se zvao sin. Zašto mu je to ime trebalo, nije znao. Sav mu se tok misli s toga poremeti kao da se jedan kamečak omaknu i sva se zgrada ruši. To ime! Dušan,

Mirko, Jerko. Bitanga se znoji. Što mu se teže domišlja, više ga treba. Ponavlja sva moguća imena i kad nema više riječi, onda tek čuti da je potreba baš toga imena zašla u sve žilice; da ga mori kao žeđa što se razdraži na pomisao vode ili na pogled jedne kišne kapi.

Bitanga pokušava misliti na majku, na svoju ljubovcu Anku. Na muža joj agenta, Ferka. Na sestru Julku. Na svu rodbinu. I svima pamti ime. Ali mali! Vidi ga. Zna mu i prvi zub. I drugi. I prvu riječ. I drugu. Samo ime! Ime! Zna da je prohodao na Silvestrovo. Da je umro na Fašnik, godinu dana za tim. Zna kakve je haljine nosio, koliko knjiga razderao. Ma sve zna. Samo ime!

Bitanga čuti da se znoj na njemu ledeni. U sljepoočicama kucka, a zatiljak ga peče kao da mu se lupi koža. Pokuša čistiti nokte. Onda počne fučkati. Zagleda jedno pseto pa ga zovne da ga pomiluje, ali ono pobježe. Onda stade bacati kamenje; trgati lišće i kidati granje. Ali imena se ne sjeća. Zalud se on tako kuša uvjeriti da na ime ni ne misli, da ga se to i ne tiče. Ono ga muči kao savjest. Vuče za kose. Škaklja pod pazušče. Bocka u vrat. Oči mu se mute. Pokuša trčati, skakati, pjevati i slušati jeku. Hoće da dokaže da mu je do svega više stalo negoli do imena.

»To je drzovito«, muca Bitanga. »Šta mi treba to ime? Zašto se toliko patim da ga se sjetim? To je drzovito. Trebam ga, jer ga - ne trebam. Moram ga se sjetiti, jer - ne mogu! To je drzovito.«

On bi morao nekoga čušiti, zadaviti, ustrijeliti. On bi počinio i zločin, da zaboravi na tu ludost. Netko se roti protiv njegova razuma. I bi mu jasno da je to njegova duša.

Ovakva drzovitost! Jedno ime. I da za nj trne, da se znoji, da čuti kako mu krv ozvanja u ušima, kako mu pore tvrdu u iglice. I što mu biva jasnije da je uzrok njegove muke ništetniji, muka je sve ljuća. Što se više uvjerava da je smiješno te bi radi jednoga imena mogao čovjek poludjeti, više se razuvjerava i uviđa da bi on mogao umoriti čovjeka samo i jedino zato što se momentano ne može sjetiti kako se je zvao njegov sin.

I ovo ga pali bolju i sramom i zbunjenošću. Njegova se duša roti protiv razuma i on vjeruje u pakao i vragove, u jedno svjesno vrhunaravno Biće koje je u jedinog čovjeka udahnilo dušu, apsurd i paradoks. Pa kako može doći do toga da se čovjek, stvoren na sliku i priliku božju, može patiti radi jedne sitnice, izgubiti razum radi jednog imena i poludjeti od ničega? Ta što se njega tiče, on bi bacio do vraga to ime, glupo i proketo ime, ali tko je taj te mu ga povraća sve jače što ga on žešće odbacuje? Tko je taj te se cinički titra s ljudskim životom i ubija razume kao komarce? A nešto mu se nasmiješi u nos. »Gle, gle, kako bi ga htio zaboraviti! Dao se čovjek na filozofiju, filantropiju i kritiku providnosti!... Eh, eh, eh!«

»Nije druge, valja poludjeti«, šapće i tare znoj. A rubac mu mokar. Slabašno mu zabljesnu u pameti jedan izlaz: kupiti koledar pa čitati imena svetaca i ugodnika, ali se ne može domisliti gdje da ga kupi. Sve je suvišno. On ide na vješala. Samo da se što prije svrši, da ga što prije objese, da što prije poludi. Ovo se stanje ne snaša. Oh! da mu je samo poludjeti! I on želi samo jedno: ludnicu. Tako je spokojan u toj želji te ni ne misli na samoubojstvo. On ide u Stenjevac.

- Ja sam, reći će, lud. Zatvorite me. Ja sam lud. Ja sam Aleksija - a -

Nešto mu zviznu pokraj uha kao tane. Ušesa mu dršću i on čuti kako mu smijeh duva u čelo, u kose, za vrat... Pa njegov se je sin zvao kao i on: Aleksa!

Bitanga ne zna što da počne od radosti. Poboja se da ne poludi od sreće kao bijednici kad dobiju milijun na lutriji. Pa još sad! Baš sad!

Eno sunce zapada. Valovi se oblaka pjene crvenom pjenom. Šuma se guši od žudnje i uzdaha. Nebosklon gori od srama. Nikad se Bitanga ne osjeti tako usrećenim. Uši mu pune glasova, oči boja, nos mirisa, jezik riječi, mozak slika - i bude mu da je bujan kao prašuma. On se pretvara u prirodu: u stoljetne papige, u pretpotopne mamute, u nebotične orlove, u vitke pantere, u šarene zmije i čuti da se je raširio kao balon kad će poletjeti i pući.

No ta je sreća ludost. Evo mu tabani usađeni u zemlju kao korijenje. Kako će da bježi? Valja prevariti ludost. I on skida cipele i čarape. Evo mu noge okrupnile kao debla. Kako će da bježi?

Valja prevariti ludost. I on svlači hlače i svitice. Evo mu se trup raširi i splete kao granje. Kako će da bježi? Valja prevariti ludost. I on skine kaput, prsluk i košulju. Slobodan. Spašen.

Zaurla od grohota, vidjev kup odijela gdjeno popada kao okovi kad uda omršave. Bitanga bježi smijući se što prevari ludost. I šešir baci u jarak i požali što je zaboravio rubac, da otre ove krupne suze što posvećuju prvi dan slobode, blaženstva i pobjede. Skupi ih u šaku i bi mu da je veliki cvijet pun rose. A tad oćuti kako mu lahor srsi golotinju i bi mu da je zvijezda što se kupa u svemiru.

Još je govorio i hihotao kad ga stražar dovede k »crvenoj lampi« radi sablazni. Ali ga odmah otpreme u bolnicu. Šef ga redarstva, kao kavanski prijatelj, zagrnu svojom kabanicom, na što se Bitanga nađe uvrijeđen pa se naglo uozbilji i ne progovori više ni riječi.

Punat, 10. V. 1910.

Savremenik, 1911.

RJEČNIK

abzug (njem.) - demonstrativni usklik; » dolje!«

Alojzije (1568-1591) - isusovac, potomak talijanske kneževske porodice Gonzaga; prema predaji istakao se čistim moralnim životom, pa ga je crkva proglasila svecem i učinila zaštitnikom mladeži, odn. uzorom kreposnog života mladeži

Bukovac, Vlaho (1855-1922) - glasoviti hrvatski slikar; najpoznatiji po oslikavanju platna HNK u Zagrebu (*Hrvatski narodni preporod*)

Dolce far niente (tal.) - dokolica; dosl. "slatko ne raditi ništa"

jektika (grč- *hektikós*) - sušica, tuberkuloza

Murillo, Bartolomé Estéban (1618-1682) - glasoviti španjolski barokni slikar

prokšen - objestan, drzak

prokšenost - razmaženost, objest

Sarto, Andrea del (1486-1531) - jedan od najpoznatijih firentinskih slikara

sekser (od njem. *sechs* - šest) - sitan novac, šest krajcara

Spagnoletto, zapravo Jusepe de Ribera (1591-1652), jedan od najpoznatijih španjolskih slikara naturalističkog pravca, poznat osobito po svojim slikama svetaca i mučenika

šartrez (franc. *chartreuse*) - vrsta likera

Van Dyck, Anthonis (1599-1641) - nizozemski barokni slikar, poznat po portretima

zurilo - dalekozor